

Neerlandica extra Muros. Jaargang 1983

bron

Neerlandica extra Muros. Jaargang 1983. Coutinho, Muiderberg 1983

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nee005198301_01/colofon.php

© 2015 dbnl

dbnl i.s.m.

[Neerlandica extra Muros - voorjaar 1983]

In memoriam

In de nacht van 29 op 30 september 1982 overleed geheel onverwachts onze oud-collega Jacob Smit op de leeftijd van 74 jaar.

Jaap Smit had in Utrecht Nederlands gestudeerd en was daarna leraar geworden, eerst in Goes en daarna in Zwolle. In zijn eerste leraarsperiode schreef hij zijn dissertatie *Bijdrage tot de kennis van Potgieters stijl*, in de tweede zijn biografie *E.J. Potgieter*. Toen het tweede boek in 1950 uitkwam, was hij net uit Nederland weg en werkte hij als 'lecturer' bij de Nederlandse afdeling van de Universiteit van Melbourne. Weer een jaar later werd ik daar naast hem benoemd. Mijn benoeming was voor drie jaar, maar die drie jaar zijn er twintig geworden, niet alleen omdat het werk en het land mij bevielen maar ook omdat de samenwerking met Jaap Smit zo voortreffelijk was. In al die jaren is er tussen ons geen kwaad woord gevallen, en zoiets is zeldzaam. De steun, de aanmoediging en de vriendschap die ik in die jaren van hem ondervonden heb, kan ik hier niet in een paar woorden tot uitdrukking brengen.

Na enkele jaren in Melbourne werd Jaap Smit bevorderd tot 'senior lecturer' en weer enige jaren later tot lector, terwijl in 1965 zijn wetenschappelijke verdiensten erkend werden door verlening van de persoonlijke titel van hoogleraar. Die wetenschappelijke verdiensten waren niet gering. Na tekstuitgaven van *Potgieters Florence* en *Onder weg in den regen* publiceerde hij in 1972 zijn monumentale *De volledige briefwisseling van E.J. Potgieter en Cd. Busken Huet*, een boek dat voor vele anderen als levenswerk had kunnen gelden. Maar Jaap Smit had meer pijlen op zijn boog. Zijn tweede grote literaire liefde was het werk van Constantijn Huygens waarover hij in 1966 zijn *Driemaal Huygens* publiceerde. Het ontstaan van dat boek heb ik van het begin af meegemaakt en nog nooit heb ik iemand met zoveel plezier een wetenschappelijk boek zien schrijven. Na zijn emeritaat in 1973 is hij door blijven werken aan Huygens en in 1980 verscheen het resultaat daarvan: de grote biografie van Huygens onder de titel *De grootmeester van woord- en snarenspeel*. Ook daarmee was zijn werkkraft niet uitgeput en in de laatste jaren van zijn leven was hij bezig met een biografie van Conrad Busken Huet die hij helaas niet af heeft kunnen maken.

Op het ogenblik dat ik dit schrijf, is het al weer vier maanden geleden dat Jaap Smit overleden is. Het zal veel langer duren voordat het goed tot me doordringt dat hij er niet meer is.

R.P. Meijer

Onverenigbaarheid van karakter: Texas en Oldenburg *Francis Bulhof*

Vorig jaar vroeg de secretaris van de IVN of ik een paar bladzijden wilde schrijven over mijn ervaringen op mijn nieuwe standplaats Oldenburg, eventueel in vergelijking met mijn vroegere werkterrein, de University of Texas in Austin. Aan dat verzoek heb ik omstandig gevolg gegeven, nog aangespoord door Rein Meijer die me in Leuven vertelde dat die pagina's van NEM niet gemakkelijk vol te krijgen waren. Iets te omstandig misschien: er bleek namelijk in het najaarsnummer niet voldoende plaats meer, zodat de publikatie tot dit nummer werd uitgesteld. Daardoor is de informatie hier en daar wat verouderd. Ook zijn een paar aanvullingen noodzakelijk.

De eerste aanvulling betreft de Lektorpositie. Die zal met ingang van het zomersemester 1983 worden vervuld door drs. Carla Broeder, die nu al een deel van de taalverwervingscolleges geeft als Lehrbeauftragte. Haar definitieve komst zal de samenwerking met de Groninger universiteit zeker ten goede komen.

Dan is de Erweiterungsstudiengang - sit venia verbo - met meer dan twintig ingeschrevenen van start gegaan, een verheugend resultaat, zeker als men in aanmerking neemt dat er aan de gymnasia in Nedersaksen eigenlijk nog geen Nederlands wordt gegeven. Een uitbreiding met een examenmogelijkheid voor Realschullehrer (te vergelijken met MAVO-docenten) is op korte termijn te verwachten, wat speciaal met het oog op de mogelijkheden in Oost-Friesland een gunstige ontwikkeling is.

Het knelpunt is op dit ogenblik nog het feit dat Nederlands geen schoolvak is volgens de Nedersaksische onderwijsregeling. Een conferentie van het bevoegd gezag en een aantal geïnteresseerde docenten zal in februari zich over het te volgen beleid buigen. Op zichzelf is dat al een grote stap voorwaarts.

In de nabije toekomst hopen we door middel van een aantal leeropdrachten, bij voorbeeld voor Fries, Nedersaksische dialectologie, jeugdliteratuur en 'Bücherkunde', bepaalde gebieden te ontsluiten die behalve voor de studenten Nederlands ook een wijder publiek van aanstaande germanisten in aanraking zullen brengen met de neerlandistiek in de ruimste zin des woords.

Neerlandistiek in Oldenburg. Al enkele jaren werd er aan de Universiteit Oldenburg in Noord-Duitsland Nederlands gedoceerd, onder andere door drs. H. Bakker van de Ubbo Emmius Lerarenopleiding in Groningen, door dr. J.H. Soer, die als 'Lektor' Nederlands zulk goed werk doet aan de Universiteit van Kiel, en laatstelijk door Karl Heidtmann, een aankomend linguïst uit Bremen, maar het heeft heel wat voeten in de aarde gehad voordat in oktober 1981 eindelijk het ordinariaat voor 'Niederlandistik' werd bezet. Daarmee werd de vierde leerstoel in de Neerlandistiek in de Bondsrepubliek een feit. Met de twee instituten in de deelstaat Noordrijn-Westfa-

len, Munster en Keulen, vormt Oldenburg nu een soort tractaat-barrière rondom het Nederlandse taalgebied, terwijl op grote afstand het Berlijnse ordinariaat zijn licht laat schijnen. In de deelstaat Nedersaksen mag de leerstoel voor Nederduits in Göttingen, die door collega Stellmacher wordt bezet, niet onvermeld blijven, omdat hij ook het Nederlands onder zijn hoede heeft, maar het ordinariaat in Oldenburg is toch het eerste op het gebied van de neerlandistiek in engere zin in Nedersaksen. Het is ook het eerste in heel Duitsland dat op de moderne letterkunde is toegespitst.

Nu zijn de omstandigheden waaronder de leerstoel in Oldenburg tot ontwikkeling moet komen een forse uitdaging. Het ontbreekt deze nieuwe universiteit - zij dateert in feite pas van 1974 - aan wetenschappelijke traditie, omdat zij uit een vroegere pedagogische academie is voortgekomen. Ook heeft zij in de eerste jaren een ware experimenteelust gekend, die door buitenstaanders of nieuwkomers maar al te licht voor overtrokken kon worden gehouden. Zo erg is het allemaal niet, maar toch is de uitbouw van de universiteit nog maar nauwelijks begonnen. Wel lijkt de hypertrofie van de pedagogen voorlopig een halt toegeroepen, maar een medische of een juridische faculteit ontbreken nog (ook de theologie heeft geen vaste voet weten te verkrijgen). Binnen wat nog het meest op een letterenfaculteit lijkt, het 'Fachbereich Kommunikation-Ästhetik', ontbreken de klassieke talen, de hele romanistiek, de hele scandinavistiek. Terwijl anders meestal het Nederlands pas als laatste cultuurtaal een kans krijgt aan buitenlandse universiteiten, is de situatie in Oldenburg juist omgekeerd. Als zelfstandig vak naast de Germanistiek, de Anglistiek en de Slavistiek neemt de Neerlandistiek een volwaardige plaats in.

Nu ja, volwaardig: zo mooi is het toch ook weer niet. Want er bestaat nog geen wettelijke regeling van de studie Nederlands. De enige mogelijkheid die tot nu toe in Nedersaksen bestond was die van de 'Erweiterungsstudiengang' Nederlands, hetgeen betekent dat iemand die al is afgestudeerd in twee andere vakken, zoals in Duitsland gebruikelijk, zich mag laten inschrijven voor Nederlands als derde vak, zodat hij of zij dan een lesbevoegdheid Nederlands voor het gymnasium kan verwerven. Andere schooltypen zijn vooralsnog van deze karige regeling uitgesloten. Men kan dus nu nog geen Nederlands als een van de twee hoofdvakken voor het leraarsberoep kiezen. Daarbij komt dan nog, dat als men zich de onderwijsbevoegdheid voor het gymnasium heeft verworven, de praktische mogelijkheden uiterst gering zijn. Het ontbreekt onder de leraren in het grensgebied niet aan enthousiasme voor het Nederlands, en met name in Oost-Friesland is het instellen van het Oldenburgse ordinariaat met grote instemming begroet, maar voorlopig kan het Nederlands niet dan incidenteel, op woensdagmiddag of anders na schooltijd, in het lager en middelbaar onderwijs worden geïntroduceerd. Wie zal zich nu melden voor een 'Erweiterungsstudiengang', als er geen enkele zekerheid bestaat dat de verkregen vaardigheden ooit in praktijk kunnen worden gebracht? Het is duidelijk dat er aan deze 'Catch-22' situatie een einde moet komen. Op het ogenblik wordt de mogelijkheid nagegaan of het Nederlands als hoofdvak kan worden ingevoerd, terwijl aan de andere kant een begin is gemaakt met een poging om de schoolautoriteiten in overweging te geven het Nederlands,

althans in het grensgebied, als keuzevak in te voeren. Een ontwikkeling als die in Noordrijn-Westfalen lijkt op den duur tot de mogelijkheden te behoren, al moet men wel bedenken dat Noordwest-Nedersaksen minstens evenzeer crisisgebied is als het spreekwoordelijke Oost-Groningen, terwijl ook het aantal inwoners in de grensstrook niet bij benadering te vergelijken is met dat van het Rijnland.

Nu ging het in de vorige alinea over leraaropleidingen en onderwijsmogelijkheden. Een ordinariaat heeft natuurlijk nog wel andere functies. Maar ook daar rijzen de problemen. Men kent in Duitsland naast de lerarenopleidingen die tot het 'Staatsexamen' leiden de zogenaamde Magisterstudie, waarbij niet het leraarsberoep wordt nagestreefd. Welnu: de Universiteit Oldenburg heeft zich tot nu toe uit politiek-sociale overwegingen verzet tegen het inrichten van magisteropleidingen, onder andere met het kortzichtige argument dat een zuiver-wetenschappelijke studierichting niet voldoende op de maatschappij en haar mogelijkheden gericht zou zijn. Aan deze curieuze situatie zal nu wel binnenkort een einde worden gemaakt, zodat Nederlands dan ook binnen het kader van een magisteropleiding kan worden gekozen. Het argument van de geringe maatschappelijke gerichtheid van de magisterstudie gaat juist voor het ten diepste verwaarloosde vak Nederlands zo helemaal niet op, omdat er in de Bondsrepubliek naar het inzicht van vele Duitsers behoefte bestaat aan mensen met een universitaire opleiding in één vak, bij voorbeeld ecologie, of stadsplanning, of politicologie, die tegelijkertijd als volwaardig tweede vak de Nederlandse cultuur diepgaand hebben bestudeerd. Vele samenwerkingsprojecten tussen Duitse en Nederlandse of Belgische organisaties komen niet uit de verf omdat aan Duitse zijde het gebrek aan taalvaardigheid en kennis van de Nederlandse cultuur als een groot tekort wordt ervaren. Zou men in de komende tien of twintig jaar een aantal studenten ook buiten het leraarsvak intensief met de Nederlandse cultuur kunnen laten kennismaken, dan zal de maatschappelijke relevantie van de neerlandistiek wel blijken. Intussen: aan de universiteit Oldenburg bestaat de mogelijkheid tot de magisterstudie nog niet.

Zoals U ziet: de problemen van een achtergebleven vak in een achtergebleven gebied aan een universiteit die in het peloton blijft meerijden zijn niet gering. Is er dan niets positiefs te berichten? De bibliotheek misschien? Ach nee, ook daar is de toestand treurig, maar ook daar komt verandering in. Een jaar geleden stond er geen enkel Nederlands boek op de plank. In nauwe samenwerking met de firma Nijhoff is in het afgelopen jaar enorm veel aangeschaft en hoewel het nog tientallen jaren zal duren voordat de achterstand is ingehaald, begint het bestand toch al ergens op te lijken. Bovendien is in oktober 1982 een bibliotheekgebouw in gebruik genomen dat zonder twijfel tot de modernste ter wereld behoort. Ondanks mijn Texaans chauvinisme, waarover elders meer, moet ik toch zeggen dat de vergelijking met de Perry-Castaneda Library in Austin niet ten nadele van de Oldenburgse bibliotheek zal uitvallen. En dan moet toch ook het hartverwarmend enthousiasme van de studenten vermeld worden, een zeventigtal, dat in het afgelopen studiejaar zuiver bij wijze van hobby op een of andere wijze het Nederlands heeft beoefend. Ook is er de grote steun en medewerking van de universitaire autoriteiten, in eerste instantie van de

president, dr. Zillessen, die vanouds nauwe vriendschapsbanden in Nederland onderhoudt. En dat het Nederlands ook in de samenleving een zekere rol speelt blijkt uit het feit dat er op de plaatselijke kabeltelevisie één buitenlands programma wordt vertoond, namelijk Nederland II. Wie er naar kijkt weet ik niet, maar het zegt wel iets (het zegt ook iets over de provincialiteit van het gewezen groothertogdom) over het belang dat men aan de buurcultuur hecht. Meer dan elders valt het Nederlands hier in goede aarde.

Om het begin van de Neerlandistiek aan de Universiteit Oldenburg enigszins feestelijk in te luiden heb ik mijn ambt op 10 feb. 1982 met een rede over 'Fritz Stuckenberg's Malerei und Paul van Ostajens Lyrik' aanvaard. De universiteit Oldenburg kent het gebruik van de inaugurele rede niet, maar omdat bij deze gelegenheid door de Nederlandse ambassadeur te Bonn en door de culturele attaché van België een zeer aanzienlijk geschenk voor de bibliotheek kon worden overhandigd, kwam het in aanwezigheid ook van vertegenwoordigers van de Groninger universiteit, de Ostfriesische en de Oldenburgische Landschaft toch tot een geslaagde ceremonie in een van de zalen van het achttiende-eeuwse groothertogelijke slot. Het onderwerp zal menig lezer vreemd voorkomen maar werd geïnspireerd door een schilderij van Fritz Stuckenberg, een portret van Paul van Ostajen en Emmeke Clément, dat in het Oldenburgse Landesmuseum in het magazijn lag en voor deze gelegenheid te voorschijn was gehaald. In Van Ostajens Berlijnse jaren heeft zijn vriendschap met Stuckenberg veel voor hem betekend, getuige de gedichten ook die aan Stuckenberg zijn opgedragen. Wie denkt (zoals een hooggeleerde collega aan een universiteit in het westen des lands) dat ik die Stuckenberg speciaal voor de gelegenheid had verzonnen, wordt uitgenodigd het schilderij dat nu in volle glorie is hersteld in het Landesmuseum te komen bekijken. Overigens: collega Gerrit Borgers bereidt een uitgave van de correspondentie tussen Stuckenberg en Van Ostajen voor, die in de lente van 1983 zal verschijnen. Het onderwerp van de oratie had het voordeel dat het het openbaar kunstbezit uit Oldenburg verbond met de Nederlandse literatuur uit België, en, van meer belang, een parallel kon trekken tussen poëtische ontwikkeling en schilderkunst. 'Grenzüberschreitend' werkzaam te kunnen zijn is een van de opgaven van dit ordinariaat.

Wat zijn nu de vooruitzichten op korte termijn? Als eerste stap in de ontwikkeling kan met ingang van het zomersemester van 1983 de benoeming van een 'Lektor' worden verwacht, die zich in hoofdzaak met de taalverwerving zal bezighouden. De advertentie daarvoor is in augustus jl. ook in een aantal Nederlandse en Belgische kranten en tijdschriften verschenen. Deze Lektorenpositie was al voor het wintersemester 1982 toegezegd, omdat dan de 'Erweiterungsstudiengang' van start ging, maar zo snel schieten de Pruisen nu ook weer niet op. Van de winter was daarom het taalonderwijs in handen van een aantal 'Lehrbeauftragte', die ieder een gedeelte voor hun rekening namen. Twee jonge Neerlandici van de Groninger universiteit (waarmee Oldenburg een speciaal samenwerkingsverdrag heeft gesloten), Rieks Holtkamp en Carla Broeder, die beiden in december 1981 cum laude hun doctoraal hebben gedaan, verleenden vanuit Nederland hun medewerking, terwijl dr. Leo van de Velde, die in 1973 in Leiden

is gepromoveerd op een boeiend proefschrift ‘Herrschaft und Knechtschaft bei Hölderlin’ en die nu leraar is bij de Herrnhutters in Tossens, van buiten de Jade heen en weer naar Oldenburg reisde. Karl Heidtmann, die aan een taalkundig proefschrift over nonverbale communicatie werkt waarop hij in Bremen hoopt te promoveren, zet zijn medewerking ook dit jaar voort.

Op langere termijn zal een oplossing moeten worden gevonden voor college-aanbod op het gebied van de taalkunde, de dialectologie (van groot belang in dit Nedersaksisch gebied, waar de dialecten in feite dichter bij het Nederlands staan dan bij het Hoogduits) en voor de didactiek. Maar dat is een kwestie van vele jaren. Daarover zal ik bij mijn emeritaat berichten.

Nederlands in Texas. Vijftien jaar lang, van september 1966 tot de zomer van 1981, heb ik de Nederlandse sectie van het Department of Germanic Languages aan de Universiteit van Texas onder mijn hoede gehad. Ik ging er oorspronkelijk voor één jaar heen, omdat ik na het voltooien van mijn proefschrift over Thomas Manns Zauberberg wel zin had in iets volkomen anders. Die dissertatie was op zichzelf ook al iets volkomen anders, omdat ik in Groningen romanistiek had gestudeerd en tien jaar lang als leraar Frans aan Het Nederlandsch Lyceum in Den Haag had gewerkt.

De neerlandistiek werd mijn derde werkterrein, in een dynamisch land en aan een universiteit waar destijds een inspirerend wetenschapsoptimisme gepaard ging aan een ongebreidelde cultuurdrift. Het was bovendien in het midden van de jaren zestig ook politiek een periode van enorme spanning, toen de studentengeneratie tegen de achtergrond van de mensonterende oorlog in Vietnam een nieuwe gerechtigheid zocht.

In het eerste jaar waren er maar een paar studenten die Nederlands deden: ik herinner me Otto Tetzlaff, die nu de leiding heeft van de afdeling vreemde talen van San Angelo State University, en Boleynn Wilson, die nu als secretaresse van de president van de University of Texas at Austin fungeert. Over hen, en over enkele anderen, stortte zich mijn enthousiasme uit. Met behulp van collega Lagerwey's eerste versie van *Speak Dutch* leerden zij in enkele weken vloeiend, althans vloeibaar Nederlands.

Nederlandse boeken waren er in de bibliotheek nauwelijks te vinden, hooguit een stuk of tien, waaronder één met de passende titel ‘Run away from the Dutch’. Een ander werk was vanwege zijn ondertitel, ‘the coffee auctions of the Dutch trading company’, ondergebracht in de rubriek, ‘Zuid-Oost Azië, economie van’. In die situatie moest snel verandering worden gebracht en dat is ook wel gelukt. Zonder enige twijfel heeft de bibliotheek van de University of Texas nu wat de moderne letterkunde betreft de beste collectie ten westen van de Mississippi en misschien wel ten westen van de Rappahannock. In het begin van de jaren zeventig werd er op dit punt een groot succes behaald toen praktisch de gehele antiquarische catalogus van de firma Nijhoff, op voorhand ingezien, kon worden aangeschaft.

Voorals in de eerste jaren nam het aantal undergraduate studenten, die Nederlands als taal voor hun ‘language requirement’ kozen snel toe. Omstreeks 1973 waren er in deze categorie, die vier semesters lang met

taalverwerving bezig was, ongeveer zeventig studenten; hun aantal is nu tot ongeveer dertig ingezakt. Vreemde talen werden onder invloed van het toenemend isolationisme steeds minder interessant, terwijl ook de pragmatische instelling van de nieuwe studentengeneratie de belangstelling meer op boekhouden en stenografie richtte dan op exotica zoals Nederlands.

Het bleek in de eerste jaren al snel noodzakelijk om een assistent aan te trekken; dr. Larry Gretsky, een alumnus van onze zo gewaardeerde collega Shetter van Indiana, heeft daarbij wel geholpen, maar iets later kwamen tegelijkertijd de teaching assistants Ghislaine Kozuh en Marijke Velzeboer. Met hun enthousiasme transformeerden ze de Nederlandse sectie in een broeinest van activiteit. In die tijd vatten we het plan op om zelf ons lesmateriaal te ontwerpen. Ghislaine had in België meegewerkt aan het schrijven van een leergang Engels voor de middelbare school. Zij was van ons drieën de enige die wat inzicht in het project meebracht, dat uiteindelijk als *Dutch Course* in eigen beheer werd uitgegeven, maar dat oorspronkelijk 'Dutch for Texans' heette. Hiervan worden jaarlijks honderden exemplaren verkocht. Het eerste deel bevat een inleiding tot de taal, terwijl deel twee een aantal literaire teksten bevat die als basis voor mondeling taalgebruik kunnen dienen. Deel drie is een eenvoudige grammatica. In het eerste deel hebben we vooral ook het Belgische taalgebeuren willen betrekken, iets wat bij Lagerwey, bij Shetter, bij Smit en Meijer, bij Levend Nederlands nauwelijks gebeurt. Ook hebben we geprobeerd de studenten niet telkens een kopje koffie te laten bestellen, daarna een kop thee, maar om wel degelijk in het eerste semester aan te komen met Mondriaan ('maar voor mij zijn het nog steeds hoeken op doeken') en de Brusselse taaltoestand ('daarom zijn zowel Mons als Bergen op dat bord onleesbaar gemaakt'). IJzersterke teksten, die dan in deel twee worden aangevuld met verhalen van Alberts, Marga Minco, Peskens, Carmiggelt, Campert en 't Hart.

In later jaren kwam voor de undergraduate students de mogelijkheid om cultuurcursussen te volgen, waarvan door een veel uitgebreider publiek dan voor de taalcursussen, voornamelijk uit de studierichting journalistiek of communicatie, werd gebruik gemaakt. Titels als 'Tulips and Terrorists', 'The Truth behind the Dikes', 'Windmills and Warheads' trokken in de laatste jaren een relatief groot publiek. In deze richting zal het bij een voortbestaan van de leerstoel Nederlands in Texas dan ook wel moeten gaan.

Toch is het belangrijkste gedeelte van de neerlandistische activiteiten in het zogenaamde graduate program waar te nemen. Daar studeren zij die later met een MA of een Ph.D. de germanistiek zullen gaan beoefenen. Als hoofdvak maakt het Nederlands op dat niveau maar een geringe kans. Als bijvak heeft het daarentegen grote vorderingen gemaakt. De grootste bloei van het Nederlands op graduate niveau kwam toen de regeling werd geschapen om door middel van twee semesters Nederlandse letterkunde aan een 'graduate foreign language requirement' te voldoen. Enerzijds hoefden de studenten toen niet meer naar een andere taal om te zien, maar konden ze een inleiding krijgen in een taal die dichtbij het door hen allen uitnemend beheerste Duits stond, anderzijds bleek dat Nederlandse literaire problemen, gezien in samenhang met soortgelijke problemen in het Duitse taalgebied, een leerrijk contrast opleverden. Seminars over Couperus bleken

opeens aantrekkelijker dan die over Thomas Mann. ‘Who's this guy Couperus?’ smaalden mijn Nederland niet zeer welgezinde collega's, dezelfde die volhielden dat het Nederlands een soort ‘Matrosendeutsch’ was. Ik houd aan een Couperus seminar, waarin de Boeken der kleine zielen helemaal werden doorgewerkt, een goede herinnering, een artikel in De Nieuwe Taalgids en een T-shirt met de tekst ‘een grote ziel’ over. Plus de wetenschap dat acht germanisten in Amerika een duidelijk beeld hebben van Nederlands fin-de-siècle.

Zowel op undergraduate als op graduate niveau werd het Nederlandse programma krachtig ondersteund door de bestuurlijk bekwame collega Stanley Werbow, die na enkele jaren als voorzitter van het Department te hebben gefungeerd gedurende een tiental jaren het College of the Humanities leidde, waaronder Germanic Languages viel. De van oorsprong Belgische collega Edgar Polomé, die weliswaar voornamelijk de Indo-Europeanistiek beoefent, had een warm hart voor de Nederlandse filologie, terwijl Stanley Werbow de middeleeuwse letterkunde voor zijn rekening nam. Dat uit onze samenwerking uiteindelijk weinig dissertaties voortkwamen lag stellig niet aan hun voortvarendheid maar aan de Amerikaanse marktsituatie.

Een enkel hoogtepunt in deze vijftien jaar wil ik niet nalaten te vermelden: het symposium over modernisme in Nederland en België dat in oktober 1973 werd georganiseerd en waaraan sprekers uit België, Nederland, Canada en de Verenigde Staten deelnamen: J.C. Brandt Corstius en G. Sötemann uit Utrecht, T. van Elslander uit Gent en P. Hadermann uit Brussel, Robert Welsh uit Toronto en Egbert Krispyn uit Athens, Georgia. De tekst van hun voordrachten is in 1976 bij Nijhoff uitgegeven.

In 1978 verscheen een speciaal Nederlands nummer van *Dimension*, het tijdschrift dat op zo bekwame wijze wordt geleid door Leslie Willson en dat anders altijd hedendaagse letterkunde uit het Duitse taalgebied in origineel met vertaling presenteert. Aan het Nederlandse nummer werkten vele experimentele schrijvers mee. Exemplaren hiervan zijn nog altijd verkrijgbaar.

Sedert 1967 bestond er aan de University of Texas de instelling van de writer-in-residence in het Department of Germanic Languages. Bekende schrijvers als Robert Walser, Günter Kunert, Ernst Jandl en Lars Gustafsson hebben in dit kader een semester in Austin gewerkt. In 1981 was het voor de eerste keer een Nederlander, H.C. ten Berge, die werd uitgenodigd. Geheel geïntegreerd in het studieprogramma kon deze dichter en novellenschrijver in een reeks van colleges en seminars het belang van de moderne Nederlandse letterkunde onderstrepen.

Dat voorjaarssemester van 1981 was tegelijk ook het laatste semester dat ik in Austin doorbracht. Vergeleken met het vacuum van 1966 was er wel iets veranderd: om de discussietafel in Hans ten Berges maandagavondcolloquium zaten behalve de gewone studenten en collega's: Jan Callens uit Brussel die als teaching assistant de taalverwerving verzorgde, Joel Cooper uit Canada, die assisteerde bij de culture courses, Angela Carreño, die als research assistant onschatbare diensten bewees, en Ghislaine Kozuh, die haar Masters Degree behaalde met een thesis over L.P. Boon en

de Reinaert en die nu zo bekwaam het taalverwervingsprogramma onder haar vleugels heeft genomen. Zonder hun inzet en die van anderen, ongenoemd, had dit resultaat niet kunnen zijn bereikt. Met grote dankbaarheid, maar ook wel met het gevoel dat ik een goed lopend programma voetstoots in de steek liet, heb ik Austin verlaten, op zoek naar nieuwe avonturen.

Omvang en distributie van het neutrum in het Nederlands*

J. Czochralski

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Als iemand die al goed Duits kent, Nederlands gaat leren, doet hij dat in het begin althans, tegen de achtergrond van het Duits. En hij merkt dan al heel gauw dat er verschillen bestaan tussen die twee talen ten opzichte van de draagwijdte van bepaalde grammaticale categorieën. Zo'n categorie vormt zonder twijfel het genus van het substantief.

Dat er in dit opzicht verschillen tussen twee talen bestaan is een algemeen bekend en op zichzelf banaal feit. Niemand is dus verwonderd dat de namen van eenzelfde voorwerp geslachtsverschillen vertonen, zoals bijvoorbeeld Fr. *le verre*, Du. *das Glas* en *szklanka*, dat in het Pools vrouwelijk is. Dit feit is niet verwonderlijk want het zijn in dit geval in iedere taal helemaal andere woorden, woorden van verschillende herkomst. Maar dat die verschillen in de sfeer van etymologisch dezelfde woordenschat zo talrijk zijn dat ze bij eenzelfde type formaties in die twee talen voorkomen, dat is opvallend en kan wetenschappelijk belangwekkend zijn. Als men bijvoorbeeld zogenaamde postverbale formaties in het Nederlands met analoge formaties in het Duits confronteert, ziet men dadelijk dat de Nederlandse substantieven het onzijdige genus hebben, terwijl etymologisch en formationeel equivalente substantieven in het Duits in de meeste gevallen masculina zijn, b.v. *het begin* vs. *der Beginn*, *het begrip* vs. *der Begriff*, *het verstand* vs. *der Verstand*, *het afscheid* vs. *der Abschied*.

Anderzijds doen zich ook omgekeerde verschillen voor, waar een substantief van dezelfde herkomst in het Nederlands een *de*-woord is in tegenstelling tot een *das*-woord in het Duits, b.v. *de auto* vs. *das Auto*, *de telefoon* vs. *das Telefon*, *de radio* vs. *das Radio*.

Deze en andere observaties kunnen voor een linguïst zeer wel aanleiding zijn tot wetenschappelijk onderzoek van de feitelijke distributie van het onzijdige genus in het moderne Nederlands. Zo'n onderzoek heb ik uitgevoerd. Maar een dergelijk onderzoek zou wel weinig zin hebben als het zich zou beperken tot één taalsysteem, nl. tot het Nederlands alleen. Daarom heb ik de Nederlandse *het*-woorden tegen de achtergrond van de al dan niet etymologisch en formationeel equivalente Duitse woorden onderzocht. Hierbij heb ik me hoofdzakelijk van de volgende werken bediend:

- Koenen, M.J. en J. Endepols. *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal*, 72ste druk.
- Mater, E. *Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*.
- Mironov, S.A. *Go□□andsko-russkij s□ovar'/Nederlands-Russisch woordenboek*.
- Nieuwborg, E.R. *Retrograde woordenboek van de Nederlandse taal*.

* Uitgebreide en enigszins gewijzigde tekst van een voordracht uitgesproken op het 3e Colloquium Neerlandicum in Wrocław, 13-15 mei 1981.

Weijnen, A., *Spectrum Nederlands Woordenboek*.

Wijk, N. van. *Etymologisch woordenboek der Nederlandse taal* (door Franck), tweede druk.

Woordenlijst van de Nederlandse taal (het groene boekje).

In dit onderzoek gaat het niet om een systematische vergelijking, niet om een contrastieve studie over de gehele grammaticale categorie genus in die twee talen, maar alleen om het onzijdige genus der substantieven in het Nederlands, waarbij rekening wordt gehouden met de woordvormingsmiddelen en -processen in het Nederlands in vergelijking met het Duits. Hieronder geef ik de resultaten van mijn onderzoek.

1.2 Het onderzochte woordmateriaal

In paragraaf 2 worden Nederlandse woorden besproken die gewoonlijk tot de afleidingen gerekend worden, d.w.z. formaties met een voorvoegsel, een onderbroken affix (voor- en achtervoegsel) en een achtervoegsel. Onder de formaties met voorvoegsel bevinden zich ook woorden die zijn ontstaan door het proces van de zg. impliciete afleiding. Onder impliciete afleiding verstaat men een woordvormingsproces, dat meestal is gebaseerd op het weglaten van een achtervoegsel, zodat alleen de woordstam overblijft. Dit proces kan goed worden waargenomen bij het vormen van postverbale substantieven, zoals *het bereik* van *bereiken*. Het woord *bereik* kan niet door prefigering zijn gevormd, want een substantief als *reik* bestaat niet en heeft nooit bestaan.

Er zijn echter gevallen genoeg waarin het moeilijk of helemaal onmogelijk is om vast te stellen of een gegeven substantief inderdaad op die manier is ontstaan. Er zijn vele gevallen waarin we er niet zeker van kunnen zijn wat primair en wat secundair is: het zelfstandig naamwoord of het werkwoord. Zo in het geval van *breuk* en *breken*. Uit de Nederlandse woordgeschiedenis weten we slechts dat het substantief *breuk* ablautend naast *breken* staat (cfr. Franck-Van Wijk).

In een synchronisch onderzoek is het ook niet nodig het (historische) woordvormingsproces van iedere formatie na te gaan. Voor een consequente synchronische beschrijving resp. classificatie is het voldoende te weten dat bepaalde formaties eenzelfde woordvormingsstructuur vertonen.

Na deze inleidende en algemene opmerkingen kunnen we nu overgaan tot de analyse van het woordmateriaal zelf, of nauwkeuriger: tot een beschrijving der resultaten.

2 Beschrijving

2.1 Formaties met voorvoegsel

Deze formaties zijn in te delen in:

- formaties met bij werkwoorden onscheidbare voorvoegsels (2.1.1);
- formaties met bij werkwoorden scheidbare voorvoegsels (2.1.2).

2.1.1 Formaties met bij werkwoorden onscheidbare voorvoegsels

Deze zijn verder onder te verdelen in:

- formaties waarnaast werkwoorden en onzijdige simplicia bestaan (2.1.1.1);
- formaties waarnaast alleen maar werkwoorden bestaan (2.1.1.2);
- formaties waarnaast werkwoorden en *de*-substantieven bestaan (2.1.1.3);
- formaties waarnaast meestal geen werkwoord en vaak geen simplex bestaat (2.1.1.4).

2.1.1.1 Formaties waarnaast werkwoorden en onzijdige simplicia bestaan

Deze groep formaties wil ik in de eerste plaats bespreken omdat ze, naar het schijnt, het begin vormt van een uitbreidings- en generaliseringsproces van het neutrum.

Het zijn o.m. de volgende woorden (waarvan er overigens sommige uit de rechterkolom niet erg gebruikelijk zijn):

het <i>bestuur</i>	naast	<i>besturen</i>	en	het <i>bestuur</i>
<i>beschoot</i>		<i>beschieten</i>		<i>schot schieten</i>
<i>gekrakeel</i>		<i>krakelen</i>		<i>krakeel</i>
<i>gejammer</i>		<i>jammeren</i>		<i>jammer</i>
<i>gespan</i>		<i>spannen</i>		<i>span</i>
<i>verlak</i>		<i>verlakken</i>		<i>lak</i>
		<i>lakken</i>		

Bij deze formaties werd en wordt het onzijdige genus gesteund door hetzelfde geslacht der grondwoorden. Door de taalgebruikers konden dergelijke formaties als samenstellingen van simplexen plus *be-* of *ge-* of *ver-* worden opgevat. Maar tegelijkertijd kan ook de indruk zijn ontstaan dat formaties, die de structuur *pref + stam* vertonen en tevens een werkwoord bij zich hebben, neutra dienen te zijn.

De opvatting van dergelijke formaties als samenstellingen, resp. afleidingen van substantivische simplicia, wordt gesteund door het feit dat in tal van gevallen daarnaast geen werkwoord bestond, maar alleen een substantivisch grondwoord, zoals bij *het getij - het tij*.

Deze opvatting kan de eerste belangrijke stap geweest zijn op de weg naar een generalisatie die als volgt onder woorden kan worden gebracht: een formatie die de structuur *pref + stam* vertoont, moet eigenlijk onzijdig zijn.

2.1.1.2 Formaties waarnaast alleen maar werkwoorden bestaan

Er zijn inderdaad vele dergelijke onzijdige substantieven. Ik heb er 150 verzameld, waarvan hierna enkele voorbeelden: *bereik - bereiken, bewijs - bewijzen, bezwaar - bezwaren, betoog - betogen, betoon - betonen, bestand - bestaan, besluit - besluiten, beseff - beseffen, bescheid - bescheiden, begin - beginnen, belang - belangen, bericht*

- berichten, belet - beletten, behoud - behouden, bedrag - bedragen, bedrijf - bedrijven,
bedrog - bedriegen, bederf - bederven, beding - bedingen, bezoek - bezoeken.

Bij de zojuist genoemde formaties hebben zowel het substantief als het werkwoord
eenzelfde voorvoegsel. Hetzelfde geldt voor de voorvoegsels

ont- en *ver-*. Voorbeelden zijn: *ontzet - ontzetten, ontzag - ontzien, ontwerp - ontwerpen, onthaal - onthalen, ontbijt - ontbijten, verzuim - verzuimen, verzoek - verzoeken, verzet - verzetten, verwijt - verwijten, vervolg - vervolgen, vervoer - vervoeren, vertoon - vertonen, vertrek - vertrekken, verstand - verstaan, verschil - verschillen, verschiet - verschieten, vermaak - vermaken, verlof - verloven, verlies - verliezen, verkeer - verkeren, verhoor - verhoren, verdrag - verdragen, verderf - verderven, verbod - verbieden, verblijf - verblijven.*

Als formaties met *mis-* zijn te vermelden: *het* (ook: *de*) *misbak* naast het werkwoord *mis'bakken*, *'misbruik - mis'bruiken*, *'misdrijf - mis'drijven* en misschien *mis'baar* dat heden ten dage geïsoleerd staat, en alleen in het Middelnederlands door het werkwoord *misbaren* (*-béren*) werd vergezeld.

De overige *mis-*formaties zijn *de-*woorden (m.).

Enigszins anders zien de formaties op *ge-* eruit. Gevallen waarin zowel het substantief als het werkwoord zijn geprefigeerd vormen uitzonderingen, b.v. *het gebaar - gebaren, gebod - gebieden, gedrag - zich gedragen, geloof - geloven* en (misschien) *gewag - gewagen*.

In de meeste gevallen echter heeft het substantief het voorvoegsel *ge-*, maar vertoont het verbum geen prefix. Voorbeelden: *geaard - aarzelen, gebak - bakken, gebalk - balken, gebengel - bengelen, geblaas - blazen, geblaf - blaffen, gebluf - bluffen, geding - dingen, gedoe - doen, geduld - dulden, geflikker - flikkeren, gefluister - fluisteren, gehakkel - hakkelen, gehannes - hannessen, gehinnik - hinniken, gehuil - huilen, gelispel - lispelen, geschenk - schenken, gesprek - spreken, gestotter - stotteren, gevoel - voelen, gevolg - volgen* enz. De meeste ervan zijn iteratieven. Dit feit is heel belangrijk, want het kan ertoe bijgedragen hebben om alle iteratieve formaties voor neutra te houden.

2.1.1.3 Formaties waarnaast werkwoorden en *de-*substantieven bestaan

Bij de taalgebruikers moet zich een zekere overtuiging gevormd hebben, dat geprefigeerde substantivische formaties waarnaast al dan niet geprefigeerde verba bestaan, neutra moeten zijn. Van een dergelijke overtuiging getuigt het bestaan van tal van neutra, waarbij telkens behalve een werkwoord ook een *de-*simplex bestaat. De geprefigeerde formaties zijn echter we zullen het dadelijk zien, desondanks onzijdige substantieven. Mijn verzameling omvat er ongeveer 50, waarvan enkele voorbeelden:

het	<i>beloop</i>	naast	<i>(be)lopen</i>	en de	<i>loop</i>
	<i>beraad</i>		<i>(zich be)raden</i>		<i>raad</i>
	<i>beroep</i>		<i>(be)roepen</i>		<i>roep</i>
	<i>bedwang</i>		<i>(be)dwingen</i>		<i>dwang</i>
	<i>behang</i>		<i>(be)hangen</i>		<i>hang</i>
	<i>berouw</i>		<i>(be)rouwen</i>		<i>rouw</i>

beslag

(be)slaan

slag

begrip

(be)grijpen

greep

gebliksem

bliksemen

bliksem

<i>gedans</i>	<i>dansen</i>	<i>dans</i>
<i>gegalm</i>	<i>galmen</i>	<i>galm</i>
<i>gedraai</i>	<i>draaien</i>	<i>draai</i>
<i>gedrang</i>	<i>dringen</i>	<i>drang</i>
<i>gedreun</i>	<i>dreunen</i>	<i>dreun</i>
<i>geduw</i>	<i>duwen</i>	<i>duw</i>
<i>gegil</i>	<i>gillen</i>	<i>gil</i>
<i>gegons</i>	<i>gonzen</i>	<i>gons</i>
<i>gehaast</i>	<i>(zich) haasten</i>	<i>haast</i>
<i>gehoest</i>	<i>hoesten</i>	<i>hoest</i>
<i>geklop</i>	<i>kloppen</i>	<i>klop</i>
<i>geruis</i>	<i>ruisen</i>	<i>ruis</i>
<i>geschreeuw</i>	<i>schreeuwen</i>	<i>schreeuw</i>
<i>gezung</i>	<i>zingen</i>	<i>zang</i>
<i>verbond</i>	<i>(ver)binden</i>	<i>bond</i>
<i>verband</i>	<i>(ver)binden</i>	<i>band</i>

2.1.1.4 Formaties waarnaast meestal geen werkwoord en vaak geen simplex bestaat

Het uitbreidingsproces van het onzijdige genus is hier niet tot stilstand gekomen. Het neutrum werd nog verder gegeneraliseerd. De eerstvolgende stap moet een structurele gedachte bij de taalgebruikers geweest zijn, de gedachte nl. dat de substantieven die de structuur onscheidbaar pref + stam vertonen, neutra dienen te zijn. Als argument ter staving van deze veronderstelling kunnen we de geprefigeerde substantieven noemen waarnaast meestal geen werkwoord en vaak geen substantivisch simplex bestaat. Voorbeelden:

geprefigeerde formatie	verbum	substant. simplex
<i>het bewind</i>	∅	∅
<i>benul</i>	∅	∅
<i>beleid</i>	<i>leiden</i>	∅
<i>gevaar</i>	∅	∅
<i>gewest</i>	∅	∅
<i>gelaat</i>	∅	∅

<i>geweld</i>	∅	∅
<i>gevest</i>	∅	∅
<i>gebit</i>	<i>bijten</i>	<i>het bit</i>
<i>gelid</i>	∅	<i>het lid</i>
<i>geheim</i>	∅	<i>(het heim)</i>

2.1.2 Formaties met bij werkwoorden scheidbare voorvoegsels

Het neutrum is ook al begonnen zich over een ander gebied uit te breiden, nl. over de scheidbare verba. Hier is het echter veel minder gevorderd dan bij de onscheidbare. Er is een aantal formaties, hier heel duidelijk postverbale afleidingen (Rückbildungen), die onzijdig zijn. Maar ze zijn veel talrijker dan de *de*-substantieven. Zie hier de *het*-woorden:

<i>het aanbod</i>	<i>-aanbieden</i>
<i>afscheid</i>	<i>-(zich)afscheiden</i>
<i>opstel</i>	<i>-opstellen</i>
<i>opzet (ook de)</i>	<i>-opzetten (ondanks de zet)</i>
<i>overschot</i>	<i>-overschieten (gesteund door: het (schot))</i>
<i>uitstek</i>	<i>-uitsteken</i>
<i>uitstel</i>	<i>-uitstellen</i>
<i>uitwas (ook de)</i>	<i>-uitwassen</i>
<i>voorwerpen</i>	<i>-voorwerpen</i>
<i>voorstel</i>	<i>-voorstellen</i>
<i>voorspan</i>	<i>-voorspannen</i>

Verder zijn er nog enkele substantieven met prefixen die op zich wel de vorming van scheidbare werkwoorden toelaten, maar waarvan het verbale pendant hier toch onscheidbaar is:

<i>het 'onderscheid</i>	<i>-onder'scheiden</i>
<i>'onderwijs</i>	<i>-onder'wijzen</i>
<i>'onderwerp</i>	<i>-onder'werpen</i>
<i>'onderzoek</i>	<i>-onder'zoeken</i>
<i>'overtrek</i>	<i>-over'trekken</i>

Met de overige voorvoegsels: *achter-*, *door-*, *in-*, *los-*, *mede-*, *mee-*, *om-*, *voort-* en *weer-* zijn er geen onzijdige impliciete substantivische formaties te vermelden.

2.2 Formaties met onderbroken affix

Bedoeld zijn substantieven die met prefix en suffix tegelijk zijn gevormd, zonder dat daarnaast werkwoorden dienen te staan. Het woord *gebergte* b.v. vertoont een structuur die aangeduid kan worden met de sjablonen *pref + stam + suff*, waarbij *ge-**-te* een onderbroken affix vormt.

Een aanzienlijk aantal neutra met deze structuur treft men alleen aan bij formaties op *-te*. Het zijn de volgende: *het gebeente*, *gebergte*, *gebinte*, *gebladerte*, *geboefte*, *geboomte*, *gedeelte*, *gedierte*, *gehalte*, *gehemelte*, *gestoelte*, *gevaarte*, *gevogelte* en met *ver-*: *verhemelte*.

De overige afleidingen op *-te* zijn *de*-woorden (v.), zoals de *begeerte*, *behoefte*, *belofte*, *geboorte*, *gedaante*, *gedachte*, *gelofte*, *gestalte*, *gewoonte*, *gemeente* en *verbeurte*.

Uit het type formaties met de structuur pref + stam + suff blijkt dat het neutrum zich ook ten dele heeft uitgebreid over het terrein van de suffigering. Daarvan getuigen de neutra op *-sel*, die wel een voorvoegsel vertonen maar die waarschijnlijk door suffigering alleen zijn gevormd. Het zijn o.a.: *het beginsel, verschijnsel, verglaassel*.

2.3 Formaties met achtervoegsel

Hiermee zijn substantieven bedoeld die door suffigering werden en worden gevormd, afgezien van het feit of ze al dan niet een voorvoegsel hebben.

2.3.1. Formaties op *-schap*

Om het gevorderde uitbreidingsproces van het neutrum aan te duiden, moet men in de eerste plaats de formaties op *-schap* vermelden.

Van de 577 *schap*-formaties die in het Retrograde woordenboek zijn opgenomen, vallen er 320, dus meer dan de helft, onder de *het*-woorden. Bovendien is er een aanzienlijk aantal woorden op *-schap* die alleen in een bepaalde betekenis onzijdig zijn. Ik bedoel daarmee woorden die een staat, waardigheid of betrekking uitdrukken, zoals het *burgerschap*, het *priesterschap*, het *zusterschap* enz. Dezelfde woorden zijn echter feminina wanneer ze als verzamelnamen dienst doen (de *broederschap*).

2.3.2 Suffixen die uitsluitend neutra opleveren

Van belang zijn hier de achtervoegsels *-isme*, *-asme* en *-je*. Volgens het Retrograde woordenboek zijn er in het Nederlands ongeveer 600 woorden (precies 594) op *-isme* en *-asme*. Dat is een aanzienlijk aantal, vooral als we ons bewust zijn dat in het Duits (en in andere talen) geen enkel onzijdig substantief met analoge suffixen bestaat.

Bij die twee achtervoegsels hebben we met volledige formalisering te maken, d.w.z. met het principe dat het achtervoegsel alleen het genus der substantieven bepaalt.

Bij substantieven op *-je* (met zijn varianten) hebben we, naar mijn mening, met twee principes tegelijk te maken. Het ene is een semantisch principe en het houdt in dat alle verkleinwoorden zonder uitzondering neutra zijn. Het andere is een morfologisch-grammaticaal principe en bepaalt dat het suffix *-je* uitsluitend onzijdige substantieven oplevert.

Het Retrograde woordenboek noteert 5.503 woorden op *-je*. Maar als we met de Nederlandse omgangstaal rekening houden, komen we tot het inzicht dat er meer zouden moeten zijn. De reden ervan is dat het vormen van verkleinwoorden een levend proces is, en diens gevolg veelal afhangt van de persoonlijke subjectieve houding der taalgebruikers. We kunnen en moeten er wel rekening mee houden dat er in de sfeer van het familie- en gevoelsleven zeker nog andere verkleinwoorden ontstaan, die al dan niet een efemeer karakter hebben.

3 De situatie in het Duits

In vergelijking met het Nederlands is in het Duits het aantal onzijdige substantieven blijkbaar veel kleiner. Er zijn verschillende factoren die deze situatie bepalen.

3.1 Impliciete formaties met echte voorvoegsels

Binnen het geheel van impliciete formaties met echte, d.w.z. bij werkwoorden onscheidbare voorvoegsels nemen de neutra een bescheiden plaats in.

Bij de formaties met het prefix *be-* is slechts één onzijdig substantief te vermelden, nl. *das Besteck*. De overige *be-*formaties zijn allemaal masculina zoals *der Befehl*, *Befund*, *Beginn*, *Begriff*, *Belag*, *Bereich*, *Beruf*, *Bericht*, *Beschluss*, *Besuch*, *Betrag*, *Betrieb*, *Beweis*, enz. Bij *Bereich* echter noteren sommige woordenboeken naast *der* ook *das*.

Bij de formaties op *ent-* is één enkel *das*-woord aan te treffen, nl. *das Entgelt*. De overige: *Entschluss* en *Entwurf* zijn masculina. Bij de formaties op *er-* is geen enkel onzijdig substantief te vinden. Woorden als *Erfolg*, *Erhalt*, *Erlass*, *Erlös*, *Ersatz*, *Ertrag*, *Erwerb* zijn allemaal masculina.

Bij de formaties op *ver-* zijn er slechts drie neutra te noteren nl. *das Verbot*, *das Verhör* en *das Versteck*. Alle andere zijn masculina, zoals *Verbrauch*, *Verdacht*, *Verein*, *Vergleich*, *Verkehr*, *Verrat*, *Verschleiss*, *Verstand*, *Versuch*, *Vertrag*, enz.

Bij formaties op *zer-* en *mis-* vindt men geen enkel onzijdig substantief.

Daarentegen wordt het gebied van woorden met de structuur *ge-* *-(e)* bijna helemaal door het neutrum overheerst. Semantisch beschouwd zijn het in de meeste gevallen verzamelnamen of iteratieven, daarnaast echter ook namen van zaken en voorwerpen. Bijv. *das Gedärm*, *Gefieder*, *Geflügel*, *Gebet*, *Gebiet*, *Gedeck*, *Gedicht*, *Gefühl*, *Gehirn*, *Geräusch*, *Geschenk*; *das Gebirge*, *Gelände*, *Gehäuse*; *Gefolge*, *Gerede*, *Gepräge*. Als uitzonderingen kan men vermelden: *die Gebühr*, *Gefahr*, *Geduld*, *Gewähr*; en *der Gebrauch*, *Gehalt*, *Genuss*, *Geruch*, *Geschmack*, *Gestank*, *Gewinn*.

Met een *-e* als achtervoegsel (en natuurlijk *ge-* als prefix) bestaat er slechts één woord dat niet onzijdig is, nl. *der Gedanke*.

Van de *ge-*formaties met *-de* als suffix zijn er slechts drie neutra: *das Gebilde*, *Gemälde*, *Gebäude*, en een femininum: *die Gebärde*.

3.2 Impliciete formaties met onechte voorvoegsels

Hier valt geen enkel neutrum te vermelden. Weliswaar bestaan er in het Duits vele postverbale afleidingen van scheidbare verba met de voorvoegsels *ab-*, *an-*, *auf-*, *aus-*, *durch-*, *zu-*, enz., maar dat zijn haast allemaal masculina, zoals b.v. *der Abflug*, *Antrag*, *Aufwand*, *Ausdruck*, enz. Feminina als *die Abkehr* vormen uitzonderingen.

3.3 Gesuffigeerde formaties

Van belang zijn op dit gebied alleen maar de verkleinwoorden op *-chen* en *-lein*. Dat zijn allemaal neutra, evenals de Nederlandse *-je*-formaties. Maar de omvang van de diminuering is in het Duits tamelijk beperkt. De reden daarvan is dat de Duitse diminutiva meestal emotionele formaties zijn. Het Nederlandse type der geneutraliseerde diminutiva zoals *etentje*, *telefoontje*, *rijtje* enz. is in het Duits zo goed als niet vertegenwoordigd, indien men afziet van de weinige wetenschappelijke termen zoals *Männchen* en *Weibchen*, *Teilchen*, *Blutkörperchen*, en in de algemene taal *Mädchen* en *Fräulein*. Sterk vertegenwoordigd zijn daarentegen echte verkleinwoorden, d.w.z. substantieven die telkens een object, kleiner dan het normale, aanduiden, bijv. *Körbchen*, *Tischchen*, *Päckchen*, *Lämpchen*.

De diminutiva op *-lein* zijn, op enkele gevallen na, emotionele of stilistisch bepaalde formaties.

Het Rückläufiges Wörterbuch noteert 508 substantieven op *-chen* en 122 op *-lein*. In 't geheel zijn er dus 630.

Weliswaar zijn er in het Duits achtervoegsels die zowel neutra als feminina (veel minder masculina) hebben opgeleverd, maar dit feit heeft

met een uitbreidingsproces van het neutrum niets te maken. Dit is vooral het geval bij woorden op *-nis* en *-sal*. Er zijn dus *das*-woorden zoals *Bedürfnis, Erlebnis, Erzeugnis, Verhältnis* en *die*-woorden zoals *Befugnis, Erlaubnis, Finsternis*, maar deze distributie is alleen door een verschillende dialectische oorsprong der substantieven veroorzaakt. Hetzelfde geldt voor de formaties op *-sal*: *das Schicksal, das Scheusal* naast *die Labsal, die Trübsal*.

4 Samenvatting

Samenvattend kunnen de resultaten van dit onderzoek als volgt worden geformuleerd:

In het Duits staat de distributie der substantieven over de drie genera zo goed als vast. Hiervan getuigt het feit dat er zich bijna geen twijfel voordoet ten aanzien van het genus der substantieven. De woorden *Dschungel* (m., v., o.) en *Bereich* (m., o.) behoren tot de weinige uitzonderingen. Bovendien kunnen wij met voorbijgaande weifelingen te maken hebben bij ontleningen aan vreemde talen, in het bijzonder aan het Engels.

In tegenstelling tot de situatie in het Duits is het vaststellingsproces van het genus in het Nederlands nog steeds aan de gang. Vele gevallen van weifeling in dit opzicht getuigen ervan, b.v.: *het* en *de deksel, toestel, schilderij, rooster, microscoop, idee, soort, uitwas*, enz.

Het neutrum overheerst omvangrijke terreinen van de Nederlandse woordenschat en meerdere woordvormingsstructuren en *-middelen*. In de loop van de taalgeschiedenis moet het uitbreidingsproces van het neutrum zich via verschillende stadia hebben ontwikkeld. Op die vermoedelijke stadia heb ik in mijn betoog al gewezen.

Tenslotte nog enkele afzonderlijke vaststellingen:

In het Duits zijn de weinige postverbale formaties van onscheidbare werkwoorden wel te verwaarlozen, want wij hebben er maar 5 of 6 gevonden (met *be-* 1 of 2, met *ent-* 1, met *ver-* 3). In het Nederlands daarentegen stelden wij op dit terrein een overheersing van het neutrum vast.

Van belang zijn in het Duits alleen maar de formaties op *ge + al* dan niet *-e*, evenals in het Nederlands.

Voor het Duits valt geen enkel onzijdig postverbaal substantief van de scheidbare verba te vermelden. In het Nederlands daarentegen zijn er verschillende, en wel met de voorvoegsels *aan-, af-, op-, over-, uit-* en *voor-*, en cum grano salis met *onder-*.

Bij de Nederlandse formaties op *-schap* heeft het neutrum meer dan de helft van het terrein veroverd; dit in tegenstelling tot het Duitse suffix *-schaft*, dat geen enkel neutrum heeft opgeleverd.

Het terrein der verkleinwoorden op resp. *-je* en *-chen/-lein* wordt in beide talen uitsluitend door het neutrum overheerst, maar met een groot numeriek verschil: in het Duits zijn er 630 diminutieven tegenover minstens 5500 in het Nederlands.

De Duitse suffixen *-ismus* en *-asmus* hebben geen enkel neutrum opgeleverd; dit in tegenstelling tot het Nederlands waar wij er ongeveer 600 op *-isme* en *-asme* aantreffen.

Verder willen we er nog op wijzen dat vele ontleende substantieven, resp. substantieven van eenzelfde herkomst, in het Nederlands neutra zijn,

en wel vaak in tegenstelling zowel tot het Duits als tot die taal waaraan zij zijn ontleend. Dit is bijvoorbeeld het geval met *het kontrakt* (Fr., Du. m.), *het cadeau* (Fr. m.), *het humeur* (Fr. v.), *station* (Fr., Du. v.), *karakter* (Fr., Du. m.), *punt* - met zijn samenstellingen zoals *standpunt* - (Du., Fr. m.), *artikel* (Fr., Du. m.), *balkon* (Fr., Du. m.), *cijfer* (Du., Fr. v.), *nummer* (Du. v., Fr. m.), *pensioen* (Fr., Du. v.), *penseel* (Du., Fr. m.) enz.

Op de eerste zinnen van dit artikel terugkomend mag ik nu wel mijn betoog als volgt afsluiten: een van de eerste indrukken die men bij het bestuderen van het Nederlands krijgt, is dat er in deze taal meer onzijdige substantieven bestaan dan in het Duits. Die indruk is naar mijn mening door de resultaten van dit onderzoek bevestigd.

Schuld, schelmen en symboliek. Kroniek van het proza

R.P. Meijer

Harry Mulisch en Jan Wolkers vormen met W.F. Hermans en Gerard Reve de vier klassieke schrijvers van de na-oorlogse literatuur. Klassiek voor hoe lang?, vraag ik me bij Wolkers wel eens af, zonder de contradictie in die vraag uit het oog te verliezen. Hoe lang zou zijn werk het uithouden? Daar is geen zinnig antwoord op te geven. Je kunt er alleen op een regenachtige middag met animo over speculeren. Wolkers is altijd de kampioen geweest in het omver trappen van heilige huisjes en het versplinteren van taboes. Hij durfde in de jaren vijftig woorden te gebruiken waar de kritiek nog met angst en beven tegenaan keek, hij durfde openlijker over seks te schrijven dan wie ook en met god en gebod had hij niets op. De klappen die hij uitdeelde kwamen hard aan en door zijn stijl heeft hij meer dan de andere schrijvers van zijn generatie ertoe bijgedragen de afstand tussen geschreven en gesproken taal te laten verdwijnen. Dat is allemaal niet niks. Maar wat moet zo'n schrijver als de heilige huisjes in elkaar liggen en de taboes alleen nog in de herinnering bestaan? Dan kan hij het hogerop zoeken en diepzinnig worden. Ik wil niet zeggen dat *De perzik van onsterfelijkheid* en *Brandende liefde* echt diepzinnig zijn, maar vergeleken met *Turks fruit* en *De walgvogel* zijn het bijna wonderen van filosofisch denken. Tegelijkertijd werd het symbolisch element in zijn boeken sterker. In *Brandende liefde* kreeg het huis waar de liefdesgeschiedenis zich afspeelde symbolische waarde doordat elke woonlaag verbonden werd met een stadium van het leven: het nieuwe, het dorre en het afstervende. Ik vond dat indertijd niet iets van wereldschokkende aard maar allerlei andere critici waren er wel degelijk van onder de indruk.

Iets dergelijks is er aan de hand met Wolkers' nieuwe roman. Het boek heet *De junival* (De Bezige Bij, Amsterdam) en de verteller ervan probeert weer te geven hoe sterk voor hem de samenhang was tussen de dood van zijn moeder en die van zijn poes. Dat is bij sommige critici erg goed gevallen. Carel Peeters, zeker geen onvoorwaardelijk bewonderaar van Wolkers, was in Vrij Nederland van 4 december 1982 zeer tevreden over de manier waarop Wolkers die samenhang liet zien. K.L. Poll in NRC-Handelsblad van 19 november 1982 was dat ook: 'wat moeder en dier met elkaar verbindt is een vrucht: de peer als symbool van vruchtbaarheid'. Verder hadden beiden wel bezwaren tegen de dikke woorden, de opgeschroefdheid van de gevoelens, het sentimentele en larmoyante in het boek. Zelf vind ik de symboliek in *De junival* veel te opzettelijk en te geconstrueerd om indruk te maken, maar het is de sentimentaliteit die het boek voor mij onleesbaar maakt. Zelden heb ik Wolkers zo klef met gevoelens zien klodderen als hier. Carel Peeters gebruikt in zijn stuk even het woord 'snotterend'. Ik zou het woord honderd keer willen gebruiken en dan nog honderd sterkere woorden, maar alle taaltaboes zijn nog niet verdwenen. Een paar zinnetje als voorbeeld van wat ik bedoel: 'ik nam haar in mijn armen en drukte haar tegen me aan en riep wanhopig: "Voske, ik hou zo van je"'. Dat gaat over de poes. 'Dat

beeld van mijn moeder in de kist, het als een pudding in elkaar zakkende zondige vlees, dat lichaam waar ik uit voortgebracht was...' Toe maar. Ik kan *De junival* niet anders zien dan als een dieptepunt in het werk van Wolkers.

Heel anders staat het met Mulisch, voor wiens werk ik over het algemeen ook geen overdreven bewondering heb. Hij is veel eerder begonnen met filosoferen en symboliseren dan Wolkers en hij heeft het ook lang volgehouden. Of hij er nu echt af is of dat het weer terug kan komen, zou ik niet weten, maar zijn nieuwe roman, *De aanslag* (De Bezige Bij, Amsterdam), geeft goede hoop. Het is een roman over de oorlog en zijn gevolgen voor een aantal individuele levens, net als *Het stenen bruidsbed*, maar zonder de quasi-filosofische en ook nog bedenkelijke theorieetjes over historie en anti-historie. Het vertelt recht-toe-recht-aan wat er gebeurt als er een NSB'er doodgeschoten wordt op de stoep van een huis in Haarlem en de bewoners in paniek het lijk bij iemand anders voor de deur leggen. De consequenties daarvan zijn tragisch: het huis waar de NSB'er gevonden is, wordt door de Duitsers opgeblazen en drie leden van het gezin worden diezelfde nacht nog doodgeschoten. De enige overblijvende, de twaalfjarige Anton, brengt de nacht op het politiebureau door en wordt de volgende dag in huis genomen door een oom in Amsterdam. Anton wordt dan de hoofdpersoon van het verhaal.

Jaren slaagt hij erin het verleden van zich af te zetten. Hij gaat in Amsterdam studeren en blijft uit Haarlem weg. Maar het verleden laat zich niet opzijschuiven en begint onweerstaanbaar in zijn heden binnen te dringen. Een studentenfeest brengt hem voor het eerst weer naar Haarlem en tegen beter weten in bezoekt hij de straat waar het allemaal begonnen is. Langzamerhand komt hij in contact met mensen die bij het gebeurde betrokken zijn geweest en wier leven net als het zijne door die ene nacht in een andere richting gedwongen is. Dan komt al gauw de schuldvraag centraal te staan. Is niemand echt schuldig, zoals Anton meent, of draagt ieder een schuld met zich mee? Moet alles op rekening van het toeval geschoven worden of op rekening van hen die het toeval een handje geholpen hebben, zoals Mulisch het noemt?

De structuur van het boek is sterk en glashelder. Mulisch maakt veel gebruik van herhalingsmotieven die zijn melancholieke notie van de onveranderbaarheid van de mens onderstrepen. Het meest effectieve herhalingsmotief is dat Anton, hoeveel ouder hij ook wordt, altijd meteen door kennissen van vroeger herkend wordt, zelfs door iemand die hij in vijftientig jaar niet gezien had. De situatie die de mens zich geschapen heeft, is volgens de Mulisch van dit boek onveranderbaar, onoplosbaar en onbegrijpbaar. 'Er is niets in de toekomst, zij is leeg', staat er in het laatste hoofdstuk.

Mulisch' roman is door de kritiek bijzonder goed ontvangen. Frans de Rover noemde Mulisch op grond van dit boek 'een verblindend lichtpunt' (Vrij Nederland 9-11-1982), P.M. Reinders vond *De aanslag* Mulisch' beste roman (NRC-Handelsblad 1-10-1982) en Wam de Moor schreef in De Tijd van 29-11-1982 dat het boek een staaltje was van Mulisch' 'virtuoze verbeeldingskracht' en dat het gelezen kon worden als psychologisch drama, als detective en als tijdsdocument.

Misschien is *Pagadders* van Leo Geerts (De Bezige Bij) ook wel een tijdsdocument, maar dan toch van een heel andere orde en van heel wat minder kwaliteit dan de roman van Mulisch. Volgens de achterflap zijn pagadders 'onechte Antwerpenaren, geen geboren en getogen sinjoren, maar ook geen niet-sinjoren, mensen die bijna-iets zijn, zoals kinderen bijna-mensen zijn: anarchistisch, eigenwijs en op hun gekke manier groter dan de grote mensen'. Uit dit stukje geheimtaal houd ik alleen over dat het niet leuk lijkt een pagadder te wezen. De schrijver van de achterflap voegt daar nog aan toe dat het boek moeilijk in een of ander genre onder te brengen is. Karel Osstyn die het besprak in De Standaard der Letteren van 18 juni 1982 zat daar ook een beetje mee. Een soort schelmenroman maar toch geen echte schelmenroman, was zijn conclusie. Een pagadderschelmenroman wellicht.

Geerts laat een van zijn figuren, een zekere Ikke, een Londense dubbeldeksbus kopen om een tocht naar Praag te maken met een hele sleep andere Antwerpenaren, waaronder Jozef de hypnotiseur en zijn vrienden Jan Immaanouel en Wapene Martijn plus geliefden, een professor, een vakbondsbestuurder en een dichter. Onderweg beleven ze allerlei avonturen en daarmee is de intrige wel voldoende uiteengezet. De enige echte emotie die achter de avonturen schuil gaat, is de woede over het machtsmisbruik van de politie. In een schelmenroman, echt of niet echt, zoek je niet in de eerste plaats naar ideeën, maar het is wel jammer dat Geerts zo weinig doet met het potentiële idee van de tegenstelling of overeenkomst tussen Antwerpen en Praag, tussen het Belgische en het Tsjechische systeem.

Volgens Karel Osstyn zijn Geerts' parodieën op bestaande Antwerpse figuren te doorzichtig. Daar kan ik niet over oordelen en mijn waardering wordt dus niet positief of negatief beïnvloed door kennis van de situatie ter plekke. Voor wie de aan de plaats gebonden satire niet bestaat, kan het boek weinig meer zijn dan een kluchtige beschrijving van een groep dwazen. Helaas zijn de dwazen niet zo interessant en verveelt het kluchtige al gauw. Keer op keer blijft het verhaal steken in zijn eigen flauwiteiten. De namenspeltjes die Geerts uithaalt, zijn al zo vaak in binnen- en buitenland gespeeld dat ze me niet meer aan het lachen krijgen. Wie kan nog tegemoetkomend reageren op een vrouw met de naam Alena Moederziel of op een professor die Gin Zever heet, of op de schilder Tutte Frut of de beruchte vakbondsleider Miel Ytand? Vervelend zijn ook de knipoogjes naar Louis Paul Boon: 'de gekke schoolmeester Ikke' brengt Boons 'kantieke schoolmeester' in de herinnering, de journalist Johan Janssens is hier Piet Pierewiet en 'kleine Eva uit de kromme Bijlstraat' is herrezen als 'kleine Eva uit het kromme Café'. Een knipoogje waar niets achter zit, is een loos gebaar.

Als *Pagadders* het midden houdt tussen een onechte schelmenroman en een onecht reisverhaal, dan is Anton Haakmans *Liberty of een Nederlandse Amerikaan* (De Bezige Bij, Amsterdam) een half reisverhaal. Een wat onrustige jongeman, Ben Dieben, wil een maand uit zijn gezin weg om na te denken. IJsland lijkt hem daarvoor de meest geschikte plaats. Als hij een vliegkaartje gaat bestellen, blijkt het goedkoper om via Amerika te vliegen dan rechtstreeks. Dat doet hij dus en dan komt hij Amerika niet meer uit. Niet omdat hij vastgehouden wordt of het daar zo geweldig vindt of er zo goed kan nadenken, maar zo maar. Dan vat hij het plan op om een paar lang

geleden geëmigreerde familieleden te gaan opzoeken. Daarvoor moet hij naar Californië, een heel eind uit de buurt. Wat hij onderweg beleeft, verschilt weinig van wat iedereen onderweg beleeft, en dat is al zo vaak beschreven dat de noodzaak van dit boek maar niet duidelijk wil worden. Bovendien laat Haakman zich steeds verleiden tot irrelevante jeugdherinneringen, droombeschrijvingen en andere uitweidingen die er met elkaar voor zorgen dat zijn tocht door Amerika nooit boven het tempo van een slakkegang uitkomt. Het weerzien met de veramerikaanste familieleden valt erg tegen, maar dat was voorspelbaar, en het valt niet verrassender tegen dan veel van dergelijke ontmoetingen waar de literatuur al herhaaldelijk aandacht aan heeft gegeven. Thuis gaat het ook niet naar wens, volgens het stereotiepe patroon: Julia houdt het met een ander. Er is in feite niets in dit boek wat verrassend is, behalve het gebrek aan verrassing. Wie dit een flauwe opmerking vindt, moet het boek maar eens lezen: hij zal hem nog eens als een spitse geestigheid komen te waarderen.

Nog minder reisverhaal is Cees Nootbooms *Mokusei!* (De Arbeiderspers, Amsterdam), ook al is Nootboom beroemd geworden om zijn reisreportages. De laatste jaren is hij weer teruggekeerd tot de roman en die terugkeer is overal met grote instemming begroet. *Rituëlen* kreeg uitstekende beoordelingen, en terecht, al vond ik zijn *Een lied van schijn en wezen* nog intrigerender en rijker aan ideeën. *Mokusei!* is een liefdesverhaal dat zich afspeelt in Japan. Een Nederlandse fotograaf moest daar voor zijn blad heen, is er verliefd geworden op zijn model en heeft een verhouding van vijf jaar met haar gehad. Het was een hartstocht die hij zelf niet begreep, in een land dat hij niet begrijpt en waarvan hij de taal niet kent. Maar het was 'een passie die hem tot de grond toe zou afbranden'. Doordat de fotograaf noch Japan noch zijn eigen hartstocht kan begrijpen, kan hij zich over beide alleen maar stuntelig uitdrukken. Voor Japan stelt hij een theorie op: er zijn twee Japans, en het ene Japan heeft het andere van hem afgenomen. Zijn vriend, cultureel attaché bij de Belgische ambassade in Tokio, een man die veel meer van Japan weet dan de fotograaf, lacht hem uit: 'er bestaan geen twee Japans', zegt hij, 'zeker voor de Japanner niet. Voor hen is het ondeelbaar, als ze er al over nadenken. Je bent hier, net als iedereen, naar toegekomen onder valse voorwendsels'. Over zijn liefde voor het meisje filosofeert de fotograaf onhandig dat het niet het Japanse in haar was dat hem aantrok, maar 'het Japanse in het Japanse'.

Een schrijver die zijn hoofdfiguur laat piekeren en onhelder denken loopt altijd het gevaar dat hij in gezeur vervalt. Dat gebeurt bij Nootboom niet en hij slaagt er uitstekend in juist door de moeizame formuleringen van de fotograaf aanvaardbaar te maken dat Japan een geheim blijft en de liefde een raadsel. Willem Kuipers was het daar in De Volkskrant van 5 november 1982 niet helemaal mee eens. Hij vond Nootboom goed op dreef als observator maar had zich gestoten aan 'zijn excursies naar het rijk van de beschouwing'. Doeschka Meijnsing daarentegen noemde het boek hard, helder en ontroerend, en prees, terecht met nadruk, de knappe constructie (Vrij Nederland 27-11-1982).

In haar eigen nieuwe roman, *Utopia of de geschiedenissen van Thomas* (Querido, Amsterdam) valt ook de geraffineerde structuur meteen op, ter-

wijl er evenmin als bij Nooteboom van gekunsteldheid sprake is. Ze schrijft over een man en een vrouw die al jaren een kamer delen in het instituut waar het Woordenboek der Nederlandsche Taal gemaakt wordt. Ze werken daar samen aan de letter *u* en zitten vlakbij het woord *utopia* maar moeten eerst nog wat opknappen aan het woord *utiliteit*. Zo'n uitgangspunt doet het ergste vrezen maar Doeschka Meijnsing laat de symboliek allerminst uit de hand lopen en maakt eigenlijk opvallend weinig werk van de tegenstelling utiliteit - utopie. Haar voornaamste thema is de tegenstelling tussen Thomas en de vertelster. Doordat ze al zo lang dag-in dag-uit in dezelfde kamer werken, kennen ze elkaar door en door, al houden ze hun particuliere levens angstvallig gescheiden. De ene keer dat hun levens elkaar buiten de kantooruren lijken te raken, blijkt er een misverstand in het spel te zijn. Ze zijn ook te verschillend om zich buiten het Woordenboek met elkaar te kunnen verstaan. Thomas wordt geobsedeerd door de dood, door een vorm van de toekomst dus, en is daar tevreden mee. De vertelster is helemaal gekeerd naar het verleden, wat haar zeer ontevreden maakt. Ze probeert het verleden uit te wissen door plannen te maken voor grote reizen die haar herinneringen zullen doen vervagen. De ironie wil dat het Thomas is die op reis gaat en daarbij zijn leven verliest. Dan blijkt hoe sterk die twee aan elkaar gebonden waren en de vertelster neemt zich voor dat ze 'de tijd langer zal maken dan hij is door te vertellen hoe we waren toen we hier tegenover elkaar zaten'.

'Thomas kan alleen maar zo'n belangrijke rol in haar leven spelen', schreef P.M. Reinders in NRC-Handelsblad van 17-12-1982, 'omdat hij een deel van haar eigen persoonlijkheid vertegenwoordigt: het deel dat naar de dood gekeerd is'. Met het verhaal van die twee totaal verschillende mensen, opgesloten in hun wereld van woorden, heeft Doeschka Meijnsing een verrassend en indrukwekkend beeld gevonden voor een dialoog met zichzelf. Buitengewoon goed werkt hier ook de verbinding van motieven zoals dat van de stilstaande en voortschrijdende tijd, van de breekbaarheid van mensen en dingen die dierbaar zijn, de onzekerheid van de grens tussen droom en werkelijkheid. In De Volkskrant van 26 november 1982 schreef August Hans den Boef over de 'hechte verwevenheden van de verhaaldelen' en op grond daarvan noemde hij *Utopia* het meest uitgebalanceerde, het meest sprekende boek van Doeschka Meijnsing', en Jacques Kruithof in Vrij Nederland van 20 november 1982 sprak van een 'buitengewone, onnadrukkelijke hechtheid' en 'een heel bijzonder boek', terwijl Jaap Goedegebuure, die over het algemeen wat gereserveerder staat tegenover wat er uit de kring van de *Revisor* tevoorschijn komt, zich weliswaar niet uitsprak over de structuur van het boek maar aan het slot van zijn recensie in de Haagse Post van 13 november 1982 wel tot de conclusie kwam dat 'Doeschka Meijnsings verbeelding precies doet wat de kunst altijd moet doen: het voorbijgaan van mensen en dingen vastleggen in iets wat blijft'.

Het zijn nog steeds de schrijvers uit de hoek van de *Revisor* die meer dan andere Nederlandse schrijvers aandacht besteden aan de structuur van hun romans. Op elke regel bestaan echter uitzonderingen, en een van die uitzonderingen is A. Alberts, die heel wat ouder is dan de Revisoren. In de laatste jaren is hij steeds meer een constructeur geworden in plaats van de

verteller die hij vroeger was. Dat is op zichzelf een opmerking die niets ten goede of ten kwade zegt, al geloof ik in dit geval wel dat Alberts' werk er een waardevolle dimensie bijgekregen heeft. Ik denk dan vooral aan *De honden jagen niet meer*, aan *Maar geel en glanzend blijft het goud*, en aan zijn nieuwe roman, *Het zand voor de kust van Aveiro*, allemaal uitgegeven door G.A. van Oorschot, Amsterdam. Het laatste boek gaat over een Portugese bankier die in het begin van de 19e eeuw een min of meer gedwongen zakenreis naar Brazilië maakt, daar in allerlei moeilijkheden terecht komt, en dan tenslotte de terugtocht naar Aveiro aanvaardt zonder te weten wat hem daar te wachten staat. Het verhaalelement is veel complexer dan ik hier aanduid, maar voor mij is het voornaamste van dit boek dat Alberts allerlei motieven combineert tot een uitspraak over de onzekerheid van het leven en het lot van de mens, over de onberekenbaarheid van de natuur, over de hoop op de bestendigheid van oude waarden en de mogelijkheid van het vinden van innerlijke rust, niet in de dood maar in het leven.

Dat viel bij de ene criticus wel in de smaak, en bij een andere helemaal niet. Jaap Goedegebuure bracht geen enkel bezwaar te berde tegen de nieuwe ontwikkeling en noemde het boek 'de zoveelste verrassende wending in het werk van Alberts' (De Haagse Post 4-12-1982), en Kees Fens, die wel van ingewikkelde structuren houdt, werd in De Volkskrant van 6 december bijna lyrisch over de rijkdom van Alberts' boek. Een echte dissident was Frans de Rover, die in Vrij Nederland van 18 december Alberts beschuldigde van 'suggestie als maskerade': Alberts suggereert volgens hem dat het om meer gaat dan een spannend verhaaltje en die suggestie is hem te pretentius. Hij blijft hopen op een betere Alberts. Ik ben het vaak eens met De Rovers nuchtere kijk op literaire pretentie, maar deze keer niet. Ik ben er bijna zeker van dat hij Alberts onrecht doet en ik kan mijn eigen oordeel over dit boek niet duidelijker onder woorden brengen dan door te herhalen wat ik er ergens anders over heb gezegd, namelijk dat Alberts 'misschien de enige Nederlandse schrijver is die een realistisch stramien, surrealistische trekjes, ironische observeringen, flarden droomsfeer en symbolische elementen tot een natuurlijke eenheid kan samenbrengen'.

O, klonk het nog eens ongehinderd. Kroniek van de poëzie *Theo Hermans*

Een gedicht van Hans Tentije kun je meteen herkennen. De enige voorwaarde is dat er een onzijdig bepaald lidwoord in voor moet komen. Tentije schrijft 'het' namelijk nooit voluit, maar steevast in de gesynkopeerde vorm 't', zoals in 't voorjaar komt, 't einde / van 't werk', of 't in 't niets uitgespaarde'. Woorden als 'mijn' en 'zijn' worden ook wel eens verkort, bijvoorbeeld in 't vuil in 't wit / van m'n ogen', maar dat gebeurt niet systematisch. Ook wanneer 'het' toevallig twee keer vlak na elkaar voorkomt, wordt het koelbloedig afgekort, hetzij binnen bewust hortende regels als 'brengt 't 't terug tot / op meer dan ware grootte', hetzij in een wat rafelig uitziende combinatie aan 't eind van de ene en 't begin van de volgende regel, zoals 'tegen de zon in is 't / 't kijken dat zich gaandeweg heeft verhard'. Een tweede formele eigenaardigheid, die hij trouwens in verscheidene vraaggesprekken heeft toegelicht, is de gewoonte noch binnen een gedicht noch aan het eind ervan een punt te plaatsen, maar hoogstens een gedachtenstreep. De reden hiervoor is dat hij zijn teksten op die manier meer open, minder 'afgesloten' wil laten zijn. Een en ander zou nu de indruk kunnen wekken dat Tentije een bijna even eigenzinnig dichter is als Hans Faverey, maar zo ver gaat hij toch niet. Integendeel, het is Tentije steeds te doen om het oproepen van herkenbare situaties en plaatsen, die soms niet meer dan flardsgewijs worden aangeduid maar vaak ook heel precies benoemd.

Hans Tentije (geboren in Beverwijk, 1944) is beslist een van de meest veelbelovende figuren in de huidige Nederlandse poëziewereld. De neerlandicus buiten de muren die zijn bibliotheek wil uitbreiden tot het werk van enkele 'jongere' dichters, kan niet beter doen dan zich Tentijes drie tot dusver verschenen bundels aan te schaffen: *Alles is er* (Amsterdam, De Harmonie 1975; 57 blz.), *Wat ze zei* (1978; 53 blz., f 14,90) en het onlangs gepubliceerde *Nachtwit* (1982; 49 blz., f 16,90). Naar aanleiding van de met twee literaire prijzen onderscheiden verzameling *Wat ze zei* kreeg de dichter de gelegenheid over zijn werk en zijn poëtische bekommernissen te praten in enkele uitgebreide interviews, onder andere met het duo Diepstraten en Kuyper in *Bzzlletin* 63 (februari 1979; ook afgedrukt in de bundel *Dichters* - zie NEM 39), met Lien Heyting in de *NRC* van 16 november 1979 en met Jan Brokken in de *Haagse Post* van 7 juni 1980. Uit die gesprekken komt Tentije naar voren als iemand die langzaam, weloverwogen en bijzonder nauwgezet te werk gaat. Belijdenispoëzie wil hij niet schrijven; gevoelens moeten worden uitgedrukt door ze op een ander vlak te transponeren in een gedicht dat tegelijk complex en helder dient te zijn. Ook bekend hij zich niet tot een bepaalde groep of school; het individualisme dat zich in de Nederlandse poëzie van de jaren zeventig begon af te tekenen, ligt hem best. Wel voelt hij zich op een vrijblijvende manier verwant met Vijftigers als Kouwenaar en Campert en met 'zestigters' als Bernlef en Ten Berge, terwijl hij nogal eens optrekt met 'zeventigers' als Ter Balkt en Wiel Küsters.

Tentijes eigenlijke debuut dateert overigens uit 1970, toen in *De Gids* een paar fragmenten verschenen uit de nooit in zijn geheel gepubliceerde roman *Anarchia*. In verband met het onderwerp van dit boek heeft Tentije zich indertijd verdiept in de geschiedenis van het anarchisme en de arbeidersbeweging in Spanje. De sporen hiervan vindt men terug in *Alles is er*, waar het gedicht 'Semana trágica' over een Catalaanse arbeidersopstand in 1909 gaat, en in *Nachtwit*, waar het gedicht 't Schip naar 't eiland' een verwijzing naar de Spaanse burgeroorlog bevat. Ter verklaring van de Spaanse titel van het eerste gedicht en van een Engels citaat in het tweede is hij dan wel zo voorkomend dat hij zijn lezer een nauwkeurige bronvermelding bezorgt via een reeks noten achterin de respectieve bundels; dat is altijd meegenomen.

Het gedicht 'Semana trágica' eindigt met de alleenstaande regel: 'fluweel van woorden over alles, steeds dunner mettertijd'. Op het omslag van de bundel staat een foto uit het jaar 1900 van een man die blijkbaar met een vliegfiets van de grond probeert te komen. Het betreffende gedicht wordt afgesloten met de vaststelling: 'terwijl 't gebeuren van toen naar nu vervluchtigt / is 't moment van neerstorten onmenselijk lang uitgesteld'. In de tweede strofe van het gedicht 'Hoe 't is' uit *Wat ze zei* lezen we iets dergelijks: 'niet door vlakbijstaan bewasemd / maar langzaam uit 't denken weggewist / ligt daar beneden wat 't kijken nogmaals oproept'. Een nog duidelijker uitspraak was echter al voorgekomen aan het eind van het programmatische gedicht waarmee de bundel opent: 'alles nog eenmaal in lichterlaaie // blad papier dat binnen z'n dubbele begrenzing / de neerslag hiervan bewaart - // dat te beschrijven'. In *Nachtwit* tenslotte wordt de draad nogmaals opgenomen: 'De golfslag bevroren, golven op 't moment / van vooroverslaan verstijfd - 't uitzicht hierop / zelfs door 't lekken van de vlammen heen te bewaren / slagschaduw van nooit meer spattend schuim'. Soortgelijke regels en beelden liggen, in verschillende versies en formuleringen, uitgestrooid over Tentijes hele werk. Altijd weer komt hij terug op momenten uit het verleden die worden opgeroepen en vastgehouden in het gedicht, met een hardnekkigheid die aan Achterberg doet denken. Sleutelwoorden als uitzicht, beeld, plek, moment, tijd, water, kijken, licht enz. wijzen keer op keer op dat centrale motief: de wil om het geziene en het beleefde dat allengs vervaagt in de herinnering nog eenmaal vast te leggen op papier. Het is zeker geen toeval dat Tentije zo vaak met fotografische beelden opereert. Anderzijds is vooral in *Nachtwit* de klemtoon verschoven naar woorden als nevel, mist, grijs, waas, bewasemen en een kontrasterende groep termen als silhouet, omtrek, aftekenen, omlijnen. De continuïteit is merkwaardig. In *Wat ze zei* is er ergens sprake van een 'dichtgesneeuwd beeld', in *Nachtwit* van een 'dichtgeklapt uitzicht' en een paar bladzijden verderop: 'blijft 't beeld hardnekkig sneeuwen, vlekt / oud zonlicht de lens'. De blijvende bemoeienis met dat thema van het voorbijgaan en bevroren van de tijd verleent Tentijes poëzie een uitzonderlijke en boeiende eenheid, die hij trouwens op meesterlijke wijze weet te variëren. Zijn zin voor klank en ritme en zijn feilloos gevoel voor woordkeus, dosering en inversie staan er borg voor. Dat hij daarbij in *Nachtwit* op een ijlere en meer fragmentarische manier te werk gaat dan voordien, maakt de gedichten in deze nieu-

we bundel alleen maar intrigerender en doeltreffender. Dit laatste hoeft overigens ook weer niet te betekenen dat Tentije hier een esoterische, verhullende suggestiviteit zou nastreven. Complexiteit en helderheid gaan wel degelijk samen, terwijl bovendien enkele gedichten, zoals 'Lycurgies' en 't Paard', hun beelden zo messcherp afbakenen dat de rillingen je over de rug lopen.

Wat doet echter de buitenmuurse neerlandicus wiens krappe, beknibbelde budget hem dwingt zich te beperken tot de aanschaf van de Verzamelde gedichten of Een keuze uit de gedichten van deze of gene gevestigde grootheid? Zo'n neerlandicus dient zijn welbegrepen eigenbelang en doet aan monumentenzorg: hij koopt Gerrit Kouwenaars *Verzamelde Gedichten 1948-1978* (Amsterdam, Querido 1982; 597 blz., f 65, -). Een fors boek, piekfijn uitgegeven (zij het noodgedwongen op te dun papier gedrukt), dat Kouwenaars volledige poëtische produktie bevat, vanaf *achter een woord* (1953) tot *volledig volmaakte oneetbare perzik* (1978). In de verantwoording achterin wordt ons meegedeeld dat in de bundels vóór *landschappen en andere gebeurtenissen* (1974) een en ander is gewijzigd: sommige gedichten werden herzien, andere zijn komen te vervallen. Verscheidene van Kouwenaars bundels waren sinds geruime tijd onverkrijgbaar en ook om die reden is deze publikatie meer dan welkom. De belangrijkste overweging is uiteraard dat er nu een definitieve inventaris voorhanden is van dertig jaar poëzie van een auteur die toch als één van de grootste naoorlogse dichters beschouwd moet worden. En aangezien boeken de laatste jaren steeds meer de neiging vertonen steeds vlugger uit de circulatie te verdwijnen, zou het onvergeeflijk zijn als men zich nu de kans zou laten ontglippen.

Hier een overzicht te willen geven van de ontwikkeling van Kouwenaars poëzie is natuurlijk onbegonnen werk. Een of twee indrukken moeten volstaan. Zo is het bij de gedichten uit de jaren vijftig niet alleen de snelle opeenvolging van de beeldende reeksen - het visitekaartje van de Vijftigers - waar de lezer van nu door getroffen wordt, maar ook de blijvende nawerking van de oorlog en het veelvuldig gebruik van de ik-vorm. Anderzijds is het opvallend hoe vaak Kouwenaars befaamde sleutelwoorden (vlees, brood, mond, eten, ding, taal, woord) inderdaad opduiken, van bundel tot bundel. Zij zijnde steeds terugkerende symptomen van een duurzame bekommernis: het aftasten van de macht en de onmacht van het woord ten opzichte van 'de zwaartekracht van de voortvluchtige feiten'. Reeds in *achter een woord* heet het: 'Mijn woorden zijn de verzuimde daden / zij maken geen gekleurde plaat / zij dienen geen toverbalmagnaat / zij willen praten / om mij te bepalen'. In *het gebruik van woorden* (1958) wordt de onmacht beklemmender ('o het gebruik van woorden / voor een tastbare wereld / en ik blaas mijn longen / leeg in letters'), maar tegelijk opent zich een heel andere mogelijkheid: de taal is ook 'het gratis theater / van de ontkenning, levend / en buiten de dodende / stromende tijd / die de ogen vertroebelt / het kijken schoonspoelt -'. Tussen die twee uitersten verloopt Kouwenaars gestage taalarbeid. Het is een volgehouden werk, dat respekt afdwingt en alle aandacht waard is.

Dit laatste geldt onverminderd voor Kouwenaars nieuwste bundel,

het blindst van de vlek (Querido 1982, 50 blz., f 19,50), waar regels als ‘meer dan ooit schrijven woorden, een groot / helder huis waar mets in is’ hetzelfde precaire evenwicht als in de *Verzamelde gedichten* in stand pogen te houden. Leegte, afwezigheid en vragen nemen in de nieuwe bundel een centrale plaats in. Eén van de vijf reeksen handelt over een gestorven vriend, een andere - die sterk aanspreekt door haar direktheid maar enigszins teleurstelt door haar voorspelbaarheid - over de gevangen vriend Breyten Breytenbach (die inmiddels werd vrijgelaten en weer in Parijs vertoeft). Die persoonlijke inslag is hier doorlopend voelbaar. Vooral de slotreeks ‘antwoorden/vragen’ brengt een aantal van Kouwenaars meest essentiële en meest menselijke thema's bij elkaar. Het is alleszins kenschetsend dat de reeks opent met een paar halsstarrige imperatieven bij wijze van antwoord (‘weeg af dat het gewoon / niet te dragen is en draag het’) en eindigt met een gedicht dat louter uit vragen bestaat. Zekerheden en sussende antwoorden hoeft men van Kouwenaar niet te verwachten. De kans is immers groot dat het juist de figuur van de dichter is ‘die in de open deur het uitzicht beneemt’.

In *NEM* 38 meldde ik het overlijden van Paul Snoek. Postuum verscheen van hem onlangs de bundel *Schildersverdriet* (Antwerpen/Amsterdam, Manteau 1982; 54 blz., f 14,90). Intussen werden ook zijn *Verzamelde gedichten* uitgebracht (Manteau 1982; 782 blz., 1275 BF; nawoord van Herwig Leus), maar die heb ik nog niet in handen gehad. *Schildersverdriet* werd bezorgd door Paul de Wispelaere, die in zijn verantwoording schrijft dat Snoek het kontrakt voor de nieuwe bundel enkele dagen voor zijn dood had getekend. Twee cycli, ‘Schildersverdriet’ en ‘De zangen van Lesbos’, respectievelijk 15 en 5 gedichten, waren nog door hemzelf gestructureerd. De zeven overblijvende gedichten verschijnen in de bundel als een aparte afdeling ‘Losse gedichten’.

Schildersverdriet sluit rechtstreeks aan bij de bundel *Welkom in mijn onderwereld* uit 1978. Er kan weinig twijfel over bestaan dat deze beide verzamelingen, de vrucht van wat Snoeks laatste jaren zijn gebleken, tot de hoogtepunten van zijn werk moeten worden gerekend. De gedichten in *Schildersverdriet* hebben hetzelfde vlot lopende ritme en ook de sfeer is even betoverend en sprookjesachtig, een uitvloeisel van Snoeks onstelpbare verbeelding. Bevreemdende woordkombinaties helpen wel eens een handje, met dingen als pijngevende tanden, langgelachen tranen, zezame bloemen, zoet zilver voor een nieuwe suikerhamer. In de meeste gevallen is het echter niet zozeer een kwestie van op de spits gedreven woordgroepen maar van de lakonieke, speelse presentatie van ongerijmde beelden, zoals in: ‘De weiden waren wit en zuchtig heet / als zochten zij naar lucht onder zwetende sneeuw, / want achter een hijgende heuvel bewogen de longen / van een reus met een reusachtig hart’. Terecht sprak Herman de Coninck onlangs, in een beschouwing over Snoeks *Verzamelde gedichten*, van ‘de atletische souplesse van zijn beelden’. Het is een genot te zien hoe de dichter zich met het grootste gemak - zo komt het althans over - door de meest fantastische toestanden en taferelen heen manoeuvreert. Toch is *Schildersverdriet*, ondanks alle vlotheid en humor, lang niet altijd even luchtig en zorgeloos. Bijna dertig jaar geleden wees Snoek er reeds op dat voor hem het spel met de

verbeelding tegelijk als een soort beschermende huls dienst doet. In de programmaverklaring voorin de bundel *Noodbrug* uit 1955 schreef hij dat de mens 'de taal nog slechts als een werktuig kan aanwenden voor doeleinden die niet meer menselijk zijn'; dat besef mondde toen al uit in de opvatting van het gedicht als een fabelachtig luchtkasteel, want 'omdat alleen de buitenmenselijke, surreële wezens nog een reden hebben van bestaan moeten wij onszelf verlaten en ons in die wezens terugtrekken die door geen mensenhand vervaardigd of zelfs maar aangeraakt werden'. Aan de andere kant wordt zowel in *Welkom in mijn onderwereld* als in *Schildersverdriet* de monterheid behoorlijk getemperd doordat de dichter zichzelf bij herhaling beschrijft als een ouder wordende, kalende man die zich droog, dor, koud en somber voelt. Een 'Winterverhaal' in de vorige bundel tekende hem als 'oud (...) geworden, koud en droog' en onmiddellijk daarna als een 'met sneeuw geblinddoekte boom, / te doof geworden om het kraken van zijn hout te horen / wanneer een jonge, hongerige bijl hem omhakt'. Een dergelijk winterkoud beeld komt ook voor in *Schildersverdriet*, waar het 'Gedicht om de dag mee te beginnen' vaststelt dat 'De gloed van het verleden is gekoeld. / Mijn toekomst is een hart vol lege zakken. / Ik heb nog hout voor vele lange winters / maar mijn lichaam heeft de koude aanvaard'. Het gedicht eindigt met de regel: 'Je hebt nog zeep genoeg, maar je spiegel wordt kaal'. Dat gevoel van lichamelijke aftakeling geeft Snoeks latere poëzie een ernstige, zwaarmoedige ondertoon, die varieert van berustend tot wrang maar die de lezer er ook voortdurend aan herinnert dat niet alles spel en luim is.

Over J. Bernlefs jongste bundel *Alles teruggevonden/ niets bewaard* (Amsterdam, Querido 1982; 60 blz., f 19,50) schreef K.L. Poll een nogal stekelig stuk in de *NRC*. Bernlef, zo vond Poll, had weinig interessants te zeggen en zei het dan nog op een onaantrekkelijke manier. De bundel leek hem saai, zonder een greintje passie of plezier geschreven. De lange cyclus aan het eind, over een mislukte poolexpeditie, trof hem als een tamelijk harteloze konstruktie, met dwaze en onhandige regels. Bernlef heeft de bal blijkbaar lelijk mis geslagen. Of het allemaal echt zo erg is, valt nog te bezien.

Alles teruggevonden/ niets bewaard telt vier afdelingen, die telkens op de een of andere manier met het verleden en met (re)konstrueren te maken hebben. In de eerste afdeling gebeurt dat voornamelijk aan de hand van een aantal gedichten over het optrekken van houten huizen, plank voor plank en vaak schots en scheef want het bouw materiaal is aangespoeld drijf hout. Het is wel niet te vergezocht als men die beschrijvingen tegelijk als een reeks metaforen leest voor het werk van de dichter zelf, die zich immers ook moet behelpen met toevallig voorhanden zijnde woorden. Het passen en meten van de amateur-bouwers krijgt trouwens een vernuftige parallel in het onregelmatige en voor Bernlef ongewone gebruik van binnen- en eindrijmen. In de tweede afdeling worden momenten uit het verleden opgehaald via enkele meer huiselijke anekdoten. Het gedicht 'Verjaardag' gebruikt daarbij een aantal namen van dorpen en steden - waaronder de geboorteplaats van H.J. Marsman, alias Bernlef - als 'een poging om de tijd te plaatsen / als woorden binnen een gedicht de / ruimtes in elkaar te kaatsen zo // dat de som verdwijnt in het verschil'. Ook hier houdt de konstruk-

tie van het gedicht gelijke tred met het rekonstrueren van afwezige plaatsen en gebeurtenissen. De gedichten in de derde afdeling kunnen het stellen zonder dergelijke expliciete parallellen. Ze bevatten commentaren op visuele kunstenaars en kunstwerken, van Antonio Saura tot Van Goyen.

Het sluitstuk van de bundel is de lange titelreeks 'Alles teruggevonden/ niets bewaard'. Het vertrekpunt voor deze cyclus is het verhaal - ons vooraf in proza verteld - van drie Zweden die in 1897 per luchtballon de noordpool wilden bereiken, reeds na drie dagen tot landen werden gedwongen en bijna drie maanden later temidden van sneeuw en ijs omkwamen - naar achteraf bleek door vergiftiging als gevolg van het eten van berevlees. Hun laatste kamp werd in 1930 gevonden, geheel intact, met inbegrip van een koker met negatieven die vervolgens nog konden worden ontwikkeld. Een en ander is nu te zien in een Zweeds museum. De veertien gedichten van de cyclus vormen tegelijk een konfrontatie en een rekonstruktie, uitgaande van de in het museum tentoongestelde voorwerpen, kaarten, dagboeken en foto's. Alles werd immers teruggevonden, alles is bewaard gebleven. Van het menselijk drama daar in het ijs bleef echter niets bewaard. Zelfs onze kennis omtrent de uiterlijke omstandigheden van de drie reizigers laat hoogstens een rekonstruktie toe die vol gaten zit: de foto's zijn niet meer dan bevroren momentopnamen waarbij één van de mannen altijd buiten het gezichtsveld staat en de zwarte vlekken op de bewaarde beelden zijn even zovele blinde plekken in de poging om zich vanuit een museumbezoek het toen gebeurde voor te stellen.

De moeilijkheid waar Bernlef in deze cyclus mee te kampen heeft, betreft de verwerking van de objectieve gegevens over de expeditie. Die leveren al een heel verhaal op, zeker als elk van de drie poolreizigers een eigen gestalte en identiteit moet hebben. De projectie terug in de tijd en het wanhopige van de poging tot rekonstruktie komen daardoor enigszins in de verdrukking. Het hoort bovendien bij Bernlefs stijl om dit persoonlijke element op een sterk onderkoelde manier naar voren te brengen, al lijkt K.L. Poll daar overheen te lezen wanneer hij Bernlef harteloosheid en gebrek aan passie verwijt. Anderzijds heeft hij niet helemaal ongelijk wanneer hij meent dat zowel in de slotcyclus als elders in de bundel de beschrijvingen een doel op zichzelf lijken te worden en er soms overtollig en ongericht uitzien, al is het onvriendelijk te stellen dat Bernlef maar blijft beschrijven en uitleggen 'tot je er wiewauw van wordt' (Poll). Voor een anders zo zuinige dichter als Bernlef is die uitgesponnen beschrijflust alleszins merkwaardig.

Wie na Bernlef en Snoek de nieuwe bundel van Jan Eijkelboom, *De gouden man* (Amsterdam, Arbeiderspers 1982; 59 blz., f 24,50) ter hand neemt, dient wel een mentale sprong te maken. Wat misschien nog het meest opvalt, zelfs bij een vluchtige vergelijking, is hoe uitgesproken plaatsen tijdgebonden Eijkelbooms gedichten doorgaans zijn. Het landschap dat zij te voorschijn roepen is even herkenbaar als onverwisselbaar Hollands. Het verbaast niemand dat Eijkelboom in het dagelijkse leven in Dordrecht woont. Reeds in de tweede regel van het tweede gedicht uit *De gouden man* gaat het konkreet over het Hollands Diep - en enkele regels verder over Shell Chemie en Volvo Penta. Blijft in het algemeen het geïndustrialiseerde Zuid-Holland echter buiten beeld, de flora en fauna van de waterkant wordt des-

kundig en met een persoonlijke betrokkenheid voor ogen gehaald. De meeste natuurtaferelen die Eijkelboom schetst worden vroeg of laat trouwens ik-gericht en andersom past het ook in dit kader dat de dichter in plantaardige termen over zichzelf spreekt als een ‘taai gewas / dat niet geoogst wordt, soms geveld, / maar dat vanzelf pas sterft / als het geen zin meer heeft’. Verzen als deze herinneren de lezer wellicht aan Eijkelbooms vorige bundel *Wat blijft komt nooit terug* (zie NEM 36), waar de zelfbeschrijvingen eveneens in het teken stonden van de wil tot doorzetten, van mislukken en opnieuw proberen, vallen en opstaan. Ook nu weer heet het aan het slot van een gedicht dat tot de moeder gericht is: ‘Toch, als ik steeds weer bovenkom / en zeer hardnekkig leven blijf / weet ik vanwaar en zelfs waarheen, / heldere schim die mij geleidt, / jij verderlichte molensteen’.

Verzen als deze maken echter ook duidelijk wat er inmiddels veranderd is in Eijkelbooms inschatting van de wereld en zichzelf. Weliswaar laat hij zich nog vaak zien als stuurs en weerbarstig van aard, maar geregeld komen een van binnenuit glanzende mildheid en rust zijn wereldbeeld licht en warmte geven. De dichter van *De gouden man* is meer ontspannen en minder schuld bewust geworden. Af en toe lijkt die nieuwe instemmende houding zelfs tot een afnemen van de vroegere stugge spankracht te leiden. Anderzijds is het zo dat de weldadige gevoelens van dankbaarheid, vrijheid en weelde die in de schitterende reeks ‘Wolwevershaven’ verwoord worden, in de vorige bundel nog vrijwel ondenkbaar waren. Een dergelijk opgaan in de schoonheid en beweging van leven en natuur brengt Eijkelboom soms verrassend dicht in de buurt van Gezelle, ook al is hij niet direkt geneigd in ieder onderdeel van de schepping Gods heerlijkheid weerspiegeld te zien. De inleving, de overgave en de aanzet tot mystiek zijn echter wel degelijk aanwezig. Reeds in het gesprek met Jan Brokken in de *Haagse Post* van 5 juli 1980 sprak Eijkelboom over zijn grote belangstelling voor de vergelijkende godsdienstwetenschap; in een recensie van *De gouden man* in *Vrij Nederland* wist Rob Schouten ‘na persoonlijke informatie’ te vertellen dat de titel van de bundel onder andere op Boeddha slaat. Met die gegevens in het achterhoofd gaat men sommige verzen, zoals de volgende beschouwing over water, toch anders lezen: ‘Laat ik het zelf maar doen: / meedeinen, kijken, laten gaan, / zelf vloeibaar worden / en dat registreren. / Zolang dit huis in / deze stroom blijft staan / kan ik het stromen blijven leren’ (‘Wolwevershaven’).

Behalve met Boeddha heeft de titel *De gouden man* blijkbaar ook iets te maken, zij het op een andere manier, met Van de Woestijnes modderen man. Het is allicht geoorloofd de tegenstelling tussen modder en goud in verband te brengen met de nadruk die Eijkelboom in het gesprek met Jan Brokken legde op de ‘Nieuwe Helderheid’, de ‘heldere erudiete poëzie’ die hij wilde gaan schrijven en die niet meer gevoed zou worden door zwartgallige depressies maar door een innerlijke glans en een gevoel voor traditie. De sereniteit spreekt overduidelijk uit een geïsoleerde regel als ‘k Ben in mijzelf gerust sindsdien’ waarmee het gedicht ‘Die eenvuldige sempelheit’ besluit. De verwijzingen naar de traditie verlenen de bundel een geborgenheid van een andere soort. Behalve een paar vertaalde gedichten bevat *De gouden man* allerhande literaire allusies en ontleningen, van Nijhoff en

Ruusbroec tot Sappho en een achttiende-eeuwse Japanse haikoe. Dat die allusies de helderheid nergens in de weg lopen, getuigt voor Eijkelbooms gedegen vakmanschap. Hij is dan ook geen naïeve dichter die het hart op de tong draagt, al zou hij dat af en toe wel willen zijn: ‘Maar nee, wat bij mij ingaat moet bezinken, / verdicht zich tot een sprakeloos substraat / dat roerig wordt en uit wil breken / en soms vermomd de mond verlaat. // O, klonk het nog eens ongehinderd’.

Boekbesprekingen

Menigeen die een rapport, een verslag of een wetenschappelijk artikel schrijft, grijpt zich zo nu en dan vertwijfeld naar het hoofd: dezelfde saaie vage formuleringen, dezelfde vervelende onleesbare zinnen laten zich maar niet van het papier verdrijven. Welke strategie van creatief denken je ook toepast - brainstorming, associaties, topische methode - het resultaat blijft onverteerbaar, oud brood. Op zulke momenten kent de auteur, zo hij niet gaat vissen, nog slechts één verlangen: de helpende hand van een wijze man die hem uit de put trekt.

Het boekje van P. van Hauwermeiren *Leesbaar Nederlands* met de ondertitel *Handleiding voor het begrijpelijk formuleren van schriftelijke informatie* (De Sikkell, Malle 1981) kan een wanhopige auteur goed van pas komen. In 125 bladzijden bespreekt Van Hauwermeiren de middelen om leesbare *informatieve* teksten te schrijven. Achtereenvolgens behandelt hij de leesbaarheid op het niveau van het woord, op het niveau van de zin, en tenslotte op het niveau van de tekst. Elke uiteenzetting over een bepaald aspect van leesbaar Nederlands sluit Van H. af met een schrijfadvis, dat overigens geen losstaand voorschrift blijft, maar steeds wordt vastgeknoopt aan andere adviezen. De lezer ziet daardoor dat tussen al die raadgevingen samenhang bestaat; dat ze in wezen zijn terug te voeren op een aantal fundamentele veronderstellingen.

Het eerste deel van het boekje gaat over de woorden die bij de herschrijving misschien het minste probleem geven: de vaktermen, de bastaardwoorden, de te lange en te vage technische woorden.

Het tweede gedeelte, over de leesbaarheid van de zinnen, is nogal summier en daardoor voor de gemiddelde lezer vermoedelijk niet altijd te volgen, met name waar Van H. onderscheid maakt tussen T-eenheden en zinnen. De paragrafen over nesting en tangconstructies zijn weer wel helder, al lijken me de voorbeelden hierbij nogal extreem, want de meeste schrijvers zullen zelden dergelijke bouwsels produceren. De operaties die Van H. bij dergelijke constructies adviseert, zijn bovendien omslachtig en vereisen het nodige analytische vermogen.

Het derde en langste gedeelte, over de structuur van de tekst, behandelt heel compact de functie van de alinea, het centrale thema, en de middelen zoals verbindingswoorden waarmee een schrijver de lezer helpt zijn betoog te volgen.

Welke schrijvers zullen nu het meest profijt van deze handleiding hebben? Niet degenen die op zoek zijn naar een methode, als die al mocht bestaan, om eindelijk eens goed te leren schrijven. De auteur besteedt geen aandacht aan het schrijven als een proces, en aan strategieën om barrières te overwinnen; waar het om gaat is de problemen die zich bij het schrijven van informatieve teksten blijkbaar het vaakst voordoen, de revue te laten passeren en er een oplossing voor te geven. Beginnende schrijvers, die vaak met heel andere moeilijkheden zitten, zullen van dit boekje niet zoveel profijt hebben. Degenen daarentegen die regelmatig informatieve teksten moeten schrijven en de problemen die Van H. schetst aan den lijve hebben onder-

vonden, zullen met zijn adviezen ongetwijfeld hun voordeel kunnen doen.

W. Verhoeven

(Drs. W. Verhoeven is stafdocent taalbeheersing aan de School voor de Journalistiek te Utrecht.)

Neen Nederland, 'k vergeet u niet. Een beeld van het immigrantenleven in Amerika tussen 1864 en 1945 in verhalen, schetsen en gedichten.

Samengesteld en ingeleid door W. Lagerwey. Bosch en Keuning, Baarn 1982. 144 bladzijden, prijs f 29,50.

W. Lagerwey, hoogleraar in de Nederlandse cultuur en taal- en letterkunde aan het Calvin College in Grand Rapids, en zelf van Nederlandse afkomst, heeft deze bloemlezing samengesteld naar aanleiding van de herdenking van het tweehonderdjarig bestaan van de Verenigde Staten in 1976.

Zoals de titel al aangeeft beperkt de bloemlezing zich tot een keuze uit de geschriften tijdens de 'nieuwere emigratie', d.w.z. de periode 1846 tot 1946. Een tweede beperking is, dat alleen die literatuur is opgenomen die een beeld geeft van 'de ontwikkelingsgeschiedenis in protestantenkringen' - literatuur vanuit de katholieke nederzettingen (bijvoorbeeld in Wisconsin) bleef buiten beschouwing. Een verdere beperking ligt in het gehanteerde, door Lagerwey als 'breed' gekenschetste literatuurbegrip dat bijvoorbeeld wel memoires en 'zelfs' redactionele stukken maar geen brieven insluit.

De samensteller heeft geen, uiteraard subjectief, kwaliteitscriterium bij zijn selectie gehanteerd en karakteriseert de meeste door hem opgenomen stukken dan ook als 'alledaags'. Dat neemt niet weg dat de bundel een boeiend beeld geeft van het protestantse immigrantenleven uit de bestreken periode. Voor taalkundig geïnteresseerden lijkt mij bovendien hoofdstuk 4 (*'n fonnie bisnis: geschriften in Yankee- en Jersey Dutch*) van belang.

Het boek is op A4-formaat uitgegeven en ruim geïllustreerd. Jammer dat de uitgever de onderscheiding tussen commentaar en teksten niet ook in de typografie tot uiting heeft laten komen.

(hjb)

Van de IVN

Uit de kopij voor deze rubriek is in het vorige nummer een zinnetje geschrapt, en wel op verzoek van redactielid J. de Rooij. Bij het voornemen van secretaris Boukema om later terug te komen op de verdiensten van de oud-voorzitter van de IVN had die in de rand geschreven: ‘Doe dat nou niet’.

Om onze secretaris de gelegenheid te geven zich aan zijn toegeving te houden, zal ik zelf op één en ander ingaan. Daar is trouwens nog een andere reden voor: ik heb de periode van zijn voorzitterschap helemaal meegemaakt, en ook daarvóór nog heb ik het voorrecht gehad geregeld met hem over de vereniging van gedachten te wisselen. Van 1970 af, toen de IVN tijdens het colloquium in Gent werd opgericht, tot en met met colloquium in Antwerpen in 1976 was Jaap de Rooij secretaris onder voorzitter Walter Thys. Wij kenden elkaar al sinds 1964, toen in Brussel het tweede colloquium werd gehouden en we allebei nog docent Nederlands extra muros waren (hij in Stockholm, ik in Frankfurt am Main), en wij hadden aan het eind van de jaren zestig (na het colloquium van 1967 in Den Haag) heel aardig met elkaar gecorrespondeerd over de eerste geut van mijn leerboekje; maar in 1971 werden de contacten veelvuldiger, aanvankelijk in hoofdzaak omdat hij docent werd aan de jaarlijkse zomercursus Nederlands in Hasselt. Dat wij nog eens samen in het dagelijks bestuur van de IVN zouden zitten, had ik niet gedacht. Op zijn voorstellen om me daarbij te betrekken was door de voorzitter en de leden van vroegere besturen niet ingegaan, en in 1976 trad Jaap de Rooij als secretaris af. Hij beschouwde zijn IVN-taak toen als beëindigd; wel ging hij vastberaden door met de realisering van wat hij in enkele resoluties van 1973 (Den Haag) had geformuleerd: de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (res. 1), het *Examen en Getuigschrift Nederlands* (res. 10), het *leerboek voor de kennis van land en volk* (res. 9). Alle drie deze projecten zijn, of zullen eerstdaags verwezenlijkt zijn. En alleen insiders kunnen overzien hoeveel werk ermee gemoeid was.

Toen in de lente van 1977 het ‘interimbestuur’ voor het eerst samenkwam, waren we er opeens wel samen bij: hij als voorzitter, ik als secretaris. In die functie heb ik de eerste tijd niets voorgesteld (in de beide betekenissen van het werkwoord), maar de nieuwe voorzitter had geduld met me. Pas toen ik in 1979 wat meer tijd kreeg, werd echt een beroep op me gedaan. Ik ben toen gaan beseffen wat Jaap de Rooij al zoveel jaren (op een kleine onderbreking na) om handen had gehad.

In de tijd van zijn voorzitterschap is *Neerlandica extra Muros* anders geworden. Eerst kwam er een rubriek ‘Mengelwerk’, en toen die steeds omvangrijker werd, met bijdragen over literatuur, taalkunde en didactiek, werd het *halfjaarlijkse contact- en inlichtingenblad van de IVN* resoluut aan de nieuwe werkelijkheid aangepast. De voorzitter deelde met de hem kenmerkende overzichtelijkheid mee dat de mededelingen van dat nummer af na de artikelen zouden komen. Hiermee was de beleidsvraag ‘IVN - wetenschappelijke of dienstverlenende vereniging?’ niet principieel maar pragmatisch beantwoord. Minder werk kreeg de voorzitter er niet door; de eerste tijd moest nog steeds gezorgd worden dat er genoeg kopij kwam en als die

er niet was, schreef hij zelf wel iets. Eén van de eerste punten die na de onverwachte bestuurswisseling van 1977 aan de orde werd gesteld, was de uitgave van een opvolger voor *De Nederlandistiek in het Buitenland* van prof. dr. W. Thys en dr. J.M. Jalink. Dat zeer fraai uitgegeven boek was intussen tien jaar oud. Eer het nieuwe onder de titel *Neerlandistiek buiten Nederland en België* van een wat eenvoudiger pers kwam, gingen nog vijf jaar voorbij, met verscheidene redactievergaderingen in Den Haag, Amsterdam en Hasselt, onder het waakzaam oog van de voorzitter, die dan altijd nog een hoop huiswerk meenam.

Nu ik deze regels schrijf, is het colloquiumverslag Leuven 1982 volop thema van telefoongesprekken en briefwisselingen tussen de leden van het dagelijks bestuur. Aan het totstandkomen van de vorige vier verslagen heeft Jaap de Rooij een aanzienlijke bijdrage geleverd; onder zijn eigen voorzitterschap kwamen die verslagen overigens steeds al gauw na het desbetreffende colloquium. Voor dat van Leuven 1982 kunnen we geen beroep meer op hem doen; de hand van de meester heeft alleen nog de formulering van de resoluties bijgewerkt. Mag ik stellen dat met Jaap de Rooij een periode van de IVN is afgesloten? Hij zal het wel niet goed vinden dat ik dit toch allemaal dit nummer ingesmokkeld heb, maar de andere redactieleden vonden allemaal dat het mocht, als welgemeende aanvulling op wat ik aan het eind van het colloquium in de Promotiezaal van de K.U. Leuven zei. Ook dat kunt u er binnenkort nog eens op nalezen, in het verslag dat we zonder hem moeten gaan redigeren.

(jw)

Winkler Prins Prijs voor dr. A.M. Duinhoven. Op 24 november 1982 ontving ons buitengewoon lid dr. A.M. Duinhoven, in het midden van de jaren zestig verbonden aan de Nederlandse afdeling van het *Germanistisches Institut* van de Universiteit van Keulen, de Winkler Prins Prijs 1982 voor Nederlandse taal- en letterkunde op grond van zijn tweedelig werk *Bijdragen tot reconstructie van de Karel ende Elegast*. Op het eerste deel van dit werk is de heer Duinhoven in 1975 cum laude gepromoveerd aan de Rijksuniversiteit te Utrecht; het werk is voltooid met de verschijning van het tweede deel in december 1981. Uit het juryrapport, dat spreekt van 'een werk van uitzonderlijke kwaliteit', licht ik de volgende passage: 'Het werk van dr. Duinhoven moet worden beschouwd als een van de belangrijkste publikaties op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde, en speciaal op het deelterrein van de Middelnederlandse filologie, die in de laatste decennien het licht hebben gezien. Zijn studie heeft niet alleen het inzicht in de tekstgeschiedenis van een klassiek werk uit de Nederlandse letterkunde in belangrijke mate verdiept, zij heeft ook een fundamentele bijdrage geleverd tot theorie en methode van een internationaal beoefende discipline: de tekstkritiek'.

Onze hartelijke gelukwensen!

(hjb)

Van buiten de muren/ *Europa*

D.D.R.

Leipzig. In de week van 6-11 december 1982 hielden de heer U. Potrafky (voorheen D.D.R.-ambassade in Brussel, thans werkzaam bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Berlin-Hauptstadt) en schrijver dezes aan de Karl-Marx-Universität van Leipzig enkele gastcolleges voor de studenten Nederlands van professor Wortg. Zoals bekend komen die studenten uit de meest verschillende socialistische landen, waardoor lezingen over taalkundige, cultuurhistorische, politieke en maatschappelijke aspecten van België en Nederland een meervoudig internationale gespreksdimensie krijgen. Meer dan anekdotisch en dus extra het vermelden waard is het feit dat vijf Praagse studentes die een semester aan de universiteit van Halle waren uitbesteed, drie dagen na elkaar met de vroege-ochtendtrein naar Leipzig spoorden om aan een en ander deel te nemen. Voor zoveel vlijtoverdracht verdient ook collega Krijtova een compliment.

(jw)

Denemarken

Universiteit van Århus. Aan het *Institut for Germansk Filologi* aan deze universiteit is als opvolger van licentiaat Vingerhoets tot lector benoemd mevrouw drs. C.A. Bombeld. Mevrouw Bombeld is in maart 1981 aan de Rijksuniversiteit te Groningen afgestudeerd in de Duitse taal- en letterkunde met als bijvakken Nederlandse letterkunde en moderne kunstgeschiedenis.

(hjb)

Groot-Brittannië

Universiteit van Hull. Het jaarverslag van het *Institute of Modern Dutch Studies* 1981/82 begint met de helaas weinig verrassende mededeling dat ook deze universiteit zal moeten bezuinigen: er is vooral voor de bibliotheek minder geld beschikbaar dan in andere jaren. Toch kon de 'Dutch Studies Collection' nog met een 900 delen worden uitgebreid vooral door giften van onder anderen professor Peter King en de Belgische en Nederlandse ministeries van onderwijs.

Er kwamen uitwisselingsprogramma's tot stand met de Rijksuniversiteit Utrecht en de Erasmus-universiteit te Rotterdam, voor elk drie studenten. In het cursusjaar 1982-'83 zullen de heren G. Popma van de Vrije Universiteit Amsterdam en J. Jacobs uit Leiden assistentie verlenen bij de taalvaardigheidstrainingen.

(hjb)

Universiteit van Londen. Dr. K.W. Swart, hoogleraar in 'Dutch History and Institutions' aan het *University College* van deze universiteit, deelt in zijn jaarverslag 1981/'82 mee, dat ook nu weer de deelnemers aan het

‘seminar’ voor Nederlandse geschiedenis het jaarlijkse kritische overzicht hebben samengesteld van Belgische en Nederlandse historische vakliteratuur; het overzicht is gepubliceerd in het *Low Countries History Yearbook*. Swart schrijft verder:

‘Aangezien het Nederlands Historisch Genootschap de kritische overzichten die door de deelnemers aan het “seminar” sinds 1972 worden samengesteld als een waardevol bibliografisch hulpmiddel beschouwde dat gemakkelijk beschikbaar moet zijn voor Belgische en Nederlandse historici, besloot het deze overzichten in enkele delen te bundelen. Het eerste deel verscheen eind 1981 onder de titel *Historical Research in the Low Countries, 1970-1975. A Critical Survey* bij Martinus Nijhoff in Den Haag.’

(hjb)

Polen

Rzeszów. Aan het universitaire centrum in deze Poolse provinciestad, ongeveer 300 km ten oosten van Kraków werd vroeger niets aan het Nederlands gedaan. Daar blijkt nu verandering in te zullen komen. Tijdens de zomercursus Duits die ter plaatse in samenwerking met de Karl-Marx-Universität Leipzig wordt georganiseerd voor zowat 300 germanistiekstudenten uit heel Polen, hebben prof. Worgt en schrijver dezes in augustus 1982 samen een initiatiecursus Nederlands van dertig uur gegeven voor enkele belangstellenden van de Pedagogische Hogeschool. Er zijn plannen om het onderwijs van het Nederlands voort te zetten in de vorm van een najaarscursus van drie weken.

(jw)

Landen buiten Europa

Verenigde Staten

Arizona State University, Tempe. Dr. Daniel T. Brink, in 1970 gepromoveerd op ‘A generative phonology in Dutch’, is sinds 1976 hoogleraar in de algemene taalwetenschap aan de Arizona State University in Tempe. Aan de Universiteit van Californië in Berkeley heeft hij in het voorjaar van 1982 als gasthoogleraar colleges gegeven over de geschiedenis van de Nederlandse taal.

In Tempe verkeert de studie van het Nederlands nog in een experimenteel stadium, zo schrijft hij ons. ‘In het najaar van 1981 gaf ik een Nederlandse cursus, namelijk een overzicht van de grammatica (in het Engels) en van de cultuur van de Lage Landen (in het Nederlands). Er waren meer dan 20 studenten ingeschreven. Van 1983 af ben ik van plan regelmatig cursussen Nederlands te geven.

De meeste van de 20 studenten hadden Duits als hoofdvak. Zij volgden de cursus uit algemene belangstelling. Ook waren er studenten bij van Nederlandse afkomst, en twee die hun jeugd in Nederland/België doorgebracht hadden.’ De nadruk ligt op de praktische taalbeheersing. Maar ook de geschiedenis van de Lage Landen - en daarbinnen vooral de relaties met

Nederlands-Indië en de Verenigde Staten - krijgt de nodige aandacht.

(hjb)

University of Pennsylvania, Philadelphia. Mevrouw Reichenbach, docent Nederlands aan deze universiteit, schrijft in haar *Faculty Report 1981-1982* dat in dat cursusjaar 11 studenten haar colleges volgden. De zeven eerstejaars behaalden allen het certificaat Nederlands als vreemde taal, elementair niveau. De sociale en culturele activiteiten van de kleine Nederlandse afdeling strekten zich uit van de viering van de verjaardagen van St. Nicolaas en de koningin tot een diner met de minister president en een rondleiding op het Nederlandse oorlogsschip de 'Van Speyk'. Er werden 8 films vertoond (van 'Rembrandt' tot 'Karel Appel') en verschillende geleerden spraken redevoeringen uit, steevast gevolgd door de verstrekking van kaas en wijn aan de toehoorders. Op 22 april hield de heer Van Agt in een met 200 belangstellenden en geheime agenten volgepakte aula een lezing over het onderwerp 'Governing the Netherlands in the '80's: Discord and Concensus'. Tijdens de daarop volgende receptie werd de spreker verblijd met de erepenning van deze universiteit.

(hjb)

Leer en hulpmiddelen

In de *DONA*-reeks van het Wetenschappelijk Onderwijs Limburg verscheen een tweede zangbrochure, met als titel 'Luim en Boemel, Leut en Min in het Studentenlied'. Samensteller Juliaan Wilmots nam er teksten en muziek van 22 oude en nieuwe liederen in op, de meeste uit Nederland en Vlaanderen, maar ook een paar 'klassiekers' in het Latijn. Ook bij deze brochure hoort een cassette met een studio-opname door het Vocaal en Instrumentaal Ensemble Henric van Veldeke o.l.v. de samensteller. Behalve de zangbrochure en de cassette kon tijdens het colloquium in Leuven aan de docenten Nederlands in het buitenland ook het in twee deeltjes uitgegeven werkje van F. Pittery 'De Lage Landen in Beeld' worden meegegeven. Daarin presenteert de auteur in de vorm van begeleidende teksten de diareeks die nog door het Bestuur voor Internationale Culturele Betrekkingen in Brussel was geproduceerd. De dia's zijn nu verkrijgbaar bij het Commissariaat-Generaal voor Internationale Culturele Samenwerking, Trierstraat 100, B-1040, Brussel.

(jw)

Woordenboeken. In het 'Voorwoord' bij de 37e druk van het deel Nederlands - Frans van Kramers' Woordenboeken komt de volgende passage voor. 'In het voetspoor van de zesendertigste druk van Kramers' Nederlands - Engels en de negenentwintigste druk van Nederlands - Duits is de inrichting van de tekst van Nederlands - Frans op ingrijpende wijze veranderd: ook hier is gebroken met de oude traditie ieder trefwoord voluit op een nieuwe regel te laten beginnen. De afleidingen worden in de nieuwe, samengestelde artikelen in verkorte vorm weergegeven volgens een - zo is uit de ervaring sinds 1978 met Nederlands - Engels en Nederlands - Duits gebleken - voor iedere gebruiker duidelijk systeem.

Naast de vernieuwing van de redactie van samengestelde artikelen zijn nog andere vernieuwingen geïntroduceerd, waarbij in het bijzonder is gelet op de bruikbaarheid van het woordenboek voor niet-Nederlandstaligen. Wij menen hiermee tegemoet te zijn gekomen aan de in augustus 1973, tijdens het Vijfde Colloquium Neerlandicum te Noordwijkerhout, aangenomen resolutie, waarin het bestuur van de Internationale Vereniging voor Nederlandistiek verzocht werd er bij de uitgevers van woordenboeken op aan te dringen te letten op de bruikbaarheid van hun uitgaven voor niet-Nederlandstaligen. Bij de Nederlandse trefwoorden zijn bij deze bewerking toegevoegd: aanwijzingen voor de uitspraak, wanneer deze niet in overeenstemming is met de bekend veronderstelde regels voor de uitspraak van het Nederlands, de klemtoon, het woordgeslacht, de vorm van het meervoud van de zelfstandige naamwoorden en de vervoeging van werkwoorden, plus de aanduiding of deze in de voltooid tijd met *hebben* of met *zijn* worden vervoegd. Bij sterke werkwoorden waarbij in de vorm van de verleden en/of voltooid tijd klinkerwisseling optreedt, zijn die "afwijkende" vormen op hun alfabetische plaats in het alfabet nog eens afzonderlijk vermeld; wat de verleden tijd betreft zowel in de vorm van het enkel- als van het meervoud.'

Niet alle resoluties blijken aan dovemansoren gericht!

(hjb)

Diversen

Doctoraal examen mw. Myoungsoek Djie

Op 29 oktober 1982 vond in de vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit te Leiden een unieke gebeurtenis plaats: mevrouw Myoungsoek Djie uit Korea slaagde voor het doctoraal examen, met als hoofdrichting Nederlandse moderne letterkunde van de negentiende eeuw (haar scriptie was 'Ironie in *Japanse gesprekken* van Multatuli'), als bijrichting Nederlandse taalkunde en als bijvak Theaterwetenschappen. Mevrouw NyoungSuk Chi (zo wordt haar naam in het Koreaans gespeld) is geboren in 1953 te Cheonju, Zuid-Korea. Aan de Hanguk-universiteit voor vreemde talen haalde zij in 1975 haar B.A. met als hoofdrichting Nederlands. Via de Nederlandse ambassade werd voor haar in 1975 een studiebeurs aangevraagd bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen in Den Haag, zodat zij in staat gesteld werd haar studie in Leiden voort te zetten. En met verbluffend resultaat; voor het tentamen zinsontleding slaagde zij bijvoorbeeld in één keer, terwijl de helft van de Nederlandse studenten zakte. In 1980 behaalde zij haar candidaatsexamen (zij leerde zich in deze periode uitstekend in het Nederlands uitdrukken); twee jaar later werd ze al doctorandus. Moge de neerlandistiek in Zuid-Korea veel profijt van haar hebben.

J.W. de Vries

IVN-contact met de Belgische overheid

Het Bestuur voor Internationale Culturele Betrekkingen dat onder het Ministerie van Nederlandse Cultuur in Brussel ressorteerde, is per 1 juli 1982 opgeheven. De IVN-relaties met de Belgische overheid lopen nu over een Commissariaat-generaal voor de Internationale Culturele Samenwerking, dat met het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap verbonden is. Het adres is: Trierstraat 100, B-1040 Brussel. De vertegenwoordiger van het Commissariaat-generaal bij IVN-bestuursvergaderingen is de heer F. Coppieters.

(jw)

Institut Néerlandais te Parijs heeft nieuwe directeur

Sinds mei 1982 heeft het *Institut Néerlandais te Parijs* een nieuwe directeur. Opvolger van de befaamde Sadi de Gorter is drs. George Strasser, voordien onderdirecteur van de directie Internationale Betrekkingen van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen in Den Haag. Strasser is niet zo gelukkig met de Nederlandse cultuurpolitiek - als men dat zo wil noemen - in het buitenland. 'Aan onze culturele en wetenschappelijke betrekkingen doen wij minder dan al onze buurlanden', zegt hij in *NRC-Handelsblad* van 2 december 1982. Toch staan er behalve in Parijs ook Nederlandse culturele instituten in Rome, Florence, Cairo, Istanboel, Tokio en Jakarta. Al die instituten hebben echter een eigen ontstaansgeschiedenis en een eigen structuur. 'Er is', aldus Strasser in *De Volkskrant* van 27 november 1982, 'van Den Haag uit nooit een echt beleid gevoerd ten aanzien van die instituten'.

Niet vanuit Den Haag, dan maar vanuit Parijs, moet Strasser wel gedacht hebben, want hij wil er flink tegenaan en niet alleen in Parijs maar ook elders in Frankrijk. Daarbij wil hij zich vooral inzetten voor ‘de activiteiten op het gebied van de Nederlandse taal en literatuur’.

Dat Strasser het niet bij woorden laat, blijkt uit zijn recente mededeling dat besloten is in beginsel ook 'het buitenschools onderwijs in de Nederlandse taal en cultuur in het activiteitenpakket van het *Institut Néerlandais* op te nemen'. Daartoe zal een neerlandicus in deeltijdarbeid worden aangetrokken. De collega's in Frankrijk zullen nog wel meer van Strasser horen.

(hjb)

Colloquium vertalingen

Onder de optimistische titel 'Poëzie in vertaling. Een Frans - Nederlandse ontmoeting' organiseren het *Centre Culturel Français*, het Instituut voor Toegepaste Taalkunde en de vakgroep Frans van de Rijksuniversiteit Groningen op 28 en 29 april van dit jaar een colloquium in Groningen. Naast voordrachten over theorie en praktijk van het vertalen staan ook werkgroepen op het programma, waarin de deelnemers 'enige ervaring (kunnen) opdoen met de praktijk van het poëzie vertalen (...) zowel op basis van Nederlandse als Franse gedichten'. De lunches zijn bij de prijs inbegrepen, maar het apéritif en diner van donderdag is alleen voor genodigden. Met een forumdiscussie wordt het colloquium afgesloten.

(hjb)

Colloquium 'Language methodology'

Van 6 tot 7 september 1983 wordt in Nijmegen het 15de AIMAV-colloquium gehouden gewijd aan het thema 'New approaches in foreign language methodology', georganiseerd door de *Association Internationale pour la recherche et la diffusion des méthodes audio-visuelles et structuroglobales* te Brussel en de vakgroep Toegepaste Taalwetenschap van de Universiteit van Nijmegen.

Wie op het colloquium een referaat had willen houden, is te laat, maar inschrijven als deelnemer kan nog (Toegepaste Taalwetenschap, K.U. Nijmegen, de heer H. Bours, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen). In april van dit jaar denken de organisatoren een voorlopig programma te kunnen publiceren.

(hjb)

Bibliotheek van de IVN

Publikaties van leden en buitengewone leden waarvan een exemplaar werd afgestaan aan de IVN

- ADITIRTO, J., H.J. Boukema en P.A. Stelder, *Buku Bacaan Bahasa Belanda, Jilid I*, 1982. Jakarta: P.T. Ichtiar Baru-Van Hoeve.
- BOT, C. de, *Visuele feedback van intonatie*, 1982. Dissertatie, Nijmegen.
- BOUKEMA, H.J. en P.A. Stelder, *Buku Bacaan Bahasa Belanda, Jilid II*, 1982. Jakarta: P.T. Ichtiar Baru-Van Hoeve.
- BROOS, T., 'Misdruk en mispunt: Johannes Allart (1754-1816) II', uit: *Spektator*, 11e jrg., nr. 3, pp. 212-223.
- DAALDER, S. en M. Gerritsen, *Linguistics in the Netherlands 1982*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- DONALDSON, B.C., *Dutch Reference Grammar*, 1981. Den Haag: Nijhoff. ISBN 90 247 2354 x.
- GRIT, D. en P. Vingerhoets, 'Makkers en kameraden - een stilistische analyse *Lørdag*, 6 februari 1982.
- GRIT, D. en Vingerhoets, 'Makkers en Kameraden - een stilistische analyse van H.C. Andersens "Reisekammeraten" in zestien Nederlandse vertalingen', uit: *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 3e jrg., 1982, nr. 1, pp. 31-79.
- LAGERWEY, E., *Neen Nederland, 'k vergeet u niet*, 1982. Baarn: Bosch & Keuning bv. ISBN 90 246 4405 4.
- ROOIJ, J. de, 'Omdat en doordat in het Nederlands', uit: *De Nieuwe Taalgids*, 75-4, 1982, pp. 329-342.
- ROOIJ, J. de, Boekbespreking van 'Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek', van Walter de Clerck, in: *Taal en Tongval*, 34, 1982, pp. 182-187.
- SCHOENMAKERS, A., *Praatpaal*, 1981. Bath: The Pitman Press. ISBN 0-85950-474-3.
- SOER, J. van, *Kinder- und Jugendliteratur aus den Niederlanden*, 1982. München: Internationale Jugendbibliothek.
- TRAMPUS-SNEL, R.D., *Introduzione allo studio della lingua Neerlandese*, 1982, Napels: Simone.
- VANDERAUWERA, R., 1982. *Fiction in Translation: Policies and Options*, dissertatie. Antwerpen: Universitaire Instelling Antwerpen.
- VRIES, J.W. de, *Elementair Gotisch*, 1982. Muiderberg: Coutinho. ISBN 90 6283 583 x.
- ZIELIŃSKI, J.A., 'Die Assimilation im Niederländischen, Polnischen und Deutschen', in: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, no. 617, 1982, pp. 127-140.

(ms)

universiteiten, Amsterdam 1979. 's
Gravenhage/ Hasselt: IVN 1980, 77-87
Trefwoorden: eto, literatuurdidactiek,
nederlands
TLab 3772

AR 03438

Vriendt-de Man, M.-J. de, Une
expérience de l'enseignement du
néerlandais (L2 ou L3) à des étudiants de
la faculté des sciences économiques
appliquées de l'université de Mons. In:
Nivette, J. (ed.), *Language teaching with
the help of multiple methods*. Brussels:
AIMAV 1976, 41-47
Trefwoorden: belgië, nederlands, tto,
universiteit, vto
TLab 1219:21

AR 04405

Hofmans, M., Hebben of zijn: een
enquête naar het gebruik van 'hebben' of
'zijn' in de constructie 'Thww + Mhww
+ HWW' in Nederland en Vlaanderen.
In: Wajskop, M. (ed.), *Rapport d'activités
de l'Institut de Phonétique*. Bruxelles:
Institut de Phonétique 1980, 83-129
Trefwoorden: morfologie, nederlands,
syntaxis, taalkunde,

werkwoord
TLab 1283:14

AR 04684

Abraham, W., Partikeln und Konjunktionen - Versuch einer kontrastiven Typologie Deutsch - Niederländisch. In: Weydt, H. (ed.), *Partikeln und Deutschunterricht. Abtönungspartikeln für Lerner des Deutschen*, Heidelberg: Groos 1981, 169-188 Trefwoorden: Duits, Nederlands, partikel, contrastieve analyse, taaltypologie, voegwoord, tussentaal, foutenanalyse
TLab 3858

AR 05371

Coumou, W., Soest-Jansen, P. van, Problemen van het taalonderwijs aan buitenlandse arbeiders. Suggesties van oplossingen. In: Matter, J. (ed.), *Taalonderwijs aan migranten. Handelingen van de ANÉLA-studiedag op 19 maart 1977 te Wageningen*. Amsterdam: V.U. Boekhandel 1977, 79-93
Trefwoorden: tto, Nederlands, Nederland, immigrant, leermoeilijkheid
TLab 2794:2

AR 03410

Vries, J.W. de, Opvattingen over het A.B.N. In: Rooij, J. de (ed.), *Zevende colloquium van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten. Amsterdam 1979*. 's Gravenhage/ Hasselt: IVN 1980, 103-115

Trefwoorden: Nederlands, standaardtaal

TLab 3772

AR 05389

Segaar, I., Alfabetisatie in het Nederlands van Turkse vrouwen. In: Matter, J. (ed.), *Taalonderwijs aan migranten*.

Handelingen van de ANÉLA-studiedag
op 19 maart 1977 te Wageningen,
Amsterdam: V.U. Boekhandel 1977,
94-104

Trefwoorden: vto, nederlands, nederland,
immigrant, vrouw, alfabetisering
TLab 2794:2

AR 06843

Sharwood Smith, M., Introducing the
DUCHESS. In: Kühlwein, W., Thome,
G., Wills, W. (eds.), *Kontrastive
Linguistik und Übersetzungswissenschaft*,
München: Fink Verlag 1981, 64-71

Trefwoorden: contrastief project,
nederlands, engels, pedagogische
grammatica, vto
TLab 3981

AR 06889

Stoops, Y., Het Nederlands aan een
Zuidafrikaanse universiteit: een vreemde
dode taal?. In: Nivette, J. (ed.),
*Vreemdetalenonderwijs aan de
universiteit*. Handelingen van een
colloquium georganiseerd te Brussel op
14, 15 en 16 mei 1979 door het Instituut
voor Taalonderwijs van de Vrije
Universiteit Brussel,

- Brussel: Studiereeks Tijdschrift VUB
1980, 363-376 Trefwoorden: vto,
nederlands, universiteit, zuid-afrika TLab
3972
- AR 06942 Wood, R., Language maintenance and
external support: The case of the French
Flemings. In: Williamson, R., Eerde, J.
van, Fishman, J. van (eds.), *Language
maintenance and language shift*. -
International journal of the sociology of
language 25, The Hague: Mouton 1980,
107-119
Trefwoorden: bilinguïsm, diglossie,
taalminderheid, taalbehoud, nederlands,
frankrijk
TLab 3019:25
- AR 06951 Sudhölter, J., Von Embden bis Basel -
die deutsche Westgrenze, eine Sprach-
und Kulturgrenze?. In: Zapp, F.-J.,
Raasch, A., Hüllen, W. (eds.),
*Kommunikation in Europa. Probleme der
Fremdsprachendidaktik in Geschichte
und Gegenwart*. - Schule und Forschung.
Schriftenreihe für Studium und Praxis,
Frankfurt/M.: Diesterweg 1981, 119-127

Trefwoorden: vto, taalpolitiek,
duitsland-brd, onderwijsbeleid, deens,
nederlands, frans, ethnolinguïstiek
TLab 3952
- AR 07075 Bonnot, J., Spa, J., Desonorisatie,
denasalisatie, veranderingen in
klinkertimbre en klinkerhoogte in door
Nederlanders gesproken Frans. In: Matter,
J. (ed.), *Fonetiek en
vreemde-talenonderwijs* - Toegepaste
Taalwetenschap in artikelen no. 9
(Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: V.U.
Boekhandel 1981, 20-43 Trefwoorden:
ttv, luistervaardigheid, nederlands,
experimenteel rimenteel onderzoek

TLab 2794:9

AR 07076

Koet, A., Plat Nederlands is slecht Engels. In: Matter, J. (ed.), *Fonetiek en vreemde-talenonderwijs* - Toegepaste Taalwetenschap in artikelen no. 9 (Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: VU Boekhandel 1981, 45-51
Trefwoorden: taalvariatie, interferentie, engels, nederlands, persoonskenmerk
TLab 2794:9

AR 07077

Dommelen, W. van, Enkele resultaten van een experimenteel onderzoek naar uitspraakgedrag in de vreemde taal voor het Nederlands en het Duits. In: Matter, J. (ed.), *Fonetiek en vreemde-talenonderwijs* - Toegepaste Taalwetenschap in artikelen no. 9 (Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: VU Boekhandel 1981, 52-66
Trefwoorden: uitspraak, interferentie, nederlands, duits, experimenteel onderzoek
TLab 2794:9

- AR 07078 Willems, N., Intonatieve afwijkingen in het Engels van Nederlanders. In: Matter, J. (ed.), *Fonetiek en vreemde-talenonderwijs - Toegepaste Taalwetenschap in artikelen no. 9* (Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: VU Boekhandel 1981, 67-86 Trefwoorden: uitspraak, vtv, interferentie, engels, nederlands, intonatie
TLab 2794:9
- AR 07085 Ickenroth, J., Enkele elementen uit een contrastieve studie van prosodische verschijnselen in Frans en Nederlands. In: Matter, J. (ed.), *Fonetiek en vreemde-talenonderwijs - Toegepaste Taal- wetenschap in artikelen no. 9* (Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: VU Boekhandel 1981, 157-169
Trefwoorden: uitspraak, contrastieve analyse, prosodie, frans, nederlands
TLab 2794:9
- AR 07086 Truin, P., Herkenning van fragmenten van gesproken Nederlandse woorden door Nederlanders en niet-Nederlanders. In: Matter, J. (ed.), *Fonetiek en vreemde-talenonderwijs - Toegepaste taalwetenschap in artikelen no. 9* (Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: VU Boekhandel 1981, 170-182
Trefwoorden: luistervaardigheid, nederlands, experimenteel onderzoek, toetsvorm
TLab 2794:9
- AR 07189 Snow, C., Eeden, R. van, Muysken, P., The interactional origins of foreigner talk: municipal employees and foreign workers. In: Clyne, M. (ed.), *Foreigner talk - International Journal of the Sociology of Language* no. 28. The Hague: Mouton 1981, 81-91
Trefwoorden: buitenlanderstaal,

pragmalinguïstiek, observationeel
onderzoek, taalminderheid, nederlands
TLab 3019

AR 07192

Jordens, P., Das deutsche ES und die
niederländischen Entsprechungen
ER/HET. Eine kontrastive Analyse. In:
Pörnbacher, H. (ed.), *Festgabe des
deutschen Instituts der Universität
Nijmegen Paul B. Wessels zum 65.
Geburtstag*. Nijmegen: Dekker & Van de
Vegt 1974, 157-189
Trefwoorden: duits, nederlands,
contrastieve analyse, syntaxis,
voornaamwoord
TLab 4041

[Neerlandica extra Muros - najaar 1983]

In memoriam

Docent Dr. phil. habil. Gabriele Schieb

18 november 1919-20 april 1982

Met de al te vroege dood van onze medewerkster Gabriele Schieb heeft de neerlandistiek aan de Karl-Marx-Universiteit Leipzig een zwaar verlies geleden.

Gabriele Schieb werd geboren in het jaar dat de Afdeling Nederlands werd opgericht. Tijdens haar studie in Leipzig was zij een leerlinge van prof. Theodor Frings, onder wiens leiding de neerlandistiek alhier ook op wetenschappelijk gebied tot bloei kwam. Na haar promotie in 1943 was zij van 1949 tot 1959 als assistente en docente aan haar oude Alma Mater verbonden. In die tijd heeft zij nauw samengewerkt met haar vroegere leermeester. Haar leven was gewijd aan de Duitse en Nederlandse filologie der middeleeuwen. Meer dan twintig jaar is zij bezig geweest met het werk van Hendrik van Veldeke. Het is haar verdienste dat de Eneïde en de Sint Servaes in de oorspronkelijke Limburgse taalvorm van de dichter hersteld konden worden.

Sinds 1959 heeft Gabriele Schieb als wetenschappelijk werkleidster in het Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR meegewerkt aan het onderzoek van de Duitse taal der laatste eeuwen. Als uitgeefster van de reeks 'Deutsche Texte des Mittelalters' heeft zij de oude traditie in ere gehouden en sinds 1969 was zij medeuitgever van de 'Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur' en de daaropvolgende nieuwe 'Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache', waarin ook vele van haar degelijke artikelen o.m. over vergelijkend taalonderzoek Duits - Nederlands werden opgenomen.

Ondanks haar langdurige ernstige ziekte, die zij met veel geduld en grote dapperheid droeg, heeft zij in de laatste tien jaar van haar leven aan onze universiteit colleges gegeven over Nederlandse letterkunde en Nederlandse syntaxis. Door studenten en collega's werd in haar niet alleen de wetenschapper maar ook de mens gewaardeerd. Al zou men gedacht hebben dat in de eerste plaats mw. Schieb zelf wel eens een opbeurend woord nodig had gehad, toch was het juist zij, die ons telkens weer bemoedigde als iemand het hoofd liet hangen.

Haar wetenschappelijke verdiensten werden ook in het buitenland erkend. Zij was lid van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, en in 1971 werd zij benoemd tot buitenlands erelid van de Koninklijke Academie van Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent. Een reeks gastcolleges, waarvoor zij door de Nijmeegse universiteit was uitgenodigd, heeft zij niet meer kunnen geven.

De leemte die door de dood van Gabriele Schieb is ontstaan, kan nauwelijks worden aangevuld.

Gerhard Worgt

Het Nederlands in Indonesië

I Historische achtergronden

J.W. de Vries

1 De periode van de Verenigde Oostindische Compagnie

Hoewel er serieuze pogingen zijn ondernomen om het gebruik van de Nederlandse taal onder Europeanen, Aziatische vreemdelingen en zelfs autochtonen te bevorderen, heeft het Nederlands zich gedurende de periode van de Verenigde Oostindische Compagnie nauwelijks een positie van betekenis kunnen verwerven.

De V.O.C., opgericht in 1602, werd door de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden opgedragen in de archipel het christendom te ververspreiden en de goede zeden te bevorderen. Daartoe werden in de Molukken, het centrum van de specerijenhandel, en in Batavia, het administratieve centrum van de V.O.C., enige scholen gesticht. De Statenvertaling en de Nederlandse vertaling van de catechismus zouden de belangrijkste leermiddelen moeten zijn bij de verspreiding van de calvinistische religie en het waken over de moraal. Op deze scholen zou dan ook het Nederlands de voertaal dienen te zijn.

Nog op een andere wijze werd taalpolitiek gevoerd. In 1641 ordonneerde gouverneur-generaal Van Diemen, dat alleen slaven die zich in het Nederlands konden uitdrukken, een hoed mochten dragen en vrijgelaten konden worden. Inheemse vrouwen mochten alleen met een Europeaan trouwen, indien ze het Nederlands beheersten. Tenslotte, de *Mardijkers*, voormalige slaven en hun afstammelingen (hun naam is een Nederlandse aanpassing van het Maleise woord *merdeka* ‘vrij’), konden alleen officier worden, als ze Nederlands spraken.

De meeste scholen werden in de Molukken gesticht. In 1627 waren er op Ambon 16 scholen met in totaal meer dan 1000 leerlingen, een aantal dat aan het einde van de V.O.C.-periode gestegen was tot 4000. Buiten Ambon waren 29 scholen met in totaal 1000 leerlingen, althans in 1695 (Brugmans 1938: 31). Echter, niet het Nederlands, maar het Maleis was er de voertaal geworden. Passieve beheersing van het Nederlands was aanvankelijk nog wel nodig om de bijbel en de catechismus te lezen. Na de verschijning van Leydekkers Maleise bijbelvertaling verdween het Nederlands op de Molukken bijna geheel.

In Batavia was het aantal scholen veel kleiner: in 1636 drie scholen met in totaal 150 leerlingen, in 1799 vier scholen met 600 leerlingen. Deze scholen waren - in tegenstelling tot de scholen op de Molukken - niet toegankelijk voor de inheemse bevolking, maar uitsluitend voor de kinderen van V.O.C.-ambtenaren, Portugezen, Mardijkers en gekerstende autochtonen, tot het christendom gebracht door de inspanningen van Portugese missionarissen aan het einde van de zestiende eeuw. Op de scholen in Batavia was het Nederlands aanvankelijk de voertaal, hoewel de thuistaal in het algemeen Portugees of Maleis was. In 1786 werd het Nederlands nog maar op twee van de vier scholen als voertaal gebruikt; op de andere scholen

werd het onderwijs in het Portugees en het Maleis gegeven.

Dat de pogingen om het Nederlands te bevorderen mislukten, werd voornamelijk veroorzaakt door de positie die het Portugees en het Maleis zich hadden verworven.

Het Maleis is een van de honderden talen die in de archipel worden gesproken. Het is de moedertaal van de bewoners rond de Straat van Malakka (Oost-Sumatra, de Riau-archipel, het schiereiland van Malakka en de kust van Borneo). Rond 1600 was het Maleis bovendien al enige eeuwen de contacttaal in de gehele archipel en de cultuurtaal in een veel groter gebied dan de omgeving van de Straat van Malakka. De oudste steeninscripties in het Maleis, gevonden in Zuid-Sumatra, dateren uit de zevende eeuw. In die tijd lag het machtige Sumatraanse rijk Sriwijaya tussen India en het Chinese T'ang-keizerrijk. Chinese tijdgenoten gewagen ervan, dat het Maleis de taal van het hof is. Steeninscripties op Java duiden erop, dat naast Javaans en Sanskriet het Maleis voor officiële doeleinden werd gebruikt. De strategische ligging tussen India en China hebben het gebruik van het Maleis als lingua franca ongetwijfeld bevorderd, vooral in handelscentra. Wanneer in de dertiende eeuw de islam de archipel bereikt, wordt niet het Arabisch, maar het Maleis de taal van de nieuwe religie.

Er moet in het oog worden gehouden, dat het Maleis nogal wat variëteiten kent. Een viertal wordt gewoonlijk onderscheiden. In de eerste plaats het dialectisch geschakeerde Maleis dat de moedertaal is van de bewoners rond de Straat van Malakka. In de tweede plaats het Maleis als lingua franca, reeds in de middeleeuwen de taal van de handel, van de islam, maar ook de officiële taal van het sultanaat van Malakka. Portugezen en Nederlanders hebben deze variëteit gebruikt als bestuurstaal in hun contacten met de inheemse bevolking, en voor een deel ook bij de verspreiding van het christendom. In de negentiende eeuw zou de Nederlandse regering dit Maleis, het Riau-Maleis, beschouwen als de standaardtaal voor officiële doeleinden. In de twintigste eeuw ontwikkelen zich uit deze variëteit twee standaardtalen: het Indonesisch (*Bahasa Indonesia*) en het Maleisisch in de voormalige Engelse koloniën. In de derde plaats lokale Maleise variëteiten in streken waar het Maleis oorspronkelijk geen moedertaal was. Op de Molukken en in Batavia bijvoorbeeld verving het Maleis op den duur de plaatselijke talen. In de vierde plaats structureel en functioneel gereduceerde vormen van Maleis, pidgins als het Chinese Maleis of het Pasarmaleis, talen met een beperkte woordenschat en weinig grammaticale structuur die nooit moedertaal zijn en slechts in een beperkt aantal situaties gebruikt kunnen worden.

De V.O.C. was in het contact met de inheemse bevolking wel gedwongen gebruik te maken van het Maleis, eventueel een lokale variëteit, zoals op de Molukken. Na de aanvankelijke pogingen om het Nederlands als voertaal te gebruiken, deden zowel de school als de kerk hetzelfde.

Naast het Maleis bestond er een tweede contacttaal, het Maleis-Portugees, een gecreoliseerd Portugees. Deze taal was verspreid door ontdekkingsreizigers, handelaars en missionarissen, eerst langs de kusten van Oost-Afrika en India, later ook in de archipel. Het Maleis-Portugees werd de lingua franca van Madagascar tot de Filippijnen. Deze taal werd door de V.O.C. gebruikt in de contacten met Aziaten van buiten de archipel en met

Euraziaten van gemengd Portugees-Aziatische afkomst, onder wie veel christenen, aanvankelijk rooms-katholieken, later door de bemoeiingen van de V.O.C. calvinisten. In de meeste Bataviase gezinnen werd deze taal gesproken, voornamelijk omdat de kinderen werden grootgebracht door Maleis-Portugeessprekende slaven. De kerk in Batavia bediende zich van deze taal naast het Nederlands en het Maleis.

De aanwezigheid van twee wijd verspreide contacttalen voor de komst van de Nederlanders voorkwam de uitzaaiing van het Nederlands. Maleis-Portugees werd gebruikt in het contact met Aziatische vreemdelingen en slaven, Maleis in het contact met de inheemse bevolking. Beide talen werden in toenemende mate gebruikt als voertalen op school en in de kerk, en ten gevolge van het grote aantal gemengde huwelijken werden beide talen ook thuis steeds vaker gehanteerd. Tot ongeveer 1750 had het Maleis-Portugees meer prestige, daarna werd het Maleis de dominante taal. Gedurende de negentiende eeuw zou het Maleis-Portugees snel verdwijnen; het bleef nog enige tijd de taal van de laagste klasse van gemengde afkomst.

Het Nederlands was de officiële taal van de V.O.C., vaak ook van de kerk, en in Batavia op een enkele school. De bevoorrechte positie van het Maleis en het Maleis-Portugees verhinderde de verbreiding van het Nederlands, maar eveneens de creolisering ervan: er was immers geen behoefte aan een gecreoliseerd Nederlands. De invloed van de inheemse talen op het Nederlands bleef beperkt tot delen van de woordenschat. Veel produkten werden naar het moederland verscheept; de dagregisters van de V.O.C. getuigen van een veelheid aan produkten, onder hun inheemse namen geregistreerd. Deze inheemse namen bleven overigens alleen op de Molukken en in Batavia bekend, want van een geregelde migratie tussen het moederland en de kolonie was geen sprake. Van invloed van het Nederlands op de inheemse talen is in het geheel niets te merken. Natuurlijk raakte men bekend met westerse produkten als schoenen, kerken, tabak, lantaarns en kasten, om er een paar te noemen, maar ze waren al door de Portugezen geïntroduceerd, met hun Portugese namen: *sepatu* 'schoen', *gereja* 'kerk', *tembakau* 'tabak', *lanterna* 'lantaarn' en *lemari* 'kast'. We schonken het Maleis wel *kakus* 'w.c.' uit *kakhuis*, een woord dat in het Nederlands al lang niet meer voorkomt.

2 De negentiende eeuw

Gedurende de negentiende eeuw veranderden als gevolg van de Franse revolutie de ideeën omtrent opvoeding en onderwijs. De gedachte van onderwijs voor iedereen, gestimuleerd en begeleid door de overheid, leidde in 1818 tot een besluit dat scholen aankondigde voor de inheemse bevolking, met inbegrip van het niet-christelijke deel.

Maar tussen droom en daad staan praktische bezwaren: het noodzakelijke geld ontbrak, deels door de grote Java-oorlog, en alle inspanning was nodig om een nieuw belastingsysteem in te voeren, dat de lokale grondeigenaars dwong koffie, thee en tabak te verbouwen en een deel van de opbrengst aan de regering af te staan. In de eerste decennia van de negentiende eeuw werden er uitsluitend scholen voor Europeanen gesticht, twintig op Java en vijftien buiten Java. Het proces van nederlandisering van de

Europese gemeenschap kwam langzaam op gang. Vele klachten werden er geuit over de gebrekkige beheersing van het Nederlands. Uit een onderzoek dat aan het einde van de eeuw is gehouden, blijkt dat 30% van alle Europese leerlingen uit het eerste jaar van de lagere school nauwelijks Nederlands verstond, en dat 40% helemaal geen Nederlands kende. De voornaamste oorzaak was - zoals ook in de V.O.C.-tijd - het geringe aantal Europese vrouwen, waardoor het Nederlands de thuistaal niet kon worden. Daar werd Maleis gesproken, of - voor het eerst - een gecreoliseerd Nederlands; het verdwijnen van het Maleis-Portugees viel samen met de ontwikkeling van Maleis-Nederlands. De school kon dit proces nauwelijks tegengaan.

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de behoefte aan Europese overheidsfunctionarissen die een goede beheersing bezaten niet alleen van het Maleis, maar ook van inheemse talen als Javaans en Sundanees, en aan inheemse beampten. Inheemse officieren werden opgeleid aan instituten waar Nederlands een van de vakken was. Vanaf 1864 was het aan de inheemse bevolking toegestaan Nederlandse scholen te bezoeken en officiële ambten werden voor de bevolking opengesteld. Bovendien werd het Nederlands ingevoerd op de opleidingen voor inheemse leerkrachten. Al deze besluiten werden echter in 1880 weer ingetrokken, doordat de Atjehoorlog veel geld verslond en doordat de suikermarkt ineenstortte.

3 De twintigste eeuw

De verbreiding van de kennis van het Nederlands is eigenlijk pas in de twintigste eeuw tot stand gekomen, drie eeuwen nadat de eerste Nederlanders in de oost aangekomen waren.

In 1890 was de gehele archipel onder controle van het centrale gezag gekomen. De handel, de nijverheid en de landbouw begon te bloeien. De afstand tussen Europa en Azië was verkleind door de opening van het Suez-kanaal, het gebruik van stoomboten, en later ook van vliegtuigen; bovendien was onmiddellijk telegrafisch dan wel telefonisch contact mogelijk. De maatschappij verwesterde door een toenemende migratie; voor het eerst migreerden ook veel vrouwen naar de archipel.

De Ethische Politiek - aan de inheemse bevolking mag niets worden onthouden van wat Nederland welvarend heeft gemaakt - en het Aziatische Reveil bevorderden onderwijs op grote schaal. Rond 1900 werd het Nederlands opnieuw ingevoerd op alle opleidingen voor inheemse onderwijzers en ambtenaren. Opleidingsinstituten voor inheemse artsen werden gesticht. De toelating tot de Europese scholen werd vergemakkelijkt. De inheemse aristocratie kreeg eigen scholen, waar Nederlands werd gedoceerd. In 1908 kregen de Chinezen hun eigen scholen en in 1914 de inheemsen, scholen die gelijkgesteld werden met de Europese lagere scholen. Er kwamen scholen voor voortgezet onderwijs. Als gevolg van al deze maatregelen groeide het aantal Nederlandssprekenden tot ongeveer 400.000 in 1930 (Brugmans 1937: 57). Onder dit aantal bevinden zich 172.000 Europeanen. In dit jaar bleek overigens, dat ongeveer 7.000 Europeanen en Euraziaten uit de laagste klasse geen Nederlands, maar Maleis of Maleis-Nederlands spraken. Niet minder dan 188.000 inheemsen en 40.000 Chinezen beheersten het Nederlands, zowel mondeling als schriftelijk. Na 1930 is het aan-

tal Nederlandssprekenden ieder jaar met ongeveer 15.000 toegenomen. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, beheersten 400.000 Indonesiërs het Nederlands uitstekend, als gevolg van tenminste een lagere-schoolopleiding, 0,7% van de totale bevolking van ongeveer 60.000.000. Men mag gerust aannemen, dat tenminste 200.000 Indonesiërs het Nederlands op een andere wijze redelijk hadden weten te verwerven.

De helft van de Nederlandssprekende inheemse bevolking woonde in West-Java, hoofdzakelijk in de steden Batavia, nu Jakarta, en Bandung. Slechts 6% woonde buiten de grote steden (Brugmans 1937: 59). Een westerse opvoeding betekende een culturele drainage van het platteland. Beheersing van het Nederlands maakte goed betaalde betrekkingen mogelijk, betrekkingen die alleen in de centra voor de handel en overheidsinstellingen gevonden konden worden.

Niet alleen sociaal-economische druk bevorderde het Nederlands, maar ook individuele psychologische factoren. De Nederlandse taal had zich in korte tijd een groot prestige verworven: via het Nederlands had men toegang tot de westerse cultuur. Door de beheersing van het Nederlands beschouwde de Indonesiër zich de gelijke van de westerling: steeds meer werd het Nederlands de omgangstaal van de westers opgevoede Indonesiër, niet alleen in zijn contact met Europeanen, maar ook met vrienden en familieleden.

Aan de rand van de samenleving leefden de ongeveer 7.000 Europeanen en Euraziaten die Maleis-Nederlands bleven gebruiken, het zogenaamde *Pecok* (uitgesproken als *Petjo*). De immigratie vanuit Nederland, het goede onderwijs en het groeiende aantal Nederlandssprekende inheemsen verhinderden dat deze creooltaal zich verder kon ontwikkelen, al heeft ze als de taal van het schoolplein zeker een wijdere functie gehad.

Ondertussen was het Maleis steeds belangrijker geworden. Officieel heeft het koloniale gouvernement nooit voor deze taal als regeringstaal gekozen, maar in de praktijk is de verbreiding van het Maleis bevorderd door standaardisering en bevordering van de literatuur erin. Er ontwikkelde zich een gevarieerde Maleise pers. In de Volksraad kon men zich van het Maleis bedienen, ofschoon slechts een enkel lid dat deed. In 1927 werd de naam Maleis veranderd in Indonesisch, en in 1928 werd op het congres van Jong Indonesië het Indonesisch uitgeroepen tot nationale taal. Deze taal werd snel het symbool van het groeiende nationalisme, hoewel menige Indonesische intellectueel het Nederlands prefereerde als cultuurtaal.

De Japanse invasie in 1942 maakte abrupt een einde aan de discussie over welke taal het medium in de toekomst diende te zijn: het Nederlands werd verboden, en na een korte periode waarin getracht werd het Japans in te voeren, werd het Indonesisch de enige officiële taal. Een taal-commissie werd belast met de taak het Indonesisch te standaardiseren en aan te passen aan de moderne maatschappij. Als in 1945 Indonesië zich onafhankelijk verklaart, blijft het Indonesisch de officiële taal van de nieuwe republiek: het Nederlands is niet langer een serieus alternatief.

Na de Indonesische onafhankelijkheid is het gebruik van het Nederlands niet plotseling opgehouden. Natuurlijk, honderdduizenden Nederlanders, waaronder veel Indische Nederlanders, vertrokken naar Europa,

maar eveneens honderdduizenden Nederlandssprekende Indonesiërs bleven, veelal intellectuelen die met kracht de nieuwe natie begonnen op te bouwen. Onder de oudere Indonesische elite wordt het Nederlands nog steeds gebruikt als groepstaal: beheersing van het Nederlands is nog steeds een van de beste bewijzen dat men een goede opvoeding heeft genoten. Hierbij moet niet vergeten worden, dat een passieve beheersing van het Nederlands nog immer een voorwaarde is voor wetenschappelijk onderzoek op het terrein van de geschiedenis, antropologie, rechten, linguïstiek, landbouw en bosbouw. Het is daarom begrijpelijk, dat duizenden studenten aan de universiteiten het Nederlands als bronnentaal bestuderen en dat tienduizenden buitenuniversitaire cursussen volgen (Boukema 1982). De studie Nederlands als hoofdvak trekt in Jakarta eveneens tientallen studenten.

Op den duur zal het Nederlands als omgangstaal zeker verdwijnen, maar deze verdwijning gaat niet zo snel als in de jaren na de Tweede Wereldoorlog wel gedacht werd op basis van de leeftijds piramide en de loyaliteit tegenover de nationale taal. Het is nog enige tijd de prestigetaal van de ouderen en de prestigetaal voor een aantal jongeren die trachten zich het Nederlands eigen te maken, maar nooit het vaardigheidsniveau van de ouderen zullen bereiken. In sommige intellectuele milieus wordt voorts een mengeling van Nederlands en Indonesisch gebruikt - geen mengeling in de zin van het oudere Maleis-Nederlands, maar een snelle afwisseling van alternerend Nederlands en Indonesisch, of nog vaker Jakartaans - als groepscode, vooral als grappen en intieme verhalen worden verteld aan goede vrienden.

Afgezien van het gebruik van het Nederlands als resultaat van het onderwijs in de eerste helft van de twintigste eeuw kan men nog een meer perifeer gebruik van het Nederlands constateren. Hiervan volgen twee voorbeelden, een uit Depok en een uit Jakarta.

Een deel van de bevolking van Depok, een klein dorp ten zuiden van Jakarta, nu Pancoranmas geheten, bestaat uit ongeveer 1500 Nederlandssprekende calvinisten. Ze stammen af van twaalf slavenfamilies aan wie in 1714 de vrijheid werd verleend bij testamentaire beschikking van de laatste eigenaar van het landgoed, maar onder bepaalde condities. De slaven moesten christen worden en het landgoed moest als communaal bezit worden beheerd. In de twintigste eeuw is deze gemeenschap vernederlandst. De grond werd verhuurd aan islamitische pachters uit de omgeving en de Depokkers werden gewaardeerde leerkrachten en ambtenaren in dienst van het gouvernement (De Vries 1976). In de eerste jaren van de nieuwe republiek werden de Depokkers als collaborateurs beschouwd. Velen emigreerden naar Nederland. Een aantal factoren verhinderde, dat het Nederlands in deze geïsoleerde gemeenschap verdween. Voor de oudere generatie is het Nederlands de moedertaal, de eigen taal in ieder opzicht. Bovendien is het de taal die de Depokkers als groep identificeert. Tenslotte is er een levendige correspondentie met de verwanten in Nederland en leest men in de Nederlandse taal, voornamelijk werken van godsdienstige aard.

In Jakarta leven een aantal travestieten, *wadam* genoemd (de naam is een acroniem van *wanita* 'vrouw' en *Adam*), 's avonds flanerend in een gegoede wijk. De leiders van deze travestieten hebben vaak een goede be-

heersing van het Nederlands, wat hun een bevoorrechte status geeft. Het zijn vaak afstammelingen van Nederlandssprekende families, in het bijzonder Euraziaten. Om hun geprivilegieerde positie nadruk te geven hanteren ze het Nederlands onderling als geheimtaal. Als een Nederlandssprekende travestiet lastig gevallen wordt door een klant, roept hij in het Nederlands de bijstand van collega's in.

Het Nederlands blijkt dus (nog) niet uitgestorven te zijn in Indonesië. Voordat - in een volgend artikel - wordt ingegaan op de invloed die de Nederlandse taal heeft uitgeoefend op het Indonesisch, moet nog een belangrijk aspect van het Indonesisch behandeld worden.

Voor de meerderheid van de Indonesiërs is het Indonesisch niet de moedertaal, maar een tweede of zelfs een derde taal. Het ligt alleen hierom al voor de hand dat de nationale taal toegankelijk is voor vreemde, in oorsprong niet-Maleise elementen. Bovendien moest het Indonesisch in een korte tijd het Nederlands vervangen als de nationale taal in een moderne maatschappij. Al gedurende de Japanse bezetting was aan een taalcommissie de opdracht gegeven voor een moderne terminologie zorg te dragen, een normatieve grammatica te schrijven en te adviseren omtrent het taalgebruik in informele situaties. In veel opzichten moest het Indonesisch gevormd worden ten einde een geschikt medium te worden in de moderne maatschappij. Taalplanners en taalconsulenten hadden bij de vorming van nieuwe termen de keuze uit woorden uit het Sanskriet, het Arabisch, of het Latijn en Grieks. De keuze voor de laatste woorden was een taalpolitieke: de unificatie van wetenschappelijke en technische termen in alle wereldtalen zou bijdragen aan de wetenschappelijke, commerciële en culturele uitwisseling in de gehele wereld. De Indonesische taalplanners kenden deze internationale woorden en hun afleidingen door hun kennis van het Nederlands.

In een volgend artikel wordt de lexicale, maar ook grammaticale beïnvloeding van het Indonesisch door het Nederlands behandeld. De uitgave van een lijst met alle Europese woorden in het Indonesisch (De Vries e.a. 1983) maakt zulk een studie op woordniveau gemakkelijker.

Bibliografie

- Boukema, H.J. (1982): 'Indonesië'. In: J. de Rooij e.a. *Neerlandistiek buiten Nederland en België*. 's-Gravenhage-Hasselt: IVN, 121-128.
- Brugmans, I.J. (1937): 'De verbreiding van de Nederlandsche taal in Indië'. In: *Koloniale studiën*, 42-62.
- Brugmans, I.J. (1938): *Geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië*. Groningen-Batavia: Wolters.
- De Vries, J.W., C.D. Grijns and L. Santa Maria (1983): *European loanwords in Indonesian*. Leiden: Royal Institute of Linguistics and Anthropology.
- Vries, J.W. de (1976): 'De Depokkers: geschiedenis, sociale structuur en taalgebruik van een geïsoleerde gemeenschap'. In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 126, 338-346.

Werkelijkheid kent grens noch schaarste. Kroniek van de poëzie *Theo Hermans*

Op 3 augustus stond het ineens in de krant: aan het eind van dit jaar zal de koning der Belgen de Prijs der Nederlandse Letteren uitreiken aan de keizer der Vijftigers. De driejaarlijkse onderscheiding, waar behalve het unieke prestige een slordige 18000 gulden aan vastzit, wordt Lucebert toegekend voor zijn gehele letterkundige werk. De jury heeft er goed aan gedaan juist op dit ogenblik Lucebert voor te stellen. De laatste tijd werden de Vijftigers nogal eens op de korrel genomen en de Grote Prijs die hun voorman nu te beurt gevallen is, betekent een heilzame herinnering aan de enorme golfbeweging die de poëzie van Vijftig heeft veroorzaakt.

Het lijkt bovendien of Lucebert zich bewust heeft warmgelopen voor de gelegenheid. Toen in 1981 zijn bundel *Oogsten in de dwaaltuin* verscheen (zie *NEM* 37), was het voor het eerst in twintig jaar dat er nieuw werk van hem te lezen was. Eind vorig jaar volgde, ditmaal op groot formaat uitgegeven, *De moerasruiter uit het paradijs* (Amsterdam, Bezige Bij; 36 blz., 35 fl.). Lucebert is kennelijk op dreef. Als toegift zit er bij de nieuwe bundel een grammfoonplaatje waarop de dichter met warme stem twaalf gedichten leest, drie uit de *Moerasruiter*, drie uit *Oogsten* en de rest uit ouder werk.

Verrassend kan Luceberts jongste produkt evenwel niet heten. Hij trekt de vertrouwde poëtische lijn door en maakt dus overvloedig gebruik van aaneengeregen klankassociaties, spitse woordspelingen, een soms curieuze zinsbouw en schitterend uitgesponnen beelden. Verscheidene gedichten klinken weliswaar verbeterd en grimmig, met iets van de koude woede die diep in Lucebert schuilt, maar over het algemeen voert een onverwoestbaar lyrisch optimisme de boventoon. ‘Werkelijkheid kent grens noch schaarste’, heet het ergens midden in de bundel en het laatste gedicht lijkt te suggereren dat het uitproberen van nieuwe combinaties en mogelijkheden in taal er toe kan bijdragen de werkelijkheid nog wat grenzelozer en voller te maken. Ook dat zijn inzichten waar Lucebert reeds mee werkt sinds de dagen dat hij het had over ‘de ruimte van het volledig leven’ die in het gedicht tot uitdrukking moest komen.

Een andere Vijftiger die zijn verleden weer heeft opgehaald, is Jan Elburg. In 1975 waren zijn *Gedichten 1950-1975* in één kloek boekdeel bij elkaar gebracht (Bezige Bij; 485 blz.). Onlangs verscheen een bloemlezing daaruit, onder de titel *Iets van dat alles. Een keuze uit de gedichten* (Bezige Bij 1982; 124 blz.). Wiel Kusters zorgde voor een informatief nawoord, waarin hij vooral aandacht besteedt aan Elburgs ontwikkeling als dichter.

Net als in de *Gedichten 1950-1975* ontbreken in deze bloemlezing de vier nog vormvaste en traditioneel getinte bundels die Elburg vóór 1950 uitgaf. De dichter zelf heeft ze achteraf als weinig meer dan een aanloop naar zijn eigenlijke poëzie beschouwd, maar literair-historisch gezien is het jammer dat deze vroege verzen nu vrijwel onbereikbaar zijn geworden.

Noch Kusters' nawoord, noch bijvoorbeeld de - overigens voortreffelijke - dokumentatie van R.L.K. Fokkema, *Het komplot der Vijftigers* (Bezige Bij 1979), geven meer dan een heel algemene indruk van Elburgs poëtische leerjaren. Als men echter bedenkt dat Elburgs eersteling *Serenade voor Lena* (1942) heette, leest men het titelgedicht van zijn eerste Vijftigersbundel, *Laag Tibet* (1952) toch anders, vooral bij regels als: 'De lauwe branding in mijn mond zal geen muziek,/ geen serenades op mijn huig verslijten:/ er blijft verbitterd zand om in te bijten,' enzovoort.

Dichterlijke omkeringen in de letterlijke zin van het woord zijn trouwens een typisch Elburgse specialiteit. Het bekendst zijn vermoedelijk zijn 'contravormen naar 5 oostakkerse gedichten van hugo claus' uit 1971, waarvan er in *Iets van dat alles* twee zijn opgenomen. Claus' gedichten worden daar woord voor woord in hun tegendeel vertaald, zodat bijvoorbeeld de regel 'De wondere wagens der zon gaan onder' er uit gaat zien als 'De alledaagse voetgangers van de maan komen op' en zo verder tot het bittere einde. Dat is een onschuldig spelletje, zoals Elburg ook nadrukkelijk heeft verklaard. Maar Wiel Kusters wijst in zijn nawoord bij de bloemlezing op een onvermoed aspect van Elburgs contravormen. Hij toont namelijk aan dat 'Waar ook ter wereld', het openingsgedicht van de bundel *De gedachte mijn echo* (1964), eveneens een aantal onmiskenbare omkeringen bevat van een gedicht van Paul Eluard uit 1949, waarin deze de lof van Stalin had gezongen. Elburgs gedicht houdt juist een afrekening met het stalinisme in. De bundel waar het in voorkomt betekent tevens een belangrijk keerpunt in zijn poëtica. Hoewel Elburg zijn poëzie altijd heeft beschouwd als 'de draagster van het verlangen naar een omgewentelde maatschappij', is hij zich sinds *De gedachte mijn echo* merkelijk meer op persoonlijke en taalbetrokken kwesties gaan toeleggen. Toch is hij, evenzeer als Lucebert, in hart en nieren een Vijftiger gebleven, met een uitgesproken voorliefde voor experimenten met krachtige, beweeglijke en vaak speelse beelden.

Aan speelse beelden doet Lévi Weemoedt ook wel, maar krachtig en beweeglijk is vermoedelijk het allerlaatste wat hij zou willen zijn. Weemoedt, als dichter zo ongeveer de meest volkomen contravorm van Jan Elburg, is een exponent van de Nieuwe Treurigheid die in de zeventiger jaren de kop opstak - of, om in de sfeer te blijven, het hoofd liet hangen. Zijn verzamelbundel *Van harte beterschap* (Amsterdam, Bert Bakker 1982; 156 blz.; 19,50 fl.), ondertitel *Kleine trilogie der treurigheid*, bevat herdrukken van de bundels *Geduldig lijden* (1977), *Geen bloemen* (1978) en *Zand erover* (1981). Het eerste gedicht geeft al direct de toonhoogte aan: mistroostig, droefgeestig, wanhopig, neerslachtig, droevig en smart'lijk, welk laatste woord zijn poëtische spelling overdraagt op oef'ning en bung'lend, ook allebei op die eerste bladzij. Een eind verder zegt 'Een huis vol' het in vier regels:

Ik ben getrouwd met Treurigheid,
 woon samen met Verdriet.
 Krijg soms bezoek van Eenzaamheid
 maar helpen doet dat niet.

Die bodemloze triestheid is de grote constante: de dichter voelt zich eenzaam, zielig en het leven moe; de doodsgedachte komt in verschillende, doorgaans ironische vormen om de hoek kijken.

Ironie en zelfspot horen bij deze gesteldheid als grimlachjes bij snikken. De negentiende-eeuwse allusies worden trouwens ondanks de hedendaagse enscenering wakker gehouden in regels als:

Vrouw Arremoe krabt aan de dubb'le ramen:
háár erfpacht ben 'k, van eeuwigheid tot amen.

De aflossingscondities zijn zéér rekbaar.
Alleen mijn smart is met geen mogelijkheid aftrekbaar.

Het meest geslaagd zijn een aantal gedichten waarin Weemoedt zijn oneindige moedeloosheid laat contrasteren met dynamische bezigheden zoals hardlopen en voetballen. Het sonnet 'Antiloop' gaat over zo'n anti-loop, de wedren van het menselijke bestaan waarin de dichter van de droevige figuur aan aller spot en hoon ten prooi is en tenslotte zelfmoordplannen gaat koesteren. Het gevoel van nergens op zijn plaats en niet gewaardeerd te zijn gaat de hele bundel door. In de middelste afdeling, *Geen bloemen*, komt daar het beeld van de smachtende smoorverliefde bij, wiens teerbemide ofwel nog onbereikbaar ofwel alweer vertrokken is.

Met die Piet-Paaltjensachtige, dik aangezette tranerigheid heeft Lévi Weemoedt overigens bijzonder veel succes geogst. Zijn debuut, *Geduldig lijden*, was binnen het jaar aan de vijfde druk toe, en het is hem commercieel voor de wind blijven gaan. Maar in dit genre leidt elk teveel tot verveling. Reeds in 1979, in een recensie van Weemoedts tweede bundel, *Geen bloemen*, sprak Jan van der Vegt de hoop uit dat er geen derde bundel in diezelfde toonaard zou komen, want het literaire spel was volgens hem reeds volop tot een routine aan het vervlakken (*NRC*, 8.6.1979). Sindsdien publiceerde Weemoedt niet alleen *Zand erover*, maar ook de tamelijk omvangrijke verzameling *Van dansen en zingen & treuriger dingen* (1980), met ontelbare íntreurige varianten op de basisregel: 'Er lekken tranen in de haverhout'. Dat eindeloze voortborduren werkt voorspelbaarheid in de hand, omdat het thema zo smal is, de techniek zo beperkt en grappig blijven zo aartsmoelijk. Wie er toevallig voor in stemming is, zal de meewarige martelarenluim allicht waarderen. Na verloop van tijd zet de verveling echter onvermijdelijk in. Ook in het genre van het 'light verse' lijkt Weemoedt daarom hoogstens een 'minor poet', zij het een heel populaire. Van gebrek aan populariteit bij het lezend publiek heeft Ed Leeftang tot nu toe evenmin te klagen gehad, al houdt de overeenkomst met Weemoedt daar op. Leeftangs jongste bundel, *Op Pennewips plek* (Amsterdam, Arbeiderspers 1982; 52 blz., 24,50 fl.), zijn derde sinds hij in 1979 debuteerde met *De hazen* (zie *NEM* 36), werd meteen op 2500 exemplaren gedrukt, een uitzonderlijk hoog aantal. Hij is enigszins ongewoon in de hedendaagse poëzieproductie omdat hij - zoals de titel aangeeft - de wereld van de schoolbanken en hun bewoners tot onderwerp heeft. Leeftang is een dichter die zowel diepgang als vormbeheersing bezit. In dit geval zijn die kwalitei-

ten gericht op het aftasten van de zonderling tweespaltige wereld die leraren en leerlingen gedurende enkele jaren bijna dagelijks delen. Leefflang gaat hierbij met zijn gewone omzichtigheid te werk, van gedicht tot gedicht een eigen atmosfeer opbouwend aan de hand van zorgvuldig geplaatste klankherhalingen en perspectiefverschuivingen. Op verschillende vlakken wordt telkens weer getracht, meestal via het zelfbewustzijn van de leraar, de subtiële psychologie van klas en kennisoverdracht te vatten. Daar gaat een beschrijvend en anekdotisch element mee gepaard dat af en toe net iets te braaf lijkt en daardoor een moraliserende en sentimentele bijtoon dreigt te ontwikkelen. Het is mogelijk dat Leefflang, die naar verluidt zelf leraar is aan een pedagogische academie, niet voldoende afstand van zijn onderwerp heeft weten te nemen. Het is echter evengoed mogelijk dat de wil tot begrijpen en beschrijven wat te vaderlijk en te vrijblijvend gehouden is om bij de lezer echt iets los te slaan. Tot het hoge niveau dat in de beide vorige bundels doorlopend bereikt werd, komt *Op Pennewips plek* dan ook in een kleiner aantal gevallen.

Leefflangs manier van schrijven is altijd vloeiend en afgerond. Bij een dichter als Roland Jooris zijn alle golvingen en rondingen van de stijl welbewust weggeknipt, zodat er slechts flinterdunne reepjes tekst overblijven, alsof de woorden slechts druppelsgewijs losgelaten mogen worden. Jooris' nieuwe bundel, *Akker* (Tielt/Bussum, Lannoo 1982; 57 blz.) is zijn eerste sedert de keuze uit de *Gedichten 1958-1978* (Antwerpen, Lotus 1978), en het lijkt of hier de minimalistische instelling nog op een ander vlak is doorgevoerd. Het boek bevat nauwelijks 21 gedichten, allemaal vrij kort, met regels die maar bij hoge uitzondering vijf woorden halen. De lezer die daarvoor 275 Belgische franken moet neertellen, zou geneigd kunnen zijn te denken dat hij schaamteloos bedrogen wordt.

De lezer zou zich schromelijk vergissen. Jooris' gedichten dient men te beschouwen als een soort kostbare miniaturen, die enige toegespitste aandacht best kunnen verdragen. Toch zoekt hij zijn onderwerpen nooit ver van huis. Het gezichtsveld omvat weinig meer dan een kamer, een raam, wat takken, stenen, water. De complexiteit zit in de wijze waarop hij, uitgaande van dat alledaagse materiaal, verbanden legt tussen woorden, beelden, stemmingen en dingen. Doordat de lijnen zo fijntjes gepenseeld zijn, krijgt de verbeelding van de lezer ruimschoots de gelegenheid om het omliggende wit in te vullen.

De schildersmetaforen komen overigens spontaan bovendrijven bij het spreken over deze poëzie. De plastische kunsten houden Jooris' belangstelling reeds jarenlang gaande en ook *Akker* telt verscheidene gedichten die rechtstreeks met schilders en schilderijen te maken hebben. Jooris' hele poëzieopvatting draait rond begrippen als etsen en schetsen, zichtbaar en tastbaar maken. Ook in *Akker* staat weer een programmatisch gedicht dat 'Dichten' heet:

vul
 zonder spreken
 het raam
 op, de rechthoek
 de tijd

grif
 met een schaarse
 pen
 in dit raster
 de avond

Een woord als ‘schaars’ is even kenmerkend voor Jooris' bijzonder zuinige stijl als de karige leestekens en de ijltje die om de regels hangt. In *Akker* komen verwante bijvoeglijke naamwoorden voor als leeg, schraal, onthecht, uitgeteerd en dergelijke. *Meer is minder* is de titel van een bundel uit 1972; een echo daarvan klinkt door in *Akker*: ‘met steeds minder/ vermeerderd’. Dat ‘steeds minder’ omvat echter nog altijd een nauwkeurig gedoseerde portie ruimte, tijd, geluid, betekenis en gevoel, meer dan genoeg om er geslaagde gedichten mee te construeren. Bij Jooris is het uitdunnen en uitsparen tot een kunst geworden die velen, met veel meer woorden tot hun beschikking, hem zullen benijden.

Mededeling van de redactie.

In dit nummer verschijnt geen kroniek van het proza. De auteur, prof. dr. R.P. Meijer, heeft geen gelegenheid gehad die te schrijven, aangezien hij deze zomer van Londen naar Jakarta moest verhuizen, waar hij tot hoogleraar in de Nederlandse letterkunde benoemd is. Zijn collega's-redacteuren feliciteren hem met zijn benoeming, wensen hem alle goeds in zijn nieuwe standplaats en hopen zijn kronieken in de toekomst weer te zullen ontvangen.

Boekbesprekingen

Van Dale, Groot Woordenboek Frans - Nederlands door prof. dr. B.P.F. Al in samenwerking met drs. A.G.M. Beerden, drs. D.T. Greidanus, prof. dr. J.J. Spa, drs. M.M.C. Bosch, drs. A.J.A. Meijers. - Van Dale Lexicografie, Utrecht, Antwerpen, 1983. - 25 cm, 1579 blz. - ISBN 90 6648 1013.

Het verschijnen van de Van Dale Woordenboeken voor hedendaags taalgebruik zal ook voor de neerlandisten extra muros een van de belangrijkste gebeurtenissen van dit decennium op de boekenmarkt blijken. Wie zich bezighoudt met het verbreiden van de kennis van de Nederlandse taal en cultuur stoot zich onophoudelijk aan de gebrekkigheid van de bestaande woordenboeken die voor duizenden woorden en uitdrukkingen geen, onjuiste of verouderde vertalingen geven. Sinds april hebben we dan het eerste deel van de aangekondigde serie in huis: Van Dale Groot woordenboek Frans - Nederlands, samengesteld door een veelkoppige redactie onder leiding van prof. dr. B.P.F. Al.

Beantwoordt dit woordenboek aan onze, door alle publiciteit hooggespannen, verwachtingen? Het is in ieder geval dikker dan alle bestaande Frans - Nederlandse woordenboeken, het is bijzonder goed leesbaar gedrukt en bevat, zoals men bij een eerste vluchtige blik al kan zien, veel en veel meer hedendaagse woorden en uitdrukkingen dan welk ook van zijn voorgangers. Vulgaire taal en zelfs schuttingwoorden heeft de redactie niet omzeild. Dit is eerlijk, maar toch vraag ik me soms af of de gegeven vertalingen niet gewild grof en vulgair zijn t.o.v. de Franse originelen. Is het zich 'ongeremd' uitdrukken echt zo'n 'must'?

De redactie heeft veel werk gemaakt van het ontwerpen van een strak systeem waarin ieder lemma wordt gegoten. Hoewel trots op dit systeem schijnt zij toch te twijfelen of de gebruiker nu wel zit te springen om zo'n kader (Ter inleiding p. 10). Het systeem zit logisch in elkaar en biedt in elk geval de mogelijkheid om vooral de grotere lemmata goed op te bouwen. Over het feit dat de schrijvers, ondanks deze voorkeur voor logische opbouw, in andere opzichten soms hoogst onsystematisch te werk zijn gegaan aanstonds meer. Blijven we nog even bij het genoemde kader. Het kost veel plaats aan cijfers, punten en dropjes. Had daar dan niet nog één tekentje bijgekund: de geslachtsaanduiding van de Nederlandse zelfstandige naamwoorden? Deze aanduiding is onmisbaar voor buitenlandse gebruikers, maar helaas worden die opzettelijk genegeerd: p. 14: 'Dit woordenboek gaat echter resoluut uit van de kennis van de Nederlandstalige gebruiker'. Het klinkt als een boycot van de steeds talrijker buitenlanders die het Nederlands wensen te leren en te begrijpen. De tweede resolutie van het vijfde Colloquium Neerlandicum (Noordwijkerhout, 1973) en de vijfde resolutie van het achtste Colloquium Neerlandicum (Leuven, 1982) zijn dus aan dovemansoren gericht. Ik betreur ten zeerste dat de geslachtsaanduidingen in dit groots opgezette woordenboek wederom ontbreken. Dit is een misser!

Op het einde van het boek vinden we een aantal bijlagen. Allereerst een voortreffelijk compendium van de Franse grammatica. Ook dit is in

een bijzondere vorm gegoten: alle voorkomende grammaticale vormen en categorieën worden in alfabetische volgorde in het Nederlands en in het Frans genoemd en behandeld. Maar waarom heeft men dit gedeelte niet bewaard voor het woordenboek Nederlands - Frans? Het zijn toch vertalers naar een vreemde taal toe die de meeste problemen hebben met de grammatica? Een spreekwoordenlijst is een volgende toegift. Zij bevat echter niet alleen spreekwoorden. De lijst van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden afgeleid van aardrijkskundige namen is nuttig maar misschien te eenzijdig en te willekeurig getrokken uit de Petit Robert. Had men ook de Petit Larousse geëxcerpeerd dan waren de Schilikois, de 30.000 inwoners van Schiltigheim niet vergeten, net zo min als de 8500 Thannois uit Thann. Het lijkt of men hier niet zelfstandig te werk is gegaan aan de hand van een officiële lijst van Franse gemeenten. De lijst van frequente woorden - hoe frequent??? - die het boek besluit heeft geen nut voor een vertaler maar misschien kan men er iets mee doen in het onderwijs.

De lectuur van het nieuwe woordenboek is en blijft overigens een passionerende bezigheid. Op een vakantiedag die ik doorbracht met een Frans - Nederlands gezelschap werd het geen tien minuten ongemoeid gelaten. Wie er 's avonds in begint te lezen komt nog maar moeilijk naar bed. Men blijft zoeken of dit of dat er wel in staat. Zelden is het mis. Grote hilariteit als ondanks alle tieten de 'gros lolos de Lola' ontbreken. Maar dan komen ook de feilen - mag men ze 'kinderziektes' noemen (p. II)? - aan het licht.

Gecorrigeerd moet natuurlijk worden p. 15 patte - aad en pête - pad. Dat is een kleinigheid. Erger vind ik dat men bij vergelijkbare lemmata, alle systeembeginselen ten spijt, in vertalingen en voorbeelden soms maar wat aanrommelt.

Neem nu bijvoorbeeld de rangtelwoorden van 'premier' tot en met 'vingtième':

premier:	0.4 (Parijs) eerste arrondissement 3.4 habiter le -, au - in het eerste arrondissement wonen.
deuxième:	7.1 <i>o.a.</i> habiter le - in het tweede arrondissement (v. Parijs) wonen.

Bij troisième is er geen sprake van een arrondissement waar men kan wonen, bij quatrième en cinquième evenmin.

sixième:	3.1 <i>o.a.</i> habiter le - in het zesde arrondissement wonen (Parijs);
septième:	7.1 <i>o.a.</i> (Parijs) le - het zevende (arrondissement).

Het achtste arrondissement moet weer een infame wijk zijn, het wordt tenminste niet genoemd.

neuvième:	7.1 <i>o.a.</i> j'habite le - ik woon in het negende (arrondissement v. Parijs)
-----------	--

Het tiende, twaalfde, zeventiende, achttiende, negentiende en twintigste arrondissement worden wèl op dezelfde wijze in de voorbeelden opgenomen: telkens onder

	7.1 le - het tiende (<i>etc.</i>) arrondissement (in Parijs)
onzième:	7.1 le - <i>o.a.</i> het elfde arrondissement (v. Parijs);
treizième:	1.1 le - (arrondissement) het dertiende arrondissement

quatorzième: 3.1 (Parijs) habiter dans le - in het
veertiende arrondissement wonen

Het vijftiende arrondissement wordt weer overgeslagen, maar het zestiende, dat is chic, geniet evenals het eerste een voorkeursbehandeling:

seizième: 0.3 (Parijs) zestiende arrondissement, in
vette letters.

Het op een rijtje zetten van de hele republikeinse kalender levert ons een vergelijkbaar zootje ongeregeld. Daar is alle systeem zoek. Waarom vinden we bij *téméraire* wèl Charles le *Téméraire* en bij *hardi* niet zijn overgrootvader Philippe le *Hardi*?

Ook bij de hoofdvertalingen vinden we meer vreemde toestanden. Bij *grue* komt de hip of snol op de eerste plaats, daarna de kraanvogel en dan de hijskraan; bij *poule* komt de snol pas op de vierde plaats. Men kan toch niet volhouden dat bij *grue* de volgorde der vertalingen is bepaald door de veronderstelde gebruiksfrequentie van het woord in die betekenis? (Gebruiksaanwijzing p. 20). Wat is trouwens de 'veronderstelde' gebruiksfrequentie? Zo'n vage, subjectieve maatstaf mag men toch niet gebruiken bij het samenstellen van een woordenboek?

Opvallend is trouwens dat nergens met een woord wordt gerept over het corpus dat is aangelegd voor het samenstellen van dit woordenboek. Hoe heeft men de op te nemen woorden gekozen? Bij het naslaan van een aantal letterwoorden was ik heel gelukkig het dagelijks gebruikte *Cedex* te vinden, maar zoekend naar de diverse politieke partijen en vakverbonden vond ik wèl de *P.C.*, de *P.S.*, de *P.S.U.*, de *Parti radical* onder het lemma *radical*, de *S.F.I.O.* maar zonder (gesch.), niet echter de *R.P.R.* of de *P.R.* wèl de *C.F.D.T.* en de *C.G.T.* maar niet *F.O.* en de *C.F.T.C.* De machtige werkgeversorganisatie *C.N.P.F.* en de *F.N.S.E.A.* van de boeren ontbreken eveneens. Het zijn lettercombinaties die men dagelijks in de kranten leest of in het nieuws hoort. In deze tijd van crisis en werkeloosheid hadden ook het *A.N.P.E.* - arbeidsbureau - en de *A.S.S.E.D.I.C.* - organisatie die de uitkeringen aan de werkelozen verzorgt - niet vergeten mogen worden.

Ik vond allerlei commissarissen maar nog niet de *Commissaire de la République*, nieuwe titel met gewijzigde bevoegdheden voor de oude *Préfet*. Bij de *élections* staan wel de *élections provinciales*, waarover in Frankrijk nauwelijks kan worden geschreven of gepraat omdat ze er niet bestaan, maar niet de *élections cantonales* die weer wèl te vinden zijn onder het lemma *cantonal*. Op zoveel plaatsen vraagt men zich af waarom dit niet en waarom dat wèl. Men verlangt naar een verantwoording. Soms lijkt het of de redactie heel dicht aanleunt tegen de *Petit Robert*, ook in de voorbeelden. Zie in beide woordenboeken de lemma's *commencement*, *compréhensif*, *enrouler*, *entacher*, *marbrer*, *raffinement*, *ranimer*, *roseau*, *royalement* om er maar enkele te noemen die me opvielen. Een merkwaardig verschil met de *Petit Robert* vond ik p. 851 waar voor de uitdrukking *arriver comme marée en carême* de vertaling 'juist van pas' gegeven wordt, terwijl de *Petit Robert* als verklaring geeft 'inévitablement'.

Ik zou natuurlijk kunnen besluiten met een lijstje gevonden foute of half-foute vertalingen. Die zijn in Van Dale zoals in alle woordenboeken te vinden. Ook deze Van Dale zal nog een heel lange carrière moeten maken van herziene, vermeerdere en gewijzigde herdrukken om de kinderziekten

te ontgroeien en fouten uit te roeien. Ondanks al mijn op- en aanmerkingen ben ik van mening dat het nieuwe woordenboek het allerbeste is van wat de markt nu biedt. Het zal in lang niet kunnen worden geëvenaard. Wie veel uit het Frans vertaalt kan dit werk niet meer missen. Voor degenen die het dagelijks in de hand nemen zou ik wensen dat ze voor hun geld ook een stevige band hadden gekregen. Die is nou echt vodderig!

A. van Seggelen

Université des Sciences Humaines de Strasbourg

Na inzage van deze recensie van het F - N Van Dale woordenboek, stuurde de hoofdredacteur prof. dr. B.P.F. Al ons onderstaand commentaar:

- 1 Voor de redactie van dit woordenboek spreekt het vanzelf dat er voor niet-Nederlandstaligen een *goed* woordenboek F - N zou moeten worden vervaardigd (in overeenstemming met de 2e resolutie van het 5e colloquium neerlandicum). Daar komt echter nog wel wat meer bij kijken dan het toevoegen van grammaticale informatie m.b.t. de Nederlandse vertalingen. Ik heb elders proberen aan te tonen dat het zelfs onmogelijk is om één F - N woordenboek te maken dat zowel voor Nederlandstaligen als voor niet-Nederlandstaligen geschikt is (vgl. 'Dictionnaire de thème et dictionnaire de version', *Revue de phonétique appliquée* 66-67 (1983) 94-102). Hier slechts twee voorbeelden: (a) In ons woordenboek wordt *querelle* vertaald met: twist => geschil, onenigheid, ruzie. Een Nederlandstalige kent het verschil in gebruiksmogelijkheden tussen deze woorden op grond van zijn/haar taalvermogen; voor een niet-Nederlandstalige zou daaromtrent heel wat informatie moeten worden verstrekt. (b) Omgekeerd hoeft men aan een Franstalige niet duidelijk te maken dat *sache* een vorm van *savoir* is, terwijl dat voor een Nederlandstalige nuttige informatie blijkt te zijn (en om die reden in ons woordenboek voorkomt). Kortom, voor niet-Nederlandstaligen moet er een principiële ander boek komen dan hetgeen nu op tafel ligt. Veel redacteurs zijn overigens gaarne bereid daar t.g.t. hun medewerking aan te verlenen.
- 2 Het is jammer dat er zoveel (15 van de 20) arrondissementen van Parijs in het woordenboek terecht zijn gekomen. Dit is te wijten aan de gedecentraliseerde opzet van de redactionele werkzaamheden. In een volgende druk van het groot woordenboek F - N zou ik dan ook liever enkele arrondissementen verwijderen dan dat ik de ontbrekende vijf zou toevoegen. Het gaat hier immers om een 'dictionnaire de langue' (woordenboek) en niet om een 'dictionnaire de choses' (encyclopedie).
- 3 Toegegeven, de veronderstelde gebruiksfrequentie is een moeilijk te operationaliseren criterium als het erom gaat de vertaalmogelijkheden onderling te ordenen. Toch is er o.i. geen beter criterium. Er bestaan geen frequentielijsten die rekening houden met de betekenis(sen) van een bepaalde woordvorm, en de etymologie van een woord heeft de redactie doelbe-

wust niet als richtlijn voor ordening willen hanteren, aangezien de hedendaagse gebruiker daar niet bij gebaat is.

- 4 Terecht signaleert de recensent een aantal tekortkomingen. Terecht ook stelt hij dat een foutloos woordenboek niet bestaat, en dat ieder woordenboek op dat punt 'carrière' moet maken. De redactie houdt zich dan ook aanbevolen voor op- en aanmerkingen bij deze eerste druk.

Basiswoordenboek Nederlands, door P. de Kleijn en E. Nieuwborg, uitgegeven door Wolters Leuven, België, ISBN 90 309 9200 X

De internationale Neerlandistiek is hard op weg haar achterstand op het gebied van leermiddelen voor het onderwijs Nederlands als vreemde taal weg te werken. Zo is het verschijnen van het Basiswoordenboek Nederlands, samengesteld door drs. P. de Kleijn en prof. dr. E. Nieuwborg, een belangrijke stap in de richting van een volwaardig arsenaal van leermiddelen die de docent Nederlands als vreemde taal ter beschikking staan.

Het woordenboek bevat alle 890 woorden die geselecteerd zijn voor het Certificaat elementaire kennis, aangevuld met 1154 woorden voor het basisniveau. De selectie van de aanvullende woordenschat kwam tot stand door een verlaging van de frequentiegrens van $f \leq 30$ (voor het elementaire niveau) tot $f \leq 5$ op 100.000. Het resultaat is een lijst van 2044 woorden; deze lijst is grotendeels doch niet geheel gelijk aan de eerder gepubliceerde voorlopige 'woordenlijst Basiskennis'.

De makers van het Basiswoordenboek hebben het zich niet al te gemakkelijk gemaakt. In plaats van een woordenlijst met slechts de gebruikelijke betekenisomschrijvingen en enige aanvullende grammaticale informatie te produceren hebben zij een veel uitgebreider werkstuk tot stand gebracht. Elk lemma bevat, uiteraard voor zover van toepassing, uitgebreide morfologische en syntactische informatie, voorbeeldzinnen van de meest gebruikelijke betekenissen en de meest frequente vaste verbindingen. Van een zelfstandig naamwoord is het lidwoord gegeven, het geslacht en het meervoud; van een werkwoord de onvoltooid verleden tijd en de voltooid tegenwoordige tijd; van een bijvoeglijk naamwoord de meest gangbare trappen van vergelijking. Bovendien wordt na ieder lemma de woordsoort aangegeven. Na deze morfologische gegevens worden door middel van voorbeeldzinnen de syntactische functies en valenties gepresenteerd. De verschillende functies en valenties worden onder het lemma genummerd en geëxpliciteerd. Zo vindt men bij vele bijvoeglijke naamwoorden een nummering van 3 voor resp. attributief, predicatief en bijwoordelijk gebruik. Bij werkwoorden treft men veelal valenties aan in de trant van: met LV, met: dat (een bijzin ingeleid met het voegwoord dat) enz. Ondergeschikt aan de syntactische rangschikking zijn eventuele betekenisverschillen binnen hetzelfde lemma. Indien er bij dezelfde syntactische informatie méér voorbeeldzinnen staan, dan wijzen deze zinnen op verschil in betekenis. Dat staat weliswaar duidelijk te lezen in de toelichting bij het woordenboek, maar deze toelichting is niet geschreven voor de student. Het zal daarom nodig zijn

dat de docent voor het juiste gebruik van dit woordenboek instructies verstrekt aan zijn leerlingen. Men diene zich daarbij te realiseren,

dat de betekenis in dit woordenboek niet geëxpliciteerd is. De betekenis moet worden afgeleid uit de gegeven voorbeeldzinnen. En zoals reeds gezegd: verschillende zinnen bij dezelfde syntactische informatie wijst op verschil in betekenis. Maar daarnaast is niet per se waar dat bij verschillende syntactische informatie er ook steeds verschil in betekenis is; dit woordenboek geeft dan echter wel verschillende voorbeeldzinnen. Dat kan verwarrend zijn, maar is uiteindelijk de consequentie van het niet opnemen van betekenisomschrijvingen. Dat is niet per se een negatieve vaststelling, maar laat wel een moeilijkheid van het woordenboek zien. Het is ook een gevolg van het door de samenstellers gevoerde beleid: alle woorden in het woordenboek behoren tot de 2044 lemma's; d.w.z. dat ook alle voorbeeldzinnen uitsluitend uit lemma's van het woordenboek zijn opgebouwd. Dat is geen geringe prestatie en een groot voordeel voor de gebruiker, die geen onnodige frustraties oploopt bij het raadplegen van het woordenboek en bovendien, zoals de schrijvers zelf vaststellen, 'de basiswoordenschat voortdurend opnieuw in een context aangeboden' krijgen. Dit voorbeeld weegt, m.i., wel op tegen het nadeel van een misschien niet altijd even doorzichtige semantische structuur van een gegeven woord. Dat geen andere woorden dan lemma's uit dit woordenboek worden gebruikt geldt ook voor de zgn. vaste verbindingen. De vaste verbindingen vormen het laatste onderdeel van het lemma en omvatten niet slechts idiomatische uitdrukkingen, maar ook woordverbindingen zoals 'een beroep doen op iemand', 'dank u' of 'middelbaar onderwijs'.

Het woordenboek bevat nog enige aanhangsels: een aanvulling op de lemma's, een woordvormingsoverzicht en een lijst van gebruikte afkortingen.

In de aanvulling op de lemma's staan ook de tussenwerpsels. Ik vind het jammer dat die niet in het alfabet van het woordenboek zijn opgenomen. Ze zijn nu ook niet voorzien van voorbeeldzinnen. Tussenwerpsels zijn altijd moeilijk vanwege hun grotendeels emotionele 'betekenis'. Tegelijkertijd zijn ze belangrijk en zeer frequent in de dagelijkse communicatie. Het beheersen van het gebruik van een aantal tussenwerpsels door een niet-Nederlander kan het uiterlijke effect van zijn taalbeheersing aanmerkelijk beïnvloeden. Naar mijn smaak verdienen de tussenwerpsels dan ook meer aandacht dan ze gewoonlijk krijgen. Ook in dit geval.

Detailkritiek is natuurlijk hier en daar mogelijk. Zo kan men zich afvragen of het nodig is om buitenlanders lastig te vallen over het nog steeds kunstmatige verschil tussen *hun* en *hen*, waar al zo weinig Nederlanders zich aan houden. Ook gaat het mij iets te ver om te doen alsof *zij* (resp. *ze*) één persoonlijk voornaamwoord is met verschillende syntactische functies: onderwerp enkelvoud en onderwerp meervoud. Ten slotte kan ik me voorstellen dat wat meer verwijzingen naar sommige lemma's onderling handig zouden zijn geweest: *hun* en *hen* hadden kunnen verwijzen naar *ze* en *zij* en omgekeerd.

Samenvattend stellen we vast dat het woordenboek een belangrijke plaats kan gaan innemen bij het onderwijs Nederlands als vreemde taal, een baken bij de voorbereiding tot het examen Basiskennis. We hopen dan ook dat het woordenboek zijn weg zal vinden naar de gebruiker, en dat de prijs

(Bfr 355) daarbij geen belemmering zal zijn. Ik denk daarbij met name aan ontwikkelingslanden (waaronder Indonesië met een bloeiende Neerlandistiek) waar de behoefte aan goed materiaal groot is, maar de fondsen ervoor ontbreken. Zouden het Commissariaat-generaal voor de Internationale Culturele Samenwerking te Brussel en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen te Den Haag die de totstandkoming van de uitgave gesteund hebben ook de distributie ervan willen steunen?

B.M. Groen
Rijksuniversiteit Utrecht

C. de Bot, Visuele feedback van intonatie. Proefschrift, K.U. Nijmegen, 1982. 121 p.

Wie een vreemde taal wil leren moet een heleboel nieuwe vaardigheden verwerven. Eén daarvan is het zo goed mogelijk imiteren van de uitspraak van die taal. Wie daar niet in slaagt is grotendeels onverstaanbaar, maar ook de meer gevorderde student blijft nog altijd als buitenlander herkenbaar aan zijn zgn. 'vreemd accent'. Dat accent wordt ten dele bepaald door prosodische factoren: afwijkingen op het stuk van woorden zinsaccentuering, onjuiste duurverhoudingen tussen de spraakklanken en verkeerde intonatie.

De prosodische kenmerken van de spraak zijn typisch eigenschappen van grotere klankgehelen zoals woordgroepen en zinnen. Op het gehoor zijn die kenmerken vaak moeilijk vast te stellen, o.m. omdat ze in de tijd uitgesmeerd zijn. Het zijn 'globale' patronen en structuren, die men als zodanig perceptief moet leren herkennen. Men kan ze echter niet imiteren zonder ook te weten uit welke 'atomistische' elementen ze zijn opgebouwd en hoe die elementaire bouwstenen op kritische plaatsen in de uiting gerealiseerd moeten worden. Neem, bijvoorbeeld, het zeer frequente 'hoedpatroon' van de Nederlandse intonatie. Dat bestaat in essentie uit een toonhoogtestijging en een -daling. Om het goed te kunnen realiseren moet men echter méér weten, nl. op welke lettergrepen die bewegingen terecht moeten komen (en zelfs op welk moment in die syllaben ze uitgevoerd moeten worden), hoe groot ze moeten zijn, hoe snel, enz.

Om dergelijke perceptief relevante kenmerken in de vreemde intonatie te ontdekken en om bij zichzelf te controleren of hij ze goed imiteert, beschikt de student eigenlijk alleen over zijn gehoor. Het blijkt dat de auditieve analyse van voorbeeld en eigen imitatie de gemiddelde student voor grote moeilijkheden plaatst. Vandaar de hoop dat bijkomende, visuele, informatie het intonatieleerproces gunstig zou beïnvloeden.

Enigszins simplifiërend kan men zeggen dat onze toonhoogteindruk gebaseerd is op de grondtoon (F_0) van het akoestische signaal. Indien men deze grondtoon meet en op een scherm zichtbaar maakt, kan men een curve zien die het fysische correlaat moet voorstellen van de melodische impressie. Wanneer men het scherm in twee helften verdeelt, kan men de gemeten F_0 van het model en van de imitatie vergelijken. Men krijgt op die manier dus visuele terugmelding over overeenkomst en verschil tussen beide.

Het onderzoek waarop C. de Bot gepromoveerd is had vooral tot doel na te gaan of visuele terugmelding het verhoopte gunstige effect heeft bij het leren van de intonatie van een vreemde taal. Zo een onderzoek was al eerder door anderen gedaan, maar nooit op grote schaal en soms met tegenstrijdige resultaten. Het is een belangrijke verdienste van De Bot dat hij dit probleem als eerste zeer grondig en systematisch heeft aangepakt en ook aandacht heeft besteed aan diverse factoren die het effect van visuele terugmelding kunnen bepalen.

De eerste hoofdstukken van het proefschrift bieden een goed overzicht van meer algemene kwesties i.v.m. intonatieonderzoek en -onderwijs en behandelen 'feedback' en 'monitoring' in taalgebruik en taalverwerving.

In het vierde hoofdstuk wordt een experiment beschreven dat peilt naar de betrouwbaarheid van verschillende methoden van beoordeling van intonatie. Dit vooronderzoek is natuurlijk onmisbaar: het effect van visuele terugmelding kan immers alleen 'gemeten' worden door een panel van kritische luisteraars en dus staat of valt iedere conclusie met de betrouwbaarheid van het oordeel van zo een panel. De proef bestond erin dat verschillende categorieën luisteraars een evaluerend oordeel moesten geven over de imitaties van Nederlandse uitingen door vijf buitenlandse sprekers. Diverse beoordelingsprocedures werden tegen elkaar afgewogen. Eén ervan bestond uit paarsgewijze vergelijking: gegeven een model, welke van twee imitaties is beter? Het bleek dat steeds 40% of meer van de uitingen inconsistent werden beoordeeld: de luisteraars waren niet consequent met zichzelf en het dus ook vaak niet eens met elkaar. Een betere procedure bleek te zijn: een oordeel over een imitatie laten uitspreken op een 5-puntsschaal. Hoofdstuk 5 bespreekt de resultaten van het eigenlijke experiment i.v.m. de rol van visuele terugmelding, i.c. bij het leren van Engelse intonatie door Nederlanders. Er werden vier experimentele groepen samengesteld: een groep die louter met auditieve terugmelding werkte (dus op de conventionele manier in het talenpracticum) en een groep die met gecombineerde auditieve en visuele terugmelding kon oefenen. Voor deze twee groepen was de oefentijd 45 minuten. Daarnaast werden twee vergelijkbare groepen gevormd die 90 minuten konden oefenen. Deze vier groepen kregen, voorafgaand aan de oefenperiode, een 15 minuten durende instructie over belangrijke kenmerken van de Engelse intonatie, met audiovisuele demonstraties. Voor en na het experiment werden de vier groepen onderworpen aan een test die bestond uit het imiteren van 15 Engelse zinnen. Uit het scoreverschil tussen voor- en natest moest dan de gemaakte vordering blijken en die zou, naar verwachting, groter zijn bij de groep met audiovisuele terugmelding en eventueel ook bij de groepen met langere oefentijd. Er waren ook twee controlegroepen: één groep legde alleen de voor- en natest af; de andere kreeg tussenin ook de instructie, maar had verder geen gelegenheid tot oefenen.

De belangrijkste resultaten zijn de volgende. Het verschil in oefentijd leidt niet tot een verschil in prestatie, maar het verschil tussen puur auditieve en audiovisuele terugmelding wél.

In de audiovisuele groep blijkt de gemaakte vordering significant groter te zijn dan in de louter auditieve. De geboekte winst is echter erg klein: op de

5-puntsschaal maakt de eerste groep 0.5 punt vordering, de tweede 0.2 punt. Uit de vergelijking van de twee controlegroepen blijkt verder dat de instructie zelf, zonder verdere oefening, al voor een scoreverbetering van 0.3 punt zorgt: een goede theoretische uiteenzetting met aangepaste auditieve en visuele demonstraties heeft meer effect dan 45 of 90 minuten oefenen, met of zonder visuele terugmelding.

In het zesde hoofdstuk wordt experimenteel onderzocht of de effectiviteit van de visuele terugmelding bepaald wordt door de 'feedback delay' en door het taalvaardigheidsniveau van de student.

Wat de eerste variabele betreft blijkt het om het even te zijn of de student de F_0 -curve (bijna) simultaan met zijn spreken ziet verschijnen (uitsteltijd van 40 ms), of met een vertraging van 250 ms of pas nadat hij de hele zin heeft uitgesproken. De F_0 -meters die in commerciële 'feedback'-apparaten worden ingebouwd hoeven dus niet 'in real time' te werken (ofschoon daar wel eens een verkoopsargument van wordt gemaakt).

Verder is gebleken dat het effect van visuele terugmelding niet duidelijk correleert met het niveau van taalvaardigheid: er is geen groter (of kleiner) effect bij beginnelingen dan bij gevorderden.

Een interessante vraag is natuurlijk: waarom is de efficiëntie van visuele terugmelding zo gering. De Bot besteedt daar niet veel aandacht aan. Hij ziet vooral twee mogelijke oorzaken. De 5-puntsschaal wordt eigenlijk gehanteerd als een 3-puntsschaal, omdat de beoordelaars de extreme scores 1 en 5 vermijden. Daardoor is de schaal minder geschikt om hun evaluatie uit te drukken. Een andere oorzaak kan zijn dat het aanvangsniveau van de proefpersonen al zo hoog lag (bij punt 3) en (of) de testzinnen zo makkelijk waren, dat er geen spectaculaire vorderingen meer gemaakt konden worden.

De belangrijkste oorzaak lijkt me echter van een andere aard te zijn: F_0 -curven vertonen geen inzichtelijke relatie tot de perceptieve indruk die ermee overeenkomt. Kijkend naar zo een curve zie je veel meer variatie dan je meent te horen en er zijn geen objectieve criteria die bepalen welke F_0 -veranderingen perceptief relevant zijn. Je weet dus niet hoe je de curve van een voorbeeldzin moet interpreteren. Bijgevolg, wanneer je de curve van je eigen imitatie met die van het model wil vergelijken, weet je niet hoe belangrijk de vastgestelde akoestische discrepanties zijn voor de na te streven graad van perceptieve equivalentie. Die twee curven kunnen er best verschillend uitzien en toch dezelfde melodische indruk geven. Maar ze kunnen ook bedrieglijk goed op elkaar lijken en toch heel anders klinken, omdat een fysisch onopvallend verschil (bijvoorbeeld in de timing van een beweging) grote perceptieve consequenties kan hebben. De vergelijking wordt verder nog bemoeilijkt door de bijna onvermijdelijke temporele verschillen tussen voorbeeld en imitatie, niet alleen omdat de imitatie in een ander tempo kan worden gesproken maar ook omdat ze intrinsieke temporele fouten kan bevatten. Om visuele terugmelding echt nuttig te maken zouden de vertoonde F_0 -curven dus in een gestileerde en genormaliseerde vorm gepresenteerd moeten worden. De reeds aanwezige maar nog onvolledige kennis i.v.m. het perceptief stileren van F_0 -curven zou dus ingebouwd moeten worden in een 'intelligente' F_0 -meter. Dat is geen eenvoudige opdracht.

Wat we uit het onderzoek van De Bot vooral kunnen onthouden is, dat visuele terugmelding nauwelijks bijdraagt tot de effectiviteit van het intonatieve leerproces. Ook al is er een statistisch significant verschil tussen de twee relevante experimentele groepen, de nettowinst is veel te klein om aantrekkelijk te zijn. Het is trouwens niet echt zeker of de gevonden verschillen wel significant zijn. Men kan zich immers afvragen of het statistisch verantwoord is een T-test te gebruiken voor data op een ordinale schaal, en zelfs indien een parametrische toets hier toegestaan zou zijn, dan is de gekozen T-test niet evident de meest strenge. Hoe dan ook, het werk van De Bot zou geen aanleiding moeten geven tot het op grote schaal enthousiast invoeren van intonatieve feedback-apparatuur in het vreemde-talenonderwijs. Daarom is dit onderzoek op het goede ogenblik gekomen: er zijn momenteel al een paar versies van dergelijke apparaten in de handel en de fabrikanten spiegelen wel eens resultaten voor die men er blijkbaar niet van mag verwachten.

Van het proefschrift bestaat geen handelseditie. Delen ervan zijn echter al in artikelvorm gepubliceerd (in *System*, *ITL* en *Int. Journ. of Psycholinguistics*), en andere publikaties zijn in voorbereiding.

R. Collier

Universiteit Antwerpen (UFSIA)

Stanislaw Prądota: Konfrontative Phonologie Polnisch-Niederländisch. Acta Universitatis Wratislaviensis 677, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 1983.

In de *contrastieve* taalkunde worden (twee) talen met elkaar vergeleken op alle nivo's binnen één grammaticamodel, met als doel overeenkomsten en verschillen vast te stellen in de hoop uiteindelijk op die manier een bijdrage te kunnen leveren aan de studie van taaluniversalia (*theoretische* contrastieve taalkunde) en/of aan de studie van tweedetaalverwerving in de betrokken talen (*toegepaste* contrastieve taalkunde). Na het pionierswerk van Robert Lado in *Linguistics across Cultures* (Ann Arbor, 1957) (en niet *Languages across Cultures*, zoals het werk onder recensie het op blz. 5 heeft), en de grote hoeveelheid werk verricht in de jaren zestig op het Center for Applied Linguistics, Washington, D.C., ontwikkelde in de jaren zeventig de belangstelling voor de contrastieve taalkunde zich ook in Europa, voornamelijk ten oosten van onze landsgrenzen, en niet in het minst in Polen. De grootste bijdrage in dezen komt ongetwijfeld op naam van de Poolse anglistiek, die publikaties heeft opgeleverd zoals Miłkisz' *Phonology and Distribution of Phonemes in Present-Day English and Polish* (Wrocław, 1975), en Gussmann's *Contrastive Polish-English Consonantal Phonology* (Warszawa, 1978). Het werk van met name de laatste is er het bewijs van dat deze stroming in de Poolse linguïstiek taalkundigen oplevert die niet alleen op hun eigen markt thuis zijn, maar bovendien in bredere zin werk van hoog nivo presenteren, getuige zijn *Introduction to Phonological Analysis* (Warszawa, 1980) en *Explorations in Abstract Phonology* (Lublin, 1978), van het laatste waarvan onlangs een bewerking verscheen bij de M.I.T. Press (Cambridge, Mass., 1980). Ook Awedyk's *The Syllable Theory*

and Old English Phonology (Wrocław, 1975) is een internationaal gewaardeerd produkt uit deze school.

Nu sinds 1975 de studie van het Nederlands op Poolse universiteiten mogelijk is, is het niet onverwacht dat ook de contrastieve studie van het Nederlands en het Pools ter hand is genomen, met name onder invloed van Morciniec in Wrocław. Deze laatste is zelf (onder veel meer, natuurlijk) de auteur van *Distinktive Spracheinheit im Niederländischen und Deutschen* (Wrocław, 1968) en *Zarys gramatyki niderlandskiej* (Wrocław, 1980), en nu presenteert zijn leerling Stanisław Prądota zijn Habilitationsschrift *Konfrontative Phonologie Polnisch-Niederländisch* als Acta Universitatis Wratislaviensis no. 677 van de Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 1983. Het boek bestaat na een kort voorwoord uit drie hoofdstukken: I 'Theoretische Probleme der Konfrontativen Phonologisch-Phonetischen Studien' (blz. 5-18); II 'Die Segmentalen Einheiten des Polnischen und des Niederländischen' (blz. 19-114); en III 'Die Nicht Segmentalen Erscheinungen des Polnischen und des Niederländischen' (blz. 115-186); waarna noten en bibliografie het werk completeren tot 265 blz. Elk van de twee hoofdstukken II en III bestaat uit dezelfde drie onderdelen: een analyse van het Pools op het aangekondigde gebied, een zelfde analyse van het Nederlands, en vervolgens een contrastieve vergelijking van de twee talen. In de terminologie van de contrastieve taalkunde is dit werk *unilateraal*, in die zin dat bij de vergelijking het Pools het uitgangspunt is, en het Nederlands doeltaal. De auteur stelt ook (blz. 10) dat binnen de genoemde tweedeling in de contrastieve taalkunde deze studie tot de theoretische kant gerekend kan worden, hoewel natuurlijk de grens met de toegepaste variant niet altijd even scherp te trekken is. Uiteindelijk hoopt hij ook (blz. 1) dat dit werk een stap zal zijn in de ruimere taak van de Poolse Neerlandistiek, nl. 'die Konfrontierung des Niederländischen und Polnischen in allen Sprachebenen mit dem Ziel, eine synchrone, vergleichende Grammatik der beiden Sprachen zu schaffen'.

Met dit boek heeft Prądota ongetwijfeld een leesbaar, helder, en systematisch werk geleverd op een gebied waarvan de ervaring leert dat zulke eigenschappen niet meteen voor het opscheppen liggen. Zonder de pretentie te hebben deze monografie hier voor de volle honderd procent recht te kunnen doen, maak ik beneden een aantal korte opmerkingen bij elk van de drie hoofdstukken.

Het prijzen van een auteur als een goede samenvatter wordt een recensent niet vaak in dank afgenomen, maar dat risico neem ik hier graag om op te merken dat zeker in hoofdstuk I, maar ook later, de schrijver zonder overmatig uitvoerig te zijn de essentie weergeeft van zijn onderwerp en de mening daarover van anderen: in dit hoofdstuk een kort historisch overzicht en een uiteenzetting van de doelstellingen van de contrastieve taalkunde in het algemeen, en het onderhavige werk in het bijzonder. De voornaamste punten daarvan zijn hierboven al weergegeven. Het lijkt me nuttig hieraan toe te voegen dat een Neerlandistische kijk van buitenaf onder alle omstandigheden uitermate gezond is voor de Neerlandistiek zelf, en dat is één van de onmiddellijke pluspunten van de contrastieve taalkunde op deze manier bedreven. Het lijkt me hier niet de plaats uitvoerig in te

gaan op een aantal mijns inziens tamelijk fundamentele minpunten die raken aan de vooronderstellingen van dit terrein, met name wat betreft de voortdurende aarzeling tussen de theoretische en toegepaste kanten. De auteur komt hier zelf even aan toe als hij de keuze van het Praags structuralisme als theoretisch model voor zijn studie verdedigt tegenover het transformationeel-generatieve kader. Hij meent dan (blz. 11): 'Für den Fremdsprachenunterricht braucht man weniger Beschreibungen der syntaktisch-phonetischen Zuweisungen, sondern vielmehr Darstellungen der Ergebnisse dieser Prozesse, die der Lernende sich aneignen muss'. Niettemin rekent hij zijn eigen werk (blz. 10) tot de theoretische variant van de contrastieve taalkunde, met praktische bruikbaarheid als hopelijk nuttig bijverschijnsel.

Het lijkt me dat deze doelstelling in hoofdstukken II en III niet geheel wordt waargemaakt. Voor een echt theoretische bijdrage is meer nodig dan een consequent toegepaste minimal pair-test en het uitrekenen van percentages (hoofdstuk II), en het inventariseren van fonologische processen op grond van de bestaande traditionele literatuur, met als toevoeging enkele impressionistisch-fonetische opmerkingen (hoofdstuk III). Het lijkt me daarom fairder het werk te beoordelen op zijn praktische merites, waarover de volgende kanttekeningen gemaakt kunnen worden. Hoofdstuk II leidt de schrijver tot foneem-inventarissen van het Pools en het Nederlands, met klinkers en medeklinkers uitgesplitst, en de inventarissen nauw en ruim al naar gelang de hoeveelheden fonemen die uit de verschillende mogelijke analyses volgen. Dit zijn standaardoverzichten die weer goed leesbaar zijn, maar hun uiteindelijke praktische nut wordt aanzienlijk ingeperkt door wat een gebrek aan durf en avontuur genoemd zou mogen worden, bijvoorbeeld in de volgende twee opzichten. In de eerste plaats stijgt de Nederlandse foneemanalyse niet uit boven een toch op zo'n plaats of zes à zeven herhaalde mededeling: 'In unserer Studien übernehmen wir die Auffassung von Norbert Morciniec', een uitspraak die hier bijna een rol gaat spelen als taalkundig argument hoewel de lezer toch over het algemeen meer geïnteresseerd zal zijn in de mening van de schrijver dan die van zijn leermeester. In de tweede plaats leidt natuurlijk de contrastieve analyse van de foneemsystemen tot een aantal soms interessante observaties over verschillen en overeenkomsten, maar daarnaast ook naar tamelijk specifieke uitspraken over moeilijkheden die zullen optreden bij de tweedetaalverwerving, in beide richtingen. Zo vermoedt de schrijver bijv. (blz. 82) dat Polen moeilijkheden zullen hebben bij het verwerven van de Nederlandse *ng* en *h*. Het lijkt me tekenend voor het hinken op twee gedachten in het vakgebied (niet doorzetten op het moment dat uitspraken kunnen worden gecontroleerd, want het is geen toegepaste taalkunde; niet te veel theorie anders is het praktisch niet meer bruikbaar) dat de schrijver ook niet bij zichzelf een dergelijke contrastieve uitspraak verifiëert, hoewel hij in elk geval één lezer uitermate nieuwsgierig heeft gemaakt.

In hoofdstuk III volgt een vergelijking van het Pools en het Nederlands qua fonologische processen. Dit is onder de voor de hand liggende ruimtebeperkingen een redelijk overzicht, hoewel de unilaterale werkwijze met het Pools als uitgangspunt ertoe leidt dat de lezer uiteindelijk het uitvoerigst wordt geïnformeerd over de Poolse fonologische processen die in

verschillende vormen in het Nederlands voorkomen (verschillende assimilaties, Auslautverhaertung, etc.) en niet andersom. Hierdoor blijven een aantal belangrijke Nederlandse fonologische processen buiten beschouwing, omdat ze nu eenmaal in het Pools (blijkbaar) niet voorkomen. N-deletie na schwa (*open-openen*) bijv., met al zijn subtiliteiten, is een proces waarvan men op grond van dit boek het bestaan niet zou vermoeden. Door deze werkwijze lijken de overeenkomsten tussen de onderzochte talen uiteindelijk groter dan ze in werkelijkheid wel eens zouden kunnen zijn, en zal de lezer, ongewaarschuwd door de auteur, voor een completer overzicht van de eigenschappen van de *Nederlandse* fonologie toch zijn heil elders moeten zoeken. In hoeverre dit de waarde van deze studie als hulpmiddel bij taalverwerving beïnvloedt zal de praktijk moeten uitwijzen.

Tot slot een aantal korte notities. Terecht probeert de auteur in dit boek het A.B.N.-Nederlands te beschrijven (met een aantal dialectische afwijkingen), maar zijn hoop dat dat kan door een grote verzameling traditionele literatuur van autoriteiten te raadplegen is ijdel, niet in het minst vanwege het normerende karakter van grote delen van de traditionele Neerlandistiek waarop de schrijver zich baseert. Met name hoofdstuk III zou gebaat zijn geweest met een revisie door een in de materie geschoolde Nederlander, die misschien geen fundamenteel andere contrastieve uitkomsten zou hebben opgeleverd, maar wel een waarheidsgetrouwer beeld van het Nederlands op een groot aantal detailpunten. Zo zouden ondermeer de volgende uitspraken revisie behoeven: ‘In solchen Wortpaaren wie “een oor” gibt es eine Pause zwischen [n] und [o:]’ (blz. 143); ‘Wenn zwei identische Konsonanten an der Morphemgrenze zusammenstossen, werden sie als ein langer Konsonant ausgesprochen. Die Frikativa [f] und [s], Nasale [m] und [n], sowie Liquiden [l] und [r] werden dabei gedehnt’ (blz. 147) (dit betekent dat *ei[s]alon* niet ambigu zou zijn, terwijl de ervaring leert dat dat wel zo is); plus de uitspraak dat het Nederlands geen nasalering kent vóór *s* op een blz. die ik niet meer heb kunnen terugvinden mede door het ontbreken van een index. Dit kan met veel meer voorbeelden worden aangevuld, en alle lijken het gevolg van het conformeren aan geschreven, vaak normerende, vaak zeer impressionistische, soms lange tijd geleden en vanuit verschillende theoretische invalshoeken opgestelde uitspraken over een levende en levendige taal. Ook hier had wat meer durf de auteur verder kunnen brengen. Teleurstellend is de behandeling van klemtoon in niet-afgeleide woorden, waar slechts de redelijk simpele oorspronkelijke Germaanse woordenschat van het Nederlands (*aard-áarde-ellénde*) ter sprake komt terwijl, zoals ik elders met Anneke Neijt heb geprobeerd uit te werken, het vermoeden gewettigd is dat het Nederlands deze woorden heeft opgenomen in zijn eigen variant van het Romaanse systeem, waarbij klemtoon in elk geval altijd op één van de laatste drie lettergrepen ligt. Maar het bestaan van het Romaanse systeem wordt hier geheim gehouden en dat is jammer, want nu ook het Pools bij klemtoontoekenning van achteraf blijkt te tellen gaat een interessante parallel verloren. De schrijver motiveert jammer genoeg niet waarom hij heeft afgezien van een behandeling van de lettergreep in beide talen, ondanks de traditionele en nu hernieuwde belangstelling. Dit lijkt me in elk geval één van de meest voor de hand liggende terreinen van verder

contrastief onderzoek van het Pools en het Nederlands. Ik hoop dat de opgesomde positieve punten van dit werk - helder, zakelijk, overzichtelijk - daarvoor een stimulans zullen zijn, met als uiteindelijk doel het inzicht niet alleen in individuele talen, maar ook in *het verschijnsel taal* te verrijken.

W. Zonneveld

Rijksuniversiteit Utrecht

Frans van Passel, Le Néerlandais pour tous. - Uitgeverij Presses Pocket, 8, rue Garancière, 75006 Paris, 1983. - 18 cm, 288 blz., 3 cassettes. - ISBN 2-266-01242-8.

Wie wel eens heeft gewerkt met studenten die in de zomervakantie naar Gent waren geweest om daar onder leiding van Van Passel hun kennis van het Nederlands te vergroten zal dit boekje met veel vertrouwen open doen.

Volgens de inleiding op het boekje, dat uiteraard voor Franstaligen is bestemd, beoogt de methode voornamelijk het bijbrengen van communicatieve vaardigheden, bruikbaar in het leven van alle dag. Elke van de veertig lessen is op overzichtelijke manier samengesteld uit een A-, B- en C-gedeelte, waarin respectievelijk A, een korte tekst of dialoog wordt gegeven, uitgelegd en vertaald; B, de grammaticale punten van A worden uitgediept en het vocabulaire aangevuld; en tenslotte C, een aantal oefeningetjes worden aangeboden.

Aan het einde van het boekje vinden we een overzicht van de hoofdpunten der Nederlandse grammatica.

Dat de personen die de cassettes hebben ingesproken allen duidelijk een zuidelijk getint Nederlands spreken kan zeker geen bezwaar zijn. Men kan zich afvragen of in teksten en oefeningen sommige echt Belgische woorden en wendingen niet beter vermeden hadden kunnen worden.

Bij een aantal details moet men zeker vraagtekens plaatsen. Zo zijn de dialoges of monoloogjes die in veel lessen voorkomen soms erg verwarrend of onsamenhangend. Waarom in zo'n cursus voor beginners verwarring zaaien door eigennamen te gebruiken die niet overeenkomen met de spellingsregels? De Franse vertaling 'FRANZ' voor 'Frans' zal wel een drukfout zijn, evenals 'SCHIDAM' voor 'jenever', maar wie vertaalt er nu in godsnaam 'Marianne' door 'ANNEMIEKE'? Wat koopt men toch in een 'boekENwinkel' als die bij Van Dale niet bestaat? Als ik in een zinnetje over de bank van de heer Roets hoor 'Het toestel van de heer Roets is twaalf' heb ik lust om te antwoorden 'Maar ik ben eenenvijftig!' Men kan toch niet serieus iemand aanleren dat hij, als er gevraagd wordt 'Hoe maakt u het?', 'Fijn' moet antwoorden! Leer hem dan te zeggen 'Dat gaat u niets aan!' De koningin van Nederland blijkt in Amsterdam te wonen, dat is nieuw. In les veertig horen we opeens van een examen dat afgelegd kan worden. Het moet wel over het Certificaat Nederlands als vreemde taal gaan, maar die mededeling hangt hier, zonder dat nadere uitleg en adressen gegeven worden, volkomen in de lucht. Wat moet een Fransman die het boekje koopt daarmee?

Ik ontkom niet aan de indruk dat lesmateriaal in Gent en misschien ook elders met veel succes gebruikt, doordat er een docent uitleggend aan-

wezig is, hier in grote haast bij elkaar is gezet. Was de hele methode nog eens goed met enkele docenten doorgepraat - en dan toch ook met minstens één Noordniederlander zonder vooroordelen - dan had Néerlandais pour tous een goed boek kunnen zijn.

A. van Seggelen

Université des Sciences Humaines de Strasbourg

Haas, Nel de, en Marijke de Muinck. *Basic Dutch. A Text-* and Exercise-Book for the Study of Colloquial Dutch/ Gesproken Nederlands. Een werk- en oefenboek voor hen die Nederlands willen leren vanuit het Engels. Amsterdam en Maarssen: APA-Holland University Press, 1982, xi + 180 bladzijden, ingenaaid, ISBN 90 302 1240 3, f 26, - / export f 25, -; *sic Schoenmakers, Anneke. *Praatpaal. Een cursus Nederlands voor beginners. Cheltenham: Stanley Thornes, 1981, xv + 144 bladzijden, ingenaaid, ISBN 0 85950 474 3, £UK 3.95; Williams, Jelly K. (compiled by). *A Dutch Reader. Cheltenham: Stanley Thornes, 1981, ix + 102 bladzijden, ingenaaid, ISBN 0 85950 349 6, £UK 3.75.***

In de goede, oude tijd van het Leidseplein-bohémienisme, rond de beginjaren zestig dus, heeft een Nederlandstalige criticus wiens naam mij is ontschoten eens over een terecht onvolprezen prozamaaksel van die periode beweerd: ‘het probeersel is publicabel geworden’; ook in de literaire kritiek van recente jaren kom je dergelijke uitspraken tegen: P.M. Reinders, een criticus die *NEM*-kroniqueur van het proza, Rein Meijer, zo nu en dan met instemming citeert, heeft ook zo iets beweerd n.a.v. een roman van een Nederlandse auteur (tot het noemen van namen heb ik het hart niet).

Nu kan men hetzelfde beweren over een leerboek Nederlands voor anderstaligen nl. over *Basic Dutch*.

Het boek bestaat uit 20 hoofdstukken, waarvan elk onderverdeeld in een tekst(je) in spreektaal; summier grammaticale (soms paradigmatische) behandeling van fonologie, morfologie en syntaxis; lijsten van zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en zg. ‘idioom’; gevolgd door oefeningen van het type stimulans-respons. Hiermee zal de leerling ‘Nederlands leren spreken, bij voorkeur onder leiding’, en verder: ‘In *Basic Dutch* staat niet zozeer de grammatica centraal, doch de spreekvaardigheid en vele daarmee verbonden eigenschappen’, in het Engels nog krasser: ‘The ability to speak the language, not its grammar, is the essence of this book’ (flaptekst).

De schrijfsters impliceren dus dat grammatica geen essentieel bestanddeel is van het (tweede)taalverwervingsproces. Natuurlijk is de gedachte dat een leergang niet mag ontaarden in het van buiten leren van zg. regels zo langzamerhand vertrouwd. Maar de oplossing die men in dit boek heeft gevonden is funest: het bestaat in het summier en vaak onjuist aanduiden van de fonologische, morfologische en syntactische eigenschappen die de leerling zich eigen moet maken. Het ‘vanuit het

Engels' van de titel betekent niets meer dan dat de weinige uitleg die er is, in een vaak ongaaf

Engels geschiedt. Voorbeelden van een en ander:

fonologie: op blz. 3 staat dat *ij*, *oe* en *eu* tweeklanken zijn: klank en grafeem worden door elkaar gehaald. Op blz. 12 krijgen wij een héél eigenaardige tweeklank: *ch* (*sic*)!

syntaxis: op blz. 131 lezen wij: ‘The construction: “er vandaan, er uit, er naar toe” is not used when referring to persons:

Ik ga *naar* de film.

Ik kom *er* net *vandaan*.

Ik ga *er naar toe*.

Ik ga morgen *naar* de stad.

Ik kom net *uit* Utrecht.

Ik ga *er* morgen *naar toe*.

Mijn vragen als oplettende leerling zoals “Wanneer mag ik dan wél “er uit” gebruiken?” en “Wat wordt er dan wél gebruikt “when referring to persons”?” blijven echter onbeantwoord.

De behandeling van OM + TE, waarbij “Om + te and infinitive” introduces an addition of purpose of goal’ (140-1) maakt geen onderscheid tussen facultatief gebruik van *om* als in ‘Het is dan moeilijk *om* op tijd te remmen’ en verplicht gebruik van *om* als in ‘Ik ga nog even langs het gemeentehuis *om te vragen* of m'n paspoort er al is’.

In *Basic Dutch* krioelt het van dergelijke onvolledigheden en fouten, op een manier die frustrerend en irriterend werkt. Ik vermeld nog verder de soms duistere en/of modelresponsloze oefeningen (op blz. 151 staat: ‘Vul in’ moeten/moeten + niet/moeten + geen/hoeven + niet + te/hoeven + geen + te’ zonder enige inzichtgevende tekst of uitleg vooraf); en het feit dat ‘idioom’ alle categorieën bevat behalve zelfstandige naam- en werkwoorden, een *pis-aller* is dus. Kortom, alles is te summier en/of onsystematisch: het boek is verward en sticht daarom verwarring. Op één punt heeft het echter iets positiefs te bieden.

De teksten zijn goede voorbeelden van moderne Noordnederlandse spreektaal. Anders dan in *Levend Nederlands* is er weliswaar geen echte ‘lijn’ in de opeenvolging van stukken, d.w.z. er is geen ‘verhaal’, zodat wij de volgende aflevering met zijn ‘leerlingvriendelijke’ taalfiguranten niet met spanning kunnen afwachten; er is bovendien overwegend slechts één soort spreekstijl: die van randstedelijke jongeren (zelfs behept met lichte puberachtige agressie (b.v. op blz. 38: ‘Naar de film? Hoe kom je daar nu bij? Nou, goed. We zien wel.’)). Desondanks biedt elke tekst een rijk arsenaal aan Nederlandse omgangstaal van nu, op basis waarvan men mogelijk een cursus *had* kunnen schrijven.

De uitgever, die een goed wetenschappelijk fonds heeft, heeft een blunder begaan door deze cursus uit te geven: om met een variatie op een Engelse uitdrukking te eindigen, hij is met de verkeerde voet op de *bandwagon* gestapt.

Praatpaal is veel beter. In de eerste plaats is het qua typografie en papier een *prettige* uitgave; in de tweede plaats is het heel anders van inhoud, alhoewel gelijk van hoofdopzet (blz. xv: ‘Uitgangspunt is echter voortdurend het verkrijgen van spreekvaardigheid’).

Nadat de leerling in de eerste vier lessen vertrouwd raakt met de vraag-en-antwoord-methode die in elke les wordt toegepast en bovendien

iets leert over uitspraak en spelling, wordt h/zij in de volgende vierentwintig lessen d.m.v. korte, steeds moeilijker wordende (voor het grootste deel spreektaal-)teksten, en onmiddellijk na elke tekst met vragen en oefeningen *direct aangespoord* om Nederlands te spreken, om Nederlands te gebruiken. De schrijfster maakt zich geen illusie over wat de autodidact kan bereiken (blz. XV: 'Het is de bedoeling dat een Nederlandstalige leraar de lessen geeft'). De 'conversatie', zoals die in *Levend Nederlands* eerst als laatste onderdeel van elke les aan de orde komt, en in *Basic Dutch* helemaal ontbreekt, is de basis van deze cursus.

Prima, maar, maar... hoe staat het met de grammatica? Ik laat de schrijfster zelf aan het woord: ondanks de moderne voorkeur voor 'direct method courses' vindt zij dat 'the average adult learner still wants to be given rules, exercises and clear explanations' (VII). Hieruit blijkt ook dat er een expliciete doelgroep is. Bovendien beseft zij (blz. 15) dat niet alleen de leerling, maar *a fortiori* de taalpedagogisch on- of semigeschoolde Nederlander/se of Belg(ische) die plotseling voor een avond- of volksuniversiteitsklas staat, behoefte heeft aan niet te ingewikkelde terminologische begeleiding. Daarom heeft de grammaticale uitleg een laag, maar scherp 'profiel'. Het positieve resultaat van deze realistische opvatting is dat wat er behandeld wordt duidelijk afgebakend en helder is: er wordt gebruik gemaakt van verschillende lettertypes en andere gedrukte visuele hulpmiddelen om een min of meer betrouwbaar 'beeld' te geven van morfologische en syntactische items. De grammaticale uitleg gebeurt ook steeds in het Nederlands. Voorbeeld:

Uitzonderingen:

1. Het adjectief VEEL blijft meestal VEEL
2. De meeste adjectieven met als laatste letters <u>-en</u> krijgen geen 'e'
Voorbeeld: Nederlanders lopen niet meer op hout <u>en</u> klompen
NIET houte klompen (fout)
Maar <u>ien</u> & <u>oen</u> krijgen weer WEL een 'e'
Voorbeeld: het gras is groen in de zomer -- het <u>groene</u> gras

De teksten zelf zijn levendig, en soms ook maatschappij-kritisch: het milieu blijft niet beperkt tot de *dat-witte-zakdoekje-met-die-roosjes* bevolking van *Levend Nederlands*; wij leren weliswaar een 'familie Van Dijk' kennen, maar ook dat er buitenlandse werknemers met een andere achtergrond en soms met problemen zijn (b.v. Turken) die deel van de Nederlandse maatschappij uitmaken; dat de werkende vrouw het niet gemakkelijk heeft (65); en men leert niet alleen hoe je telefoneert, maar ook wat je moet zeggen als je ziek bent. Door dit alles scheppen de teksten de nodige stimulans om zelf, met de leraar en de andere leerlingen, actief bezig te zijn met taal.

Detailkritiek heeft men wel op de grammaticale uitleg. Er staan gewoonweg fouten zoals 'De voltooid tegenwoordige tijd is een grammaticale uitdrukking. Je gebruikt de v.t.t. wanneer je wilt zeggen: *'het gebeurt nu'*

(57); er staan misleidende beweringen als ‘hij moet niet zo veel roken. Dat is slecht voor hem. Niet moeten = een verbod’ (74): *mogen* + niet = een verbod; *moeten* + niet = advies; beter niet doen; *Als TEMPORAAL + verleden* tijd had bij de uitvoerige behandeling op blz. 99-100 aan de orde moeten komen; en sprekers van het Yoruba zullen vreemd opkijken als zij (ooit) lezen dat iedere taal een verleden tijd heeft (57)! Maar grondbezwaren tegen dit en andere aspecten van het boek heb ik niet.

Van bescheiden opzet is dit boek geschikt voor leerlingen bij het avondonderwijs en derg. (b.v. ‘kleine bijvakkers’ in het tertiaire onderwijs); studenten met Nederlands als hoofdvak kunnen er ook een trimester aangenaam mee bezig zijn, aangenaam *en nuttig*. Er zijn slechts Engelstalige ‘Notes for the Teacher’, en hoewel de woordenlijst slechts Engelstalige equivalenten geeft, is het gebruik van *Praatpaal* zeker niet beperkt tot ‘native’ Engelskundigen. Iedere docent Nederlands heeft iets aan *Praatpaal*: kopen.

Jelly Williams' *Dutch Reader*, een leesboek Nederlands dus, kan ik eveneens aanbevelen, alhoewel niet in alle opzichten. Het bestaat uit 106 stukjes, vnl. proza, variërend van enkele regels tot vier bladzijden. In feite is het een *Noordnederlands* leesboek, want de passages waarmee het ABZN (Algemeen Beschaafd Zuidnederlands), Vlaamse auteurs en Vlaamse situaties worden vertegenwoordigd, zijn gering in aantal (10% van het geheel).

Redactionele verantwoording voor de keuze van de stukken is er niet, wel de opmerking dat het leesboek met gemakkelijke stukjes begint en steeds moeilijker stukjes bevat (VIII). Op de criteria voor deze gradering wordt niet ingegaan. Meer om semantische dan om syntactische redenen had ik zelf soms moeilijkheden met de rangschikking: het uittreksel uit *Drie verschrikkelijke dagen* (5-9) en dat uit *Kon hesi baka* (12-15) had ik liever later geplaatst: een passage als Camperts ‘Drie jaar is te lang’ (34-7) is even moeilijk; ook Boons ‘De paradijsvogel’ komt te vroeg (54-7) en het stukje van G.L. van Lennep op blz. 66-8 veel te laat. Er zijn nog andere voorbeelden, maar over het algemeen is de indeling verstandig.

De keuze van stukken zelf is redelijk goed. Er is, zoals bekend, maar één Noordnederlands dagblad waar men soms een behoorlijk stijlniveau weet te bereiken, het *NRC/Handelsblad*, dat dan ook terecht dikwijls geplunderd is voor deze bloemlezing. Er zijn, ook terecht, twee goede verhaaltjes van Marga Minco, een vermakelijk verhaaltje van de onderschatte Joop Waasdorp, en een pittig stukje van Hermans over de postcode in opgenomen. (De postcode komt overigens nog twee keer voor, weliswaar in kleinere passages: is mw. Williams geheim-agent van de PTT?) Er is ook een hele waaier van andere stukjes waardoor men zeer veel kan leren over Nederland en zijn inwoners: zoals over de Nederlandse vlag, over veilig verkeer, over het behoud van het riet, over Christiaan Huygens, over stoeptuiniëren, over gratis juridisch advies, over Nederlands koloniaal beleid: men treft alle variaties, van het toeristische tot het maatschappij-kritische. Mw. Williams heeft duidelijk met goede resultaten veel zoekwerk verricht.

De keuze valt natuurlijk soms tegen: Madurodam (27-8) is overbekend; daarentegen is een stuk als dat over de effectenbeurs (64-5) te spe-

cialistisch. Een saai stuk als dat van Susan Montag (74-6) had men moeten weglaten, om van het gebazel van Ina van der Beugel - zelfs tweemaal - maar te zwijgen! Gaarne had ik ook enkele voorbeelden van 'kleine advertenties' gezien (B.v. *Te koop* of *Kennismaking*). Maar over het algemeen kan men tevreden zijn.

Op beperkte schaal worden moeilijke idiomatische uitdrukkingen verklaard in het (Brits-)Engels; de uitleg is toegankelijk voor Engelskundige mensen die geen Engelstaligen zijn. Evenals *Praatpaal* is *A Dutch Reader* typografisch goed verzorgd en voorzien van illustraties.

Als men bedenkt dat er weinig bloemlezingen voor anderstaligen op de markt zijn, dan kan men deze bloemlezing met enthousiasme verwelkomen. Financiële overwegingen zullen ertoe geleid hebben dat er geen oefeningen voor klassikaal gebruik of zelfstudie (Men vindt wél oefeningen in het Wageningse *Hedendaagse Nederlandse leesteksten* en in de *Dutch Reader* van Allen I. Weinstein en Anny B. de Boeck, Washington, DC: Foreign Service Institute, 1975.) of een handleiding voor de docent bij staan; overkombare gebreken.

A Dutch Reader kan elke docent reeds na enkele lesuren gebruiken. Wanneer zijn studenten de moeilijker passages aankunnen, zal iedere docent zelf moeten beoordelen. Mijn oordeel: kopen.

Eén slotopmerking: dat Stanley Thornes twee boeken op de markt kan brengen die nuttig zijn voor docenten Nederlands voor anderstaligen tegen een redelijke prijs in beide gevallen, is zeer lovenswaardig. De Nederlandse prijzen (via Nijhoff, de vertegenwoordiger voor Nederland) liggen ca. 50% hoger: reken maar, als het ware...

M. Rigelsford

University of Liverpool

Omer Vandeputte: Nederlands - Het verhaal van een taal. Uitgegeven door de Vlaams-Nederlandse 'Stichting Ons Erfdeel vzw', 1983. Te bestellen bij: Stichting Ons Erfdeel, vzw, Murissonstraat 160, B-8530 Rekkem, België.

Dit boek wil de eigen identiteit, die het Nederlands in de loop der tijd als de gemeenschappelijke standaardtaal van Nederland en Nederlands-sprekend België heeft verworven, aan een breder publiek voorstellen. Vandeputte gaat daarbij uit van de nog steeds internationaal bestaande verwarring omtrent de begrippen Nederlands, Vlaams, Hollands, Diets, Dutch en Nederduits.

Het grootste deel van het boek is gewijd aan het ontstaan van deze Nederlandse standaardtaal en maakt weer eens duidelijk, hoe nauw de ontwikkeling van het Nederlands tot een eigen zelfstandige cultuurtaal verbonden is met de politieke, culturele en sociale geschiedenis van Noord en Zuid. Dit deel verraadt de hand van de zuidelijke schrijver het meest. En dat is goed zo. Een Nederlander zou ongetwijfeld enkele accenten anders gelegd of helemaal over het hoofd gezien hebben. De Vlaming heeft nu eenmaal zoveel meer voor zijn taalkundige en dus ook etnische identiteit moeten vechten dan de Nederlander. Voor het Vlaamse streven, zich met het Neder-

lands standaardtaaleigen te identificeren, mogen wij Nederlanders graag nog wat meer respect hebben. De enorme bijdrage vanuit Vlaanderen aan de Nederlandstalige literatuur van de laatste anderhalve eeuw is er het gevolg van geweest, nog afgezien van andere stappen op weg naar meer culturele en zelfs politieke eenheid (Taalunie, Benelux). Het had ook anders gekund: zie de Elzas. Ja, het was anders gewéést: zie Vlaanderen in de achttiende eeuw.

Het tweede deelt behandelt taalkundige kenmerken van het Nederlands en de Nederlandse dialecten vanuit historisch en contrastief oogpunt en werpt soms een verfrissend licht op de produktiviteit van bepaalde structuren, b.v. de woordvorming (p. 69). Het geheel is echter te summier, ook voor de geïnteresseerde leek. Maar het korte bestek van deze monografie maakte een andere oplossing waarschijnlijk niet mogelijk. Wel vindt de lezer in de direct op dit deel volgende bibliografie verdere literatuur, alsook de belangrijkste vaktijdschriften en woordenboeken.

In dit tweede deel bevindt zich bovendien een hoofdstukje over het onderwijs van het Nederlands aan niet-Nederlandstaligen. Hier had het gedeelte onder het opschrift 'bij de bureu' (p. 58) best wat kritischer gekund. Juist in Frankrijk en de Bondsrepubliek speelt het Nederlands nog steeds een veel te ondergeschikte rol.

In zijn kern is dit prettig geschreven en rijk geïllustreerde boekje een zinvolle bijdrage tot de taalkundige en culturele eenheid van Noord en Zuid in het Nederlandse taalgebied. Ik hoop dat het veel lezers op zijn weg vindt, niet alleen intra muros. Het spreekt vanzelf, dat aan een monografie over het Nederlands vanuit deze doelstelling ook buiten onze taalgrenzen grote behoefte bestaat. Reden, waarom de inhoud in verschillende vreemde talen werd vertaald. Ik heb voor me de Duitse vertaling van Daniël de Vin, die meer dan een verdienstelijke vertaling een bewerking is, waarin voor de Duitstalige lezer moeilijker te begrijpen ontwikkelingen worden verklaard en minder relevante informatie wordt weggelaten. Het hoofdstuk over het onderwijs van Nederlands aan niet-Nederlandstaligen ontbreekt bij De Vin, ofschoon daarin juist voor de buitenlander enkele praktische en stimulerende opmerkingen te vinden zijn.

R.G. Leclercq
Bayerische Julius Maximilians-Universität,
Würzburg

Olga Krijtová, Cesko-nizozemské rozhovory (Zakladni konverzace), Praag (1982), Statni Pedagogické Nakladatelstvi, 110 pp.

Van de hand van de Tsjechische neerlandica Olga Krijtová, van de Universitas Carolina te Praag, is een 'Tsjechisch-Nederlands Conversatieboek' verschenen, dat in de eerste plaats bestemd is voor de aankomende filologen-neerlandici in Tsjechoslowakije.

De 'Cesko-nizozemské rozhovory' biedt de studerende een keuze van woorden, zinswendingen en pasklare zinnen voor allerlei typische situaties van het dagelijks leven, vooral natuurlijk die waarmee een buitenlandse bezoeker het vaakst te maken

heeft. Behalve een beknopt grammaticaal commentaar vindt men ook toelichtingen op realia van het leven in Neder-

land. Ook op verschillen tussen Noord en Zuid wordt af en toe de aandacht gevestigd.

Naast algemeen gebruikelijke uitdrukkingen als beleefdheidsformules, aanspreekvormen enz. wordt een aantal onderwerpen behandeld als: het reizen, het hotel, de keuken, de medische verzorging, het culturele leven, e.d. Voor ieder thema wordt behalve een keuze van bruikbare zinnen nog een aanvullende woordenlijst gegeven. Het boekje wordt afgesloten met een thematisch gegroepede selectie van Nederlandse zegswijzen en spreekwoorden.

Het 'Tsjechisch-Nederlands Conversatieboek' richt zich tot beginners. Op de specifieke behoeften van de vertalers is een vroegere publikatie van mevrouw Krijtová, 'Cesko-nizozemska konverzace (Tlumocnicka pruprava)' afgestemd. Voor meer gespecialiseerde onderwerpen (recreatie, sport enz.) wordt de gebruiker overigens naar dit vroegere werk verwezen. De auteur zoekt ook aansluiting bij publikaties van elders, met name bij de 'Beknopte Nederlands-Russische Tolk' (Moskou 1975) en de 'Sprachführer Deutsch-Niederländisch' van prof. G. Worgt (Leipzig 1971).

Wij twijfelen er niet aan dat dit conversatieboekje een waardevol hulpmiddel zal blijken te zijn voor Tsjechen en Slowaken die zich voor het Nederlands interesseren, en dit niet alleen voor toeristische doeleinden.

Z. Klimaszewska

Uniwersytet Warszawski

Olga Krijtová, Nizozemska poezie zlatého věku, Praag (1982), Statni pedagogické Nakladatelství, 126 p.

Een ander werk van mevrouw Krijtová is gewijd aan de Nederlandse poëzie van de Gouden Eeuw. Het kan niet alleen als handboek maar ook als leesboek dienst doen, aangezien het een representatieve selectie van teksten bevat. Het mag wel als een niet geringe prestatie beschouwd worden, dat de auteur alle opgenomen gedichten in het Tsjechisch vertaald of, beter gezegd, nagedicht heeft.

Het onderwerp van het boek is eigenlijk ruimer dan de titel laat vermoeden, aangezien de schrijfster, bij wijze van achtergrond voor de bespreking van de Gouden Eeuw, een uitvoerige inleiding gewijd heeft aan wat daaraan voorafging, dus aan de Middelnederlandse periode en de 16de eeuw.

Na een korte inleiding over de Gouden Eeuw volgt dan een behandeling van de 17de-eeuwse poëzie, ingedeeld volgens de genres; achtereenvolgens komen de politieke, religieuze, boertige en amoureuze poëzie ter sprake. Een uitvoeriger bespreking krijgen natuurlijk de klassieke auteurs als Hooft en Vondel.

Beide delen zijn rijkelijk geïllustreerd met teksten - kortere fragmenten in het eerste deel, uitgebreider en in de mate van het mogelijke volledige teksten in het tweede. Alle zijn ze vergezeld van een vrije Tsjechische vertaling, die, voorzover wij kunnen oordelen, zowel de vorm als de inhoud van het origineel tot hun volle recht doen komen.

Het boek is bestemd als materiaal voor de seminarieoefeningen in de

Nederlandse literatuur en de vertaaltechniek (aan de specifieke problemen van de vertaler van poëzie heeft de schrijfster overigens ook een kort hoofdstuk gewijd). Er wordt bij de gebruiker slechts een elementaire kennis van de Nederlandse geschiedenis en cultuur verondersteld. De inleidende informatie die de auteur bij de verschillende hoofdstukken verstrekt, betreft dan ook niet alleen het literaire leven, maar de hele politieke, economisch-sociale en culturele context waarin het zich afspeelde.

Het lijkt ons dat mevrouw Krijtová haar doel, d.w.z. het bieden van een veelzijdige inleiding tot het buiten het Nederlandse taalgebied weinig bekende studieterrain van de Nederlandse literatuur van de Gouden Eeuw, ten volle verwezenlijkt heeft. Men mag hopen dat het werkje van mevrouw Krijtová niet alleen voor filologen-neerlandici, maar ook voor vertalers en uitgevers een stimulans zal blijken tot actieve belangstelling voor de Nederlandse literatuur.

Z. Klimaszewska

Uniwersytet Warszawski

Een jaar geleden werd door het *Achtste Colloquium Neerlandicum* in Leuven o.a. de volgende resolutie aangenomen: 'Het colloquium acht het wenselijk dat op korte termijn begonnen wordt met de ontwikkeling van een leergang Nederlands als Vreemde Taal, gericht op het onderwijs van communicatieve vaardigheden'. Slechts enkele maanden later verscheen

Jelle Stegeman, Nederlands. Taalcursus voor buitenlanders. Deel 1. Huis aan de Drie Grachten, Amsterdam 1983.

De nieuwe cursus van collega Stegeman (Zürich) bestaat uit twee delen van elk twintig hoofdstukken en in totaal vier cassettes. Deel twee en de ook apart verkrijgbare cassettes zijn inmiddels eveneens verschenen. De boeken kosten samen f 60, - (afzonderlijk f 35, -), de cassettes zijn f 20, - per stuk.

Helaas stond mij voor deze bespreking nog slechts deel een (zonder cassettes) ter beschikking. Dit was voldoende voor een eerste kennismaking, een grondige beoordeling wilde ik daarop echter niet baseren. Ik hoop dan ook dat de recensie in het voorjaarsnummer van NEM kan worden afgerond.

Of de cursus van Jelle Stegeman misschien het antwoord op de aangehaalde resolutie is, durf ik dus nog niet te zeggen. Wel is van groot belang dat hij bij de taalverwerving van de eisen van het *Certificaat Nederlands als vreemde taal* uitgaat. Het volledige examen *Elementaire kennis* uit het jaar 1982 vormt het laatste hoofdstuk van deel een, deel twee sluit met het examen *Basiskennis* uit dat jaar af.

De hoofdstukken gaan telkens van een Nederlandse tekst uit. In de marge worden grammaticale verschijnselen in het Nederlands verklaard; men vindt er echter ook tekeningen, omschrijvingen, synoniemen, enz. die de betekenis van de gebruikte taalelementen moeten verduidelijken. De student leert grammatica en vocabulaire (ongeveer 60 nieuwe woorden per

hoofdstuk) met een duidelijke progressie. Diverse schriftelijke opdrachten en geprogrammeerde mondelinge oefeningen laten een zekere vaardigheid in de toepassing van het geleerde ontstaan.

Wie al examens voor het Certificaat afneemt of dit overweegt, zal aan de nieuwe cursus van Jelle Stegeman zeker niet voorbij mogen gaan. Ook andere collega's zullen er veel profijt van hebben, zelfs als zij de complete leergang in hun eigen onderwijssituatie niet kunnen of willen gebruiken. Persoonlijk heb ik van deel een en zijn hoofdpersonen met genoeg kennis genomen. Het reilen en zeilen van de Van der Molens uit Utrecht (een doorsneefamilie: vader werkt als bankemployé achter een loket, moeder is verpleegster op de kinderafdeling van een ziekenhuis, Joop studeert in Amsterdam, Piet zit in de derde klas van een scholengemeenschap en Anneke in de vierde van een basisschool) verveelt niet - waarschijnlijk omdat in allerlei verschillende soorten teksten veel van de Nederlandse samenleving, cultuur en geschiedenis aan bod komt.

Deze duidelijke aandacht voor de kennis van land en volk juich ik toe. Jammer vind ik wel dat het eerste deel vooral Nederland en Nederlandse onderwerpen behandelt. Deel twee bevat weliswaar, zo schrijft Jelle Stegeman in zijn voorwoord, 'aanvullende informatie over België', maar helaas hoort zijn cursus daarmee toch in het rijtje van Francis Bulhof thuis. Bulhof merkt in NEM-40 omtrent zijn *Dutch Course* namelijk op dat deze van meet af aan ook 'het Belgische taalgebeuren' behelst, 'iets wat bij Lagerwey, bij Shetter, bij Smit en Meijer, bij Levend Nederlands nauwelijks gebeurt'. De Van der Molens hadden van mij best Vlaamse familie mogen hebben.

Erich Püschel

Van de IVN

De enquête over het Achtste Colloquium

Op 9 december van het vorig jaar ging een brief uit naar de 115 deelnemers aan het Achtste Colloquium Neerlandicum in Leuven met het verzoek of zij het bij de brief ingesloten enquête formulier over het colloquium wilden invullen en aan ons terugsturen. Nu het inmiddels 9 maanden later is, lijkt het tijdstip aangebroken om de inzendingstermijn maar te sluiten en de resultaten te bekijken.

46 deelnemers hebben aan onze uitnodiging gehoor gegeven, dat is een 'respons' van 40%. Geen slecht resultaat voor een enquête die de deelnemers ruim drie maanden na het colloquium bereikte. Nadeel van zo'n uitgesteld onderzoek is dat de respons geringer is dan wanneer al tijdens het colloquium de formulieren waren uitgereikt en ingevuld; ook de betrouwbaarheid van de resultaten zal door de feilbaarheid van het geheugen minder groot zijn. Daar staat tegenover dat degenen die wel hebben geantwoord, uiterst gemotiveerd geweest moeten zijn om dit te doen en dat door de afstand in tijd en plaats ook een gedistancierder oordeel kon worden gevormd. Beide overwegingen zijn te meer van belang, omdat het er ons niet zozeer om ging aan sprekers en andere betrokkenen een judicium te laten geven over hun prestaties tijdens het colloquium (spreker A een 6+, spreker B een 7+), als wel om te weten te komen of we het Negende Colloquium op dezelfde manier moeten opzetten of niet. Ik meen dat we op die laatste vraag een vrij duidelijk antwoord hebben gekregen; vooral de antwoorden op de vragen 28 t/m 34 - die grotendeels betrekking hadden op het Negende Colloquium - bevatten tal van waardevolle suggesties waarvan naar ik aanneem een dankbaar gebruik zal worden gemaakt.

Maar laat ik bij het begin beginnen en met u eerst de resultaten bekijken van de vragen over wat met een deftig ambtenarenwoord de 'infrastructuur' genoemd is. Het oordeel over de organisatie in het algemeen was gunstig: 100% antwoordde 'goed' of 'zeer goed', al vond één deelnemer het colloquium in het begin wat rommelig. Over de ligging van het onderkomen waren de meeste deelnemers (90%) zeer tevreden en men prees de 'unieke sfeer'. Klachten betroffen vrijwel uitsluitend de telefoon - die als het kantoor gesloten was niet gebruikt kon worden - en het sanitair: 'niet altijd genoeg warm water'. Een deelnemer schreef: 'Het tekort aan handdoeken heeft iets te maken met de verhouding lichaam/geest op een college'. Ook werd de afwezigheid van een 'lounge' of koffiekamer, althans een plaats om rustig te zitten lezen of praten, betreurd. 70% was tevreden over de compactheid van het programma, en behalve degene die zich afvroeg 'welke compactheid?' achtte niemand het te weinig compact. Wel vonden sommigen het programma van de excursiedag te overladen - maar op de excursie komen we nog terug. 'Het programma was als altijd erg vol, maar daar ben je per slot van rekening voor gekomen' en 'je hoeft ook niet overal heen te gaan' waren enkele typerende reacties op deze vraag. Mijn conclusie is dat

de deelnemers niet bang zijn voor een stevig programma, een opvatting die misschien het beste verwoord werd door degene die schreef 'Ik vind echt dat de tijd zo goed mogelijk besteed moet worden'.

Het is maar goed dat de mogelijkheid werd geboden om een toelichting te geven op de antwoorden, want sommige vragen leenden zich niet of nauwelijks voor beantwoording met een cijfer. Wat betekent bij voorbeeld het cijfer 4 (betekenis: niet goed, onvoldoende) in antwoord op de vraag naar het aantal recepties? Dat er meer recepties moeten komen? Zo hebben de beantwoorders dat cijfer bij deze vraag blijkens hun toelichting niet geïnterpreteerd. Zij vonden - althans 37% vond - dat er teveel recepties waren. 'Zo min mogelijk alstjeblijft!' riep een tegenstander. Voorstanders wezen op de mogelijkheden voor contact met anderen tijdens zo'n receptie, vooral als die in het begin van de week zou plaatsvinden, 'om elkaar te leren kennen'. Als alternatief werd voorgesteld 'de deelnemers dagelijks de gelegenheid te geven voor het diner een aperitief te gebruiken'.

Over de betrokkenheid van de Orde van den Prince bij het programma blijkt onze vereniging verdeeld. Ter herinnering: de Orde betaalde het optreden van het ensemble Henric van Veldeke en de receptie daarna. Ze organiseerde ontvangst en diner na de excursie en gaf daaraan ook enige financiële steun. Voorstanders van deze participatie (32%) zien geen bezwaar ('Als ze 't graag willen, waarom niet') waarden de 'oprechte belangstelling' of hopen zelfs dat het niet bij 'sympathie' blijft. Andere voorstanders vinden dat die betrokkenheid 'in geen opzicht mag leiden tot afhankelijkheid'. Maar de vraag is of dat mogelijk is 'als je van de, zeer reële, steun die de Orde aanbiedt, gebruik wilt maken. En juist nu zijn we mede van die steun afhankelijk'. Tegenstanders (26%) hadden liever dan 'buik-, keel- en oorbenodigdheden' een duidelijke uiteenzetting gehad over de 'politieke oriëntering' en het beleid van de Orde ten opzichte van de buitenlandse leerstoelen. Voor sommigen is dat blijkbaar geen vraag: zij noemen de Orde 'een dubieus gezelschap'. Anderen voelen een zekere 'argwaan' zonder daarvoor rationele argumenten te kunnen aanvoeren. Iemand wijst op het gevaar dat de Orde in ruil voor hulp tegenprestaties zal verlangen 'en dat in feite al gedaan heeft door geaccepteerd te krijgen dat de voorzitter ruim de tijd kreeg de deelnemers toe te spreken'. Eén lid schrijft: 'Ik ben ernstig bezorgd over deze contacten, vind dat hier een politieke keus wordt gedaan die tegenover velen niet te verantwoorden is. Ik denk erover mijn lidmaatschap van de IVN op te zeggen als deze ordedienst zich nog langer aan het programma opdringt'.

Een frivoler onderwerp. De vraag naar de hoeveelheid vrije tijd is in zekere zin het spiegelbeeld van die naar de compactheid van het programma. Dat betekent niet dat de uitslag dan ook spiegelbeeldig was: maar liefst 50% wilde meer vrije tijd, terwijl - weet u het nog? - 70% tevreden was over de compactheid van het programma. Dezelfde oplossing voor deze schijnbare inconsistentie - nl. niet alle onderdelen van het programma bijwonen - leidt niet altijd tot hetzelfde oordeel: 'Er zou meer vrije tijd moeten zijn, anders is men verplicht een onderdeel van het programma te missen' klaagt de een, terwijl een ander meent dat men gerust eens een onderdeel van het programma kan overslaan 'omdat ten slotte niet alles even

interessant kan zijn voor iedereen?.

De tweede serie vragen had betrekking op de lezingen. Zoals in het begin al werd aangegeven, hebben we ook deze vragen gesteld met het doel de antwoorden te gebruiken bij de programmering van het volgende colloquium. Het heeft dan ook weinig zin hier een samenvatting te geven van de cijfers die de deelnemers aan de voorlezers hebben toegekend en een soort 'top-tien' op te stellen. Ik volsta met de mededeling dat de inhoud van de lezingen door de meeste deelnemers als goed tot zeer goed werd bestempeld met uitzondering van de bijdrage over de situatie van de Vlaamse film. 70% achtte die niet zo goed of zelfs onvoldoende - vooral het tekort aan feitelijke informatie werd gehegeld.

Ook de forumdiscussie was bij de vragen over de lezingen opgenomen. 39% was daar tevreden over, 31% niet. Ook veel tegenstanders vonden zo'n forumdiscussie wel een goed idee, maar meenden dat er te weinig uitkwam 'wat we niet al van te voren wisten': 'de onderwerpen die aan de orde waren, werden informeel ook al genoeg besproken'. Als die laatste observatie juist is, zou dat de verklaring kunnen zijn voor de 'weinig deelname uit de zaal' die enkelen constateerden. Anderen meenden dat het 'geen discussie' was geweest maar vonden de bijeenkomst toch waardevol vanwege de resoluties die eruit waren voortgevloeid. Misschien vatte de deelnemer die schreef: 'Niet zo best. Toch moet het die kant uit' de meningen nog het beste samen. Interpreteer ik de uitslag juist dan heeft men waardering voor een forumdiscussie als model, als vorm, maar alleen over een onderwerp dat interessant genoeg is en zich leent voor discussie.

De derde serie vragen betrof de vergaderingen. Weinig respondenten beantwoordden de vraag over de taalgebiedvergadering met een cijfer. Enkele opmerkingen. 'Korte referaten zijn nutteloos; bespreking van praktische punten is wel zinvol'. Een ander schreef: 'Liever minder lezingen en meer kennismaking met elkaars werk en uitwisseling van ervaringen'. Ook het gebrek aan tijd werd als storend ervaren. Over de algemene vergadering van de IVN op vrijdagochtend was men beter te spreken dan over de plenumvergadering van vrijdagmiddag. Twintig procent was niet zo tevreden over de laatste vergadering, vooral omdat er teveel over de resoluties werd gedebatteerd; die zouden beter geformuleerd moeten zijn. Met betrekking tot de bestuursverkiezing tijdens de algemene vergadering vond een respondent het niet goed 'dat er over de nieuwe bestuursleden niet meer gesproken werd en ook geen andere voorstellen meer te bespreken waren, d.w.z. geen personaal alternatief bestond'. Een ander hekelde de 'flauwekul in de vorm van eerbetoon aan die en die'. Een voorstel tot slot van deze bloemlezing. 'Misschien kan de algemene vergadering samenvallen met de plenumvergadering. Dat de IVN een echte vereniging zou zijn, is een illusie die niet hoeft te worden volgehouden.'

De vierde serie vragen ging over uiteenlopende activiteiten als de vertoning van de film 'Pallierter', de tentoonstelling van materiaal uit de IVN-bibliotheek enz. Ik pik een paar krenten uit de brij.

Dat de vertoning van de film veel kritiek losmaakte ('slecht te verstaan', 'onbegrijpelijk', 'dan liever een stomme film') verbaasde me minder dan dat velen ook de film zelf in niet mis te verstane bewoordingen afwezen: 'Beschamend slecht', 'verschrikkelijk', 'lieve folklore maar als film waardeloos' - 60% had er geen goed woord voor over. Wel werd het idee om 'één of meer films' te vertonen toegejuicht, een gedachte die bij de vragen over voorstellen voor het volgende colloquium door sommigen werd uitgewerkt.

Hoewel 75% van de inzenders het bezoek aan de Centrale Bibliotheek waardeerde, vonden sommigen het maar niks: 'a) Een veel te lange inleiding; b) Het heeft weinig zin dat je zolders van een U.B. doorrent; c) Iedere academicus kent wel een bibliotheek'. De tentoonstelling daarentegen oogste niets dan lof al werd betreurd dat men te weinig tijd had om alles goed te bekijken.

De liefhebbers van het ensemble 'Henric van Veldeke' (60%) vonden het 'het hoogtepunt van het congres: een lekker ouderwetse avond', 'een waar genoeg' en gaven 'een pluim voor de kwaliteit van het ensemble'. Toch was er ook kritiek. Een bewonderaar schreef: 'Uitstekend. Maar niet corresponderend met de wereld waarin we leven', een mening die gedeeld werd: 'Het is zo belangrijk om onze collega's uit "verre landen" een goed idee te geven van onze cultuur. Dat was nu niet het geval'. In dezelfde richting tenderen de volgende vragen van een deelnemer die ze ongetwijfeld retorisch bedoeld heeft: 'Waren deze boerenkinderen representatief voor de Nederlandse cultuur? Waren die Duitse romantische liederen dat? Hadden zij naar Zuid-Afrika kunnen reizen, als toevallig een van hen uit Zaïre of Indonesië afkomstig zou zijn geweest?'

Zowel de tentoonstelling van materiaal uit de IVN-bibliotheek als die van de firma Nijhoff werden op zichzelf gewaardeerd, maar de geringe representativiteit van beide oogste kritiek. Eén lid had geconstateerd dat de laatste vijf door hem geschreven of geredigeerde boeken op de IVN-tentoonstelling ontbraken - best mogelijk natuurlijk als daarvan nooit present-exemplaren werden aangeboden. Iemand stelde voor niet slechts één boekhandel of uitgeverij uit te nodigen maar een grote overzichtstentoonstelling te (laten) maken van wat de laatste drie jaar, althans aan relevante leermiddelen, zal zijn gepubliceerd.

De vijfde serie vragen betrof de 'ontspanning'. Zowel over de excursie als verschijnsel als over de geboden excursie waren de meningen verdeeld. Enkelen stelden voor helemaal geen excursie te organiseren maar keuzemogelijkheden aan te bieden waarvan men al of niet in groepsverband gebruik zou kunnen maken. Een ander deelde het bezwaar tegen de excursie als verschijnsel niet, maar had toch aan deze excursie niet meegedaan, 'niet omdat ik niet met de provincie Limburg te maken zou willen hebben, maar omdat ik de doelen (jenevermuseum, bierbrouwerij) verwerpelijk en vervelend vind. Waarom niet Brussel als doelgebied? Lag vlakbij!'. Ook de excursiegangers zelf waren niet eensgezind in hun waardering. Het bezoek aan de kerken scoorde het hoogste (slechts 5% was ontevreden) al betwijfelde een enkeling of 'iemand het geziene en gehoorde in zijn onderwijs

kan gebruiken'. De visite bij de bierbrouwerij was 50% goed bevallen ('Hier had ik wel langer willen zitten...') maar velen vonden het te lang duren terwijl waarschijnlijk een vrouwelijke collega schamper opmerkte: 'Tja, leuk voor een jongensklasje'. Nog lager scoorde het bezoek aan het jenevermuseum (25%). Niet alleen bij geheelonthouders ('geen alcohol propageren') maar ook bij anderen: 'willen we onze gasten echt dergelijke dingen laten zien?'; 'triviaal'; 'ligt buiten de belangstellingssfeer van onze vereniging' - aldus enkele toelichtingen. Over de excursie als geheel werd nogal eens opgemerkt dat die te vermoeiend was geweest en te lang had geduurd. Dat gold ook voor de daarop aansluitende receptie en het diner, die echter door weinigen (5%) op zichzelf niet werden gewaardeerd, hoewel een enkeling het 'wansmakelijk' vond. Eén deelnemer schreef: 'Ik vond de receptie overbodig, zeker na het bierdrinken. Het diner was voortreffelijk, maar waarom het door een club gefortuneerde Vlamingen uit handel en industrie georganiseerd moest worden, was me niet duidelijk. Ik zou ook niet weten wat ik met die dames en heren zou moeten bespreken'.

De meeste deelnemers vonden het slotdiner en de daaraan voorafgaande receptie zeer geslaagd - 5% was minder enthousiast, onder meer omdat men het 'te weelderig' vond. Enkelen deden het voorstel om een volgende keer terwille van een betere communicatie een 'walking dinner' te organiseren.

Het eindoordeel over het Achtste Colloquium viel vrij gunstig uit: slechts 15% vond het niet zo goed, waarvan één deelnemer zelfs 'onvoldoende'. Velen waardeerden het Colloquium vooral om de contacten met vakgenoten, waartoe de 'informele, plezierige sfeer' uitnodigde. Kritiek betrof vooral het te gering geachte wetenschappelijk gehalte: 'het niveau moet hoger willen we blijvend collega's die van ver moeten komen, en die beter gewend zijn, voor onze colloquia interesseren'. Een ander, die het Colloquium zeer waardeert als mogelijkheid voor contacten met collega's, meent zelfs dat het 'in zijn huidige vorm zijn tijd heeft gehad'. Kritiek was er ook op de behandelde onderwerpen. Velen hadden moderne letterkunde en cultuur gemist terwijl een ander schreef: 'De onderwerpen ter bespreking moeten meer gericht zijn op de leerstoelen in het buitenland. De Nederlandse docenten extra muros moeten op de hoogte zijn van alles wat er zich in Nederland afspeelt op politiek, sociaal, cultureel gebied (...)'. Zeer ontevreden toonde zich de deelnemer die meende dat het Colloquium 'niet beantwoordde aan het gestelde doel. Het gaf bezoekers géén goed idee over Nederlandse cultuur in België, de lezingen waren beneden peil'. Tja... Ik denk dat de volgende beantwoorder de meningen nog het beste samenvatte: 'Waar de individuele smaak zo uiteenlopend is, kan niet één menu iedereen tevreden stellen. Daarom meen ik dat de kost in z'n geheel bevredigend genoemd moet worden'.

In het volgende nummer volgt een samenvatting van de antwoorden op de vragen 28 t/m 34 die vooral suggesties bevatten voor het volgende colloquium, nog even geduld dus.

H.J. Boukema

Van buiten de muren/ *Europa*

Bondsrepubliek Duitsland

Universiteit van Bochum. Sinds 5 april 1983 is aan de universiteit van Bochum werkzaam de heer drs. J.A.J. Jansen. Hij volgde de heer E. Püschel op. De heer Jansen werkte ook van mei 1975 tot augustus 1976 als docent Nederlands aan de universiteit van Münster. Wij wensen de heer Jansen veel succes in zijn nieuwe functie.

(ms)

Universiteit van Münster. De statistieken registreerden in 1982 een record aantal studenten Nederlands: in totaal 252, waarvan 63 Nederlands studeerden als hoofdvak en 189 als bijvak.

In datzelfde jaar kwamen naar Münster de professoren Geerts en Keersmaekers die beiden een gastcollege verzorgden. Prof. Goossens vloog uit naar Göteborg, Uppsala, Gent en Amsterdam voor enkele gastcolleges. De 'Fränkische Sprachatlas' nadert, onder leiding van prof. Goossens, zijn voltooiing.

(ms)

Universiteit van Oldenburg. Aan de leerstoel Nederlands in Oldenburg, die sinds de zomer van 1982 door prof. F. Bulhof wordt bekleed, is mw. drs. J.C. Broeder toegevoegd als 'Lektorin für die Fremdsprache Niederländisch'. Mw. Broeder studeerde Nederlands in Groningen en vervulde vanaf oktober 1982 een leeropdracht bij prof. Bulhof.

(ms)

Italië

Reizen voor de Neerlandistiek in Italië. Meer dan in andere jaren is de activiteit van de docentschappen in Italië in 1983 ondersteund door gastsprekers uit binnen- en buitenland.

Als belangrijkste feit valt wel te melden de studiereis van prof. Marcel Janssens van de Katholieke Universiteit te Leuven langs een aantal docentschappen. Zijn bedoeling was om als lid van de Subcommissie voor de neerlandistiek in het buitenland een beter inzicht te verkrijgen in de werkzaamheden van de verschillende docenten in Italië. De ontmoetingen aan de verschillende universiteiten vielen in twee gedeelten uiteen: in gesprekken met de docenten over hun werk en in gastcolleges, al dan niet gevolgd door vragen en discussies.

De reis volgde de bekende Noord-Zuidroute die door de geografie van het land aan de hand wordt gedaan en begon op 14 maart met een bezoek aan de Katholieke Universiteit 'Sacro Cuore' te Milaan, waar het Nederlands wel als officieel studievak is opgenomen maar de pogingen een docent te benoemen nog steeds niet mochten slagen. Aan de Staatsuniversiteit van Milaan is de situatie precies omgekeerd. Hier was tot 31 oktober 1982 wel een lector Nederlands werkzaam in de persoon van dr. M. Weijtens, maar hem werd per 1 november 1982 ontslag aangezegd op grond van een

bepaling van de Wet op het Universitair Onderwijs die eist dat lectoraten alleen als onderdeel van een officiële leerstoel voor hetzelfde studievak mogen voortbestaan. Het lectoraat van de heer Weijts maakte geen deel uit van het studievak Nederlandse Taal- en Letterkunde maar van de Germaanse Taalwetenschap en moest dus worden opgeheven. Door deze situatie kon prof. Janssens in Milaan geen voordrachten houden, maar moest hij zich beperken tot gesprekken met de oud-lector en enkele van diens vroegere studenten. Hij was wel welkom aan de Europese School te Varese, waar hij een lezing hield over het werk van Louis-Paul Boon.

Per auto werd de reis voortgezet naar Bologna waar prof. Janssens zijn landgenoot prof. R. van Ertvelde ontmoette en op 16 maart een lezing hield over de poëzie van Hugo Claus. Daarna ging het noordoostwaarts naar Padua. Hier werden op 17 maart besprekingen gevoerd met prof. F. Groppo, terwijl in de lezing 'De Kapellekensbaan' van Louis-Paul Boon werd besproken. Op 18 maart wachtte een druk programma in Florence: een bezoek aan het Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut, een ontmoeting met docente A. Poli-Laban en twee voordrachten: één voor de Faculteit der Letteren over 'Het Nederlands in Nederland en België' en één voor de vakgroep Germaanse Taalwetenschap over 'Nederlands en neerlandistiek'.

Niet minder druk was het programma in Rome op 21 maart. Hier werden bezoeken gebracht aan de Academia Belgica en het daarnaast gelegen Nederlands Instituut, waar kennis werd genomen van de vorderingen bij de totstandkoming van de Centrale Catalogus van Nederlandse boeken in Italiaanse universiteitsbibliotheken en van het onderwijsprogramma Nederlands voor Belgische en Nederlandse kinderen in Rome. Daarop volgde een bezoek aan de Villa Mirafiori, zetel van de afdelingen wijsbegeerte en moderne talen van de Universiteit van Rome. Hier vonden de gesprekken plaats met prof. J.H. Meter en mw. dr. F. Leemhuis-Mori, gevolgd door een lezing voor de studenten Nederlands over 'De hedendaagse Nederlandse literatuur in een Europese context'. Dezelfde lezing werd in een andere versie herhaald op 24 maart voor het Istituto Universitario Orientale te Napels. Ook hier was gelegenheid voor besprekingen met de staf, bestaande uit drs. A. Harmsen, voor 1983 'professore a contratto' voor het Nederlands in Napels, en zijn medewerkers, mw. drs. J.E. Piccio-Koch en lic. J.M. Maréchal. Nog op dezelfde dag werd in de avond het officiële gedeelte van de reis besloten met een lezing voor de Vlaamse Culturele Kring in Rome over 'Hugo Claus en Vlaanderen', waarbij ook oud-docente mw. drs. G. van Woudenberg en enkele studenten van de Universiteit van Rome aanwezig waren. De lezingen werden in het Frans, Engels of Nederlands gehouden.

De tournee vormde de bekroning van een lang gekoesterde wens van de docenten en is tot wederzijds genoegen verlopen.

De School voor Tolken en Vertalers in de Moderne Talen van de Universiteit van Triëst voorziet in de eerste plaats in het geven van grondig taalonderwijs, maar tevens wordt de behoefte gevoeld dit onderwijs te plaatsen in een ruimere culturele context. Aan het onderwijs van de Nederlandse letterkunde werd reeds ruimte verleend door het verstrekken van een leeropdracht aan drs. J.P.M. Groot. In het voorjaar van 1983 konden bo-

vendien twee gastsprekers worden uitgenodigd. Het waren prof. J.H. Meter die op 21 april uit Rome overkwam om te spreken over ‘Cultuurpatronen in de Lage Landen’ en mw. drs. J.E. Piccio-Koch uit Napels, die op 20 mei sprak over ‘Couperusvertalingen in het Italiaans’. Beide bezoeken gaven ruimschoots gelegenheid tot gedachtenwisseling in een vriendschappelijke sfeer. Trefpunt was de gastvrije woning van dr. E. Trampus en zijn echtgenote, mw. R.D. Trampus-Snel, docente voor de Nederlandse Taal aan de School voor Tolken en Vertalers, in het boven Triëst gelegen Opicina waar gasten en stafleden - behalve de bovengenoemden ook mw. D. Ross en nestor drs. F.H. Pijnenburg - discussieerden o.a. over de precaire situatie waarvoor de jongste Italiaanse Wet op het Universitaire Onderwijs sommige docentschappen plaatst.

Ook in Napels was er in het voorjaar bezoek uit Nederland. Hier hield op 13 mei mw. dr. M. Bal van het Instituut voor Algemene Literatuurwetenschap van de Rijksuniversiteit te Utrecht een boeiende literairtheoretische voordracht over het bijbelse boek Ruth aan de hand van de begrippen ‘Nom propre, métatexte, mise en abîme’.

Tenslotte maakte ook een jonge Italiaanse neerlandist uit Modena, dr. Riccardo Rizza, oud-leerling van prof. R. van Ertvelde uit Bologna, enkele lange reizen voor de neerlandistiek door zijn land. Eerst ging hij naar Udine in het hoge Noorden, daarna naar het zuidelijke Napels en tenslotte naar Pisa. Zijn doel was deelneming aan ‘concorsi’ (vergelijkende examens) ter verkrijging van de functie van wetenschappelijk medewerker voor de Germaanse en Nederlandse Taalwetenschap. Het ‘concorso’ aan de Universiteit van Pisa bracht hem het gewenste positieve resultaat. Voor deze aanhouder die wint geeft een welgemeende felicitatie hier zeker pas.

J.H. Meter

Polen

Michiewicz universiteit Poznán. Mw. Ch. Wroblewska doceert sinds het begin van het academisch jaar 1982/1983 Nederlands binnen de afdeling Germaans en Engels van de Michiewicz universiteit te Poznán. De cursus omvat vier uur per week: twee uur voor de studenten in de Germaanse filologie en twee uur voor die in de Engelse filologie. In totaal zijn er dit academisch jaar 24 studenten ingeschreven.

(ms)

Diversen

In het kader van de culturele betrekkingen tussen Nederland en Indonesië zijn door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen studiebeurzen toegekend aan twee in Indonesië afgestudeerde neerlandici, Margriet Lappia en Jugiarie Soegiarto. Beiden volgen in het eerste jaar van hun verblijf colleges in taalkunde, letterkunde en sociaal-culturele geschiedenis van West-Europa. In het tweede jaar specialiseert Margriet Lappia zich in taalkunde en Jugiarie Soegiarto in letterkunde. Bovendien worden ze onderwijskundig voorbereid op hun toekomstige taak: leiding geven aan het onderwijs en het onderzoek van de Nederlandse afdeling in Jakarta, een taak die tot nu toe door uitgezonden docenten wordt verricht. Na voltooiing van hun studie in Nederland zullen ze een M.A.-graad behaald hebben.

J.W. de Vries

Vestdijk over de grens

In *Neerlandica extra Muros* no. 39, najaar 1982, stond op pagina 92 onder de rubriek Diversen, mijn oproep om medewerking bij het samenstellen van de publikatie *Vestdijk over de grens*. Najaar 1982 verhuisde ik van Nieuwegein naar Epe. Het was niet meer mogelijk mijn nieuwe adres onder deze oproep te plaatsen, de termijn van de PTT-nazending was, op enkele weken na, verstreken en de nieuwe bewoner vond het niet nodig post door te zenden.

Aangezien ik me niet kan voorstellen dat geen uwer op mijn verzoek heeft gereageerd vraag ik degenen die wel hebben gereageerd, maar wier brieven kennelijk in het ongereede zijn geraakt, alsnog een kopie van hun reactie te zenden aan mijn nieuwe adres.

Jean Brüll, Schotakker 14, 8162 JE Epe, Nederland.

Bibliografisch Documentatiesysteem (BDS) van het Instituut voor Toegepaste Taalkunde, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Verklaring van enkele gebruikte afkortingen:

VTO	- vreemde-talenonderwijs
TTO	- tweede-taalonderwijs
Tlab	- de publikatie is aanwezig op de bibliotheek van het ITT (= Instituut voor Toegepaste Taalkunde) als boek
A-nummer	- idem voor andersoortige publikaties als scripties
LT	- Levende Talen
RphA	- Revue de Phonétique Appliquée
BNVU	- Bond Nederlandse Volksuniversiteiten
SVO	- Stichting voor onderzoek van het onderwijs.
AR 07201	Jordens, P., Rohdenburg, G., Sekundäre Subjektivierungen des Niederländischen und Deutschen in Aktivsätzen. In: Nickel, G. (ed.), <i>Reader zur kontrastiven Linguistik</i> , Frankfurt/M: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag 1972, 106-121 Trefwoorden: contrastieve analyse, duits, nederlands, syntaxis TLab 4039
MO 00837	Nijmeegse Werkgroep Taaldidaktiek, <i>Taaldidaktiek aan de basis</i> (tweede druk). Groningen: Wolters-Noordhoff 1978 Trefwoorden: basisonderwijs, eto, nederlands TLab 3826
MO 00838	Camstra, B., Leeman, Y., Houtkoop, W., <i>Nederlands leren met de computer</i> . Een onderzoek naar de mogelijkheden van de computer ten behoeve van het leren van de Nederlandse taal door anderstaligen, Rotterdam: Gemeente Rotterdam 1980

Trefwoorden: computergestuurd
taalonderwijs, nederlands, tto
TLab 3729

MO 00851

Groot, A.M.B. de, *Mondelinge
Woordassociatienormen*, Lisse: Swets &
Zeitlinger B.V. 1980
Trefwoorden: etv, nederlands,
taalpsychologie, woordassociatietoets
TLab 3795
*** Ook TLab 3890 ***

MO 00857

Kohnstamm, G., Schaerlaekens, A.,
Vries, A. de, Akkerhuis, G., *Nieuwe
Streeflijst woordenschat voor 6-jarigen*,
gebaseerd op onderzoek in Nederland en
België, Lisse: Swets & Zeitlinger 1981
Trefwoorden: basisschool, nederlands,
woordenlijst
TLab 3830

- MO 01021
Lentz, L., *Taalonderwijs anders bekeken I: Ervaringen met thematisch-cursorisch onderwijs in het Innovatieproject Amsterdam, Enschede: SLO 1980*
Trefwoorden: eto, nederlands, innovatie, onderzoeksproject, schoolwerkplan
TLab 3829:1
- MO 01022
Leuven, C., *Taalonderwijs anders bekeken II: Vragen en opdrachten, Amsterdam: APS 1980*
Trefwoorden: eto, nederlands, innovatie, onderzoeksproject, schoolwerkplan
TLab 3829:2
- MO 01579
Keijzer, M. de, Severijnen, F., *Buitenlandse arbeiders: taal en bewustwording. Verslag van een poging om bewustmakend werken in de taalles aan volwassen buitenlandse arbeiders te stimuleren; met enkele thema's, Utrecht 1980*
Trefwoorden: taalonderwijs, gastarbeider, nederland, engels, nederlands
TLab 3380
- PA 00010
Haitsma, M., *Ik betaal geen geld. Ik kan. Spreekoefeningen van de cursus 'De Vries' vergeleken met die van de cursus 'Levend Nederlands', Utrecht: RUU 1979*
Trefwoorden: leergangbeoordeling, oefening, spreekvaardigheid, vergelijkende leergangbeschrijving, nederlands A-1052
- PA 00013
Wassink, W., *Korte beschrijving van enkele methoden* Trefwoorden: catalogoog, leergangbeoordeling, leergangbeschrijving, migrantenonderwijs, voortgezet onderwijs, Nederlands A-695

- PA 00032 CMM, *School en dialect*. Een discussienota, Den Bosch: LPC 1976
Trefwoorden: bibliografie, dialect, enquête, eto, kind, nederlands, sociolinguïstiek, standaardtaal
A-713
- PA 01008 Clyne, M., *Nieuw-Hollands or Double-Dutch*
Trefwoorden: australië, creools, immigrant, nederlands, pidgin, ttv
A-1262
- RE 00088 Matter, J. (ed.), *Fonetiek en vreemde-talenonderwijs* = Toegepaste Taalwetenschap in artikelen no. 9 (Jaargang 1981, no. 1), Amsterdam: VU Boekhandel 1981
Trefwoorden: vto, ttv, fonetiek, uitspraak, engels, nederlands,

frans, duits
 TLab 2794: 9

- RE 00118 *Themanummer nederlandstalig onderwijs aan buitenlandse kinderen: Nieuwsbrief Buitenlandse Werknemers, Min. CRM 1973*
 Trefwoorden: tto, nederlands, immigrant, kind, onderwijsbeleid, leerdoel, frankrijk, zweden, eto, leergang, kennis van land en volk
 A-798
- RE 00120 Putseys, Y. (ed.), *Aspects of English and Netherlandic grammar*, Leuven: ACCO 1977
 Trefwoorden: contrastieve analyse, engels, grammatica, nederlands
 TLab 2314:3
- RE 00187 Rooy, J. de (ed.), *Zevende colloquium van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten, Amsterdam 1979, 's-Gravenhage/Hasselt: IVN 1980*
 Trefwoorden: congresverslag, nederlands, vto
 TLab 3772
- RE 00428 Bierlaagh, F. (ed.), *Begeleiding anderstalige kleuters*, Den Bosch: CIO 1976
 Trefwoorden: tto, nederlands, nederland, anderstalige, kind, ontwikkeling, psychologie, kleuteronderwijs
 TLab 3184

RE 00429 B

Bierlaagh, G. (ed.), *Verslag conferenties onderwijs aan anderstalige leerlingen*, Den Bosch: CIO
Trefwoorden: congresverslag, tto, nederlands, nederland, anderstalige, kind, basisschool, kleuteronderwijs
TLab 3162

RE 00431

CIO (ed.), *Verslag conferenties onderwijs aan anderstalige leerlingen*, 's-Hertogenbosch: CIO 1975
Trefwoorden: congresverslag, tto, nederlands, nederland, anderstalige, kind
TLab 2147

RE 00549

Matter, J. (ed.), *Taalonderwijs aan migranten. Handelingen aan de ANéLA-studiedag op 19 maart 1977 te Wageningen, Amsterdam: V.U. Boekhandel 1977*
Trefwoorden: tto, nederlands, nederland, immigrant, kind, taalontwikkeling, kleuterschool, zweeds, zweden, volwassene, leermoeilijkheid, alfabetisering, turks, klinker
TLab 2794:2